

T.C.
AHI EVRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TURGUT ÖZAL'IN CUMHURBAŞKANLIĞI DÖNEMİNDE
(1989-1993) TÜRK DIŞ POLİTİKASI, TÜRKİYE -TÜRK
CUMHURİYETLERİ İLİŞKİLERİ

Özgür KAÇAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI

KIRŞEHİR
NİSAN 2015

T.C.
AHI EVRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TURGUT ÖZAL'IN CUMHURBAŞKANLIĞI DÖNEMİNDE
(1989-1993) TÜRK DIŞ POLİTİKASI, TÜRKİYE - TÜRK
CUMHURİYETLERİ İLİŞKİLERİ

TURKISH FOREIGN AND THE POLICY AND THE AFFAIRS
BETWEEN TURKEY AND THE TURKIC REPUBLICS WHEN
THE PRESIDENCY OF TURGUT ÖZAL (1989-1993)

Özgür KAÇAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI

DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Hasan KARAKÖSE

KIRŞEHİR
NİSAN 2015

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Bu çalışma jürimiz tarafından.....T. ARSLAN.....Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS
TEZİ/ ~~DOKTORA TEZİ~~ olarak kabul edilmiştir.

Başkan.....[İmza].....(İmza)

Akademik Unvanı.adı-Soyadı

Prof. Dr. Remzi KILIÇ

Üye.....(İmza)

Akademik Unvanı.adı-Soyadı

Yrd. Doç. Dr. Havvan KARAYÖSE

Üye.....(İmza)

Akademik Unvanı.adı-Soyadı

Yrd. Doç. Dr. Murat RUĞLUCA

Üye.....(İmza)

Akademik Unvanı.adı-Soyadı

Üye.....(İmza)

Akademik Unvanı.adı-Soyadı

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

..../..../20

(İmza Yeri)

Akademik Unvan, Adı-Soyadı

Enstitü Müdürü

ÖZET

Turgut Özal, Türk siyasi hayatına çok iddialı hedeflerle girmiş ve icraatlarıyla diğer siyasetçilerden ayrılmıştır. Turgut Özal dönemi Türk dış politikası da bir çok açıdan daha önceki dönemlere göre farklılıklar gösterir. Özal'ın dış politikada kendisinden öncekilere kıyasla oldukça farklı bir çizgi çizdiği bu çalışmanın ön kabulleri arasındadır.

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve akraba topluluklarının, Sovyetler Birliği'nin dağıldığı 1991 yılına kadar Türkiye Cumhuriyeti ile belli başlı bir ilişkileri olmamıştır. Buralar Sovyetler Birliği içindeki ülkeler olarak kalmış, merkezi idare Moskova ile karşılıklı kültürel ve ekonomik ilişkiler çerçevesi dışında herhangi bir ilişki kurulmamıştır. Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılmasıyla birlikte Kafkasya'da Azerbaycan, Orta Asya'da Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan bağımsızlıklarını ilan ettiler. Eskiden Sovyet Birliği'nin bir parçası olan Türk Cumhuriyetleri'nin bugün birer bağımsız devlet olarak ortaya çıkması Türkiye için siyasi, iktisadi ve kültürel alanlarda yeni imkânlar ve fırsatlar yaratmış, aynı zamanda bir kısım sorumluluklar da yüklemiştir.

Türkiye Cumhuriyetinin 8.Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanlığı döneminde (1989-1993) Sovyetler Birliği'nden ayrılarak bağımsız devletler olan Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti arasındaki siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerin genel prensipleri üzerinde durulmuş bölgesel gelişmeler ya da ayrıntı sayılabilecek olaylar ele alınmamış aksine bunların sonucunda oluşan genel eğilimler ve prensipler belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Turgut Özal, Dış Politika, Türk Cumhuriyetleri ile İlişkiler.

ABSTRACT

Turgut Özal has entered political life with a very ambitious goal and actions are separated from other politicians in Turkey. Turgut Özal's era in Turkish foreign policy from many angles shows difference according to earlier periods. Some researchers claim that these differences form an integral part of the intellectual and also with constitute a separate school about foreign policy.

Central Asian Turkish Republics and relatives communities breakup from the Soviet Union in 1991. These places of Soviet Socialist Republics Union of the countries remained the central government in Moscow with the mutual cultural and economic relations outside the framework of herbage one alike established facility could not be found in Soviet Union in 1991. With the dissolution in the Caucasus, Azerbaijan, Central Asia Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan and Turkmenistan declared their independence took " the former Soviet Socialist Republic of the Union , which is part of Turkish Republics today an independent state to emerge as Turkey for political, economic and cultural fields, new possibilities and opportunities but also a part responsibilities have been also charged.

Republic of Turkey ,eighth President Turgut Özal's presidency period (1989-1993) Soviet Union separated from the independent states , Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan and Turkmenistan and the Republic of Turkey between the political, military and cultural relations general principles are focused on regional developments or details of events addressed to the contrary which may be formed as a result of them attempted to determine general trends and principles .

Keywords: Turgut Özal, Foreign Policy, Turkish Republicy, Relations.

ÖNSÖZ

Tarih günümüz olaylarını anlayabilmemizin eniyi anahtarıdır. Bir bölgeye yönelik ilişkileri ve dış politika dinamiklerini incelerken konunun tarihsel olaylar çerçevesinde ele alınması gerekmektedir. Fakat öyle olaylar vardır ki sadece bir coğrafyayı değil tüm dünyayı etkiler. SSCB'nin dağılması da bu türden bir olaydır. SSCB tarihe karışması Türk tarihinin, Türkçenin ve Türk kültürünün üzerindeki baskılar da büyük ölçüde sona ermiştir. Komünist ideolojiden en çok Türkler etkilenmiştir. Kendi ana dili, inançları ve öz tarihleri kendisine yasaklanmış olan Türkler, bağımsızlıkları ile beraber özgürce kültürlerini yaşayabilecek hale gelmişlerdir.

SSCB'nin dağılması ile birlikte bağımsızlıklarını ilan eden Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye ilişkileri gündeme gelmişti. Yeni ülkeler ile yeni ilişkiler tesis etmede, belki de dünyadaki en avantajlı ülkelerden biri Türkiye idi. Zira Sovyetler Birliğinin son döneminde Ankara'nın Moskova ile çok yakın ilişkiler tesis etmesinden kaynaklanıyordu. Bu ilişkilerin geliştirilmesinde Turgut Özal'ın büyük rolü vardı.

Bu çalışmam da Türkiye Cumhuriyetinin 8.Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanlığı döneminde (1989-1993) Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nden ayrılarak bağımsız devletler olan Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti arasındaki siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerin genel prensipleri üzerinde durulmuş bölgesel gelişmeler ya da ayrıntı sayılabilecek olaylar ele alınmamış genel eğilimler ve prensipler belirlenmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmanın hazırlanmasında benimle ilgilenen, tecrübe ve bilgisini paylaşan; akademik katkıları ile yol gösteren danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Hasan KARAKÖSE'ye ve bu zor süreçte bana desteğini esirgemeyen eşim, Deniz KAÇAN'a teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	1
KISALTMALAR	3
GİRİŞ	5
I.BÖLÜM	11
1-TURGUT ÖZAL'IN HAYATI	11
1.1.Turgut Özal'ın Düşüncelerinin Oluşmasında Genel Faktörler	14
1.2. Turgut Özal'ın Ataklığı ve Cesareti	15
1.3. Turgut Özal'ın Muhafazakârlığı	16
1.4. Turgut Özal'ın Liberal Yönü	19
1.5.Turgut Özal ve Batıcılık.....	22
1.6. Turgut Özal'ın Devlet Yönetimi Anlayışı ve Bürokrasi Karşıtlığı	26
1.7. Turgut Özal ve Dış Politika Anlayışı	30
II. BÖLÜM	44
1.TARİHSEL PERSPEKTİFDE 1917 EKİM DEVRİMİ VE SSCB'NİN KURULMASI İLE ORTA ASYA TÜRK DEVLETLERİNİN DURUMU VE TÜRKİYE İLE İLİŞKİLERİ	44
1.1. 1917 Ekim Devrimi	44
1.2. SSCB Döneminde Türkiye-Türk Cumhuriyetleri Arasındaki İlişkiler	55
1.3. SSCB'nin Dağılması ve Yeni Dünya Düzeni Tartışmaları	57
1.4. SSCB'nin Dağılmasından Sonra Bağımsızlığın İlk Dönemlerinde Türk Cumhuriyetleri'nin Genel Durumu.....	62
III. BÖLÜM	68
1.TÜRKİYE CUMHURİYETİN KURULUŞUNDAN İTİBAREN TÜRK DIŞ POLİTİKASININ GENEL ÖZELLİKLERİ	68
1.1.CumhuriyetinKuruluşundan İtibaren Demokrat Parti Dönemine Kadar Türk Dış Politikasına Genel Bakış (1923-1950).....	68
1.2.Demokrat Parti Döneminden Özal Dönemine Kadar Türk Dış Politikasına Genel Bakış	70

2.TÜRK CUMHURİYETLERİ'NE YÖNELİK TÜRK MODELİ KAVRAMI.....	79
3. TÜRK MODELİ ÇERÇEVESİNDE İLİŞKİLERİN GELİŞTİRİLMESİ.....	88
4. TÜRK CUMHURİYETLERİ İLE GELİŞTİRİLEN SİYASİ İLİŞKİLER.....	90
4.1.Türkiye Azerbaycan İlişkileri.....	97
4.2.Türkiye Kazakistan İlişkileri.....	100
4.3.Türkiye Kırgızistan İlişkileri.....	102
4.4.Türkiye Özbekistan İlişkileri.....	103
4.5.Türkiye Türkmenistan İlişkileri.....	104
5. TÜRK CUMHURİYETLERİ İLE GELİŞTİRİLEN EKONOMİK İLİŞKİLER.....	105
5.1.Türkiye Azerbaycan İlişkileri.....	114
5.2.Türkiye Kazakistan İlişkileri.....	115
5.3.Türkiye Kırgızistan İlişkileri.....	116
5.4.Türkiye Özbekistan İlişkileri.....	117
5.5.Türkiye Türkmenistan İlişkileri.....	118
6.SOSYAL VE KÜLTÜREL İLİŞKİLER.....	119
6. 1.Türkiye Azerbaycan İlişkileri.....	122
6.2.Türkiye Kazakistan İlişkileri.....	124
6.3.Türkiye Kırgızistan İlişkileri.....	125
6.4.Türkiye Özbekistan İlişkileri.....	127
6.5.Türkiye Türkmenistan İlişkileri.....	129
IV. BÖLÜM.....	131
1.TÜRK CUMHURİYETLERİNİN ÜYE OLDUKLARI ULUSLARARASI TOPLULUKLAR.....	131
1.1. Bağımsız Devletler Topluluğu.....	131
1.2.Ekonomik İşbirliği Örgütü.....	137
1.3.Şanghay İşbirliği Örgütü.....	142
1.4. İslam Konferansı Örgütü.....	145
V.BÖLÜM.....	148
1.TURGUT ÖZAL'IN TÜRK CUMHURİYETLERİNE SON GEZİSİ VE VEFATI.....	148
SONUÇ.....	156
KAYNAKÇA.....	159

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
a.g.e.	: Adı geçen eser
AT	: Avrupa Topluluğu
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
Bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
BTC	: Bakü-Tiflis Ceyhan Boru Hattı
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DEİK	: Türk Eximbank ve Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu
Der.	: Derleyen
ECO	: Ekonomik İşbirliği Örgütü
Edit.	: Editör
EİT	: Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
IMF	: Uluslararası Para Fonu
İKÖ	: İslam Konferansı Örgütü
KEİP	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Projesi
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü

s.	: Sayfa
S.	: Sayı
ŞİÖ	: Şanghay İşbirliği Örgütü
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	:Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİKA	: Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Yay. Haz.	:Yayına Hazırlayan

GİRİŞ

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılması sonrası ortaya çıkmaya başlayan yeni düzen, dünya devletleri için büyük bir sürprizdi. Fakat bu yeni düzenin Türkiye için bir sürpriz olduğunu iddia etmek güçtür. Nitekim diğer devlet başkanlarından farklı olarak, yetmiş altı yıl öncesinde ve mükemmel bir ileri görüşlülükle Mustafa Kemal Atatürk şu satırları kaleme almıştır: *“Bugün Sovyetler Birliği dostumuzdur, komşumuzdur, müttefikimizdir. Bu dostluğa ihtiyacımız vardır. Fakat yarın ne olacağını kimse bugünden kestiremez. Tıpkı Osmanlı gibi, tıpkı Avusturya-Macaristan gibi parçalanabilir, ufalanabilir. Bugün elinde sımsıkı tuttuğu milletler avuçlarından kaçabilirler. Dünya yeni bir dengeye ulaşabilir. İşte o zaman Türkiye ne yapacağını bilmelidir... Bizim bu dostumuzun idaresinde dili bir, inancı bir, özü bir kardeşlerimiz vardır. Onlara sahip çıkmaya hazır olmalıyız. Hazır olmak yalnız o günü susup beklemek değildir. Hazırlanmak lazımdır. Milletler buna nasıl hazırlanırlar? Manevi köprülerini sağlam tutarak dil bir köprüdür... İnanç bir köprüdür... Tarih bir köprüdür... Köklerimize inmeli ve olayların bölüdüğü tarihimizin içinde bütünleşmeliyiz. Onların bize yaklaşmalarını bekleyemeyiz. Bizim onlara yaklaşmamız gerekli.”*

Mustafa Kemal Atatürk'ün işaret ettiği o gün, gelmiş ve hatta geçmektedir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılmasıyla birlikte Kafkasya'da Azerbaycan, Orta Asya'da Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan bağımsızlıklarını ilan ettiler.¹ “Eskiden Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin bir parçası olan Türk Cumhuriyetleri'nin bugün birer bağımsız devlet olarak ortaya çıkması Türkiye için siyasi, iktisadi ve kültürel

¹ B. Zakir Avşar, Ferruh Solak, **Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri**, Vadi Yayınları, Ankara, 1998, s.35.

alanlarda yeni imkânlar ve fırsatlar yaratmış, aynı zamanda bir kısım sorumluluklar da yüklemiştir.”² Kökü, dili, dini ve kültürü ortak olan beş Türk Cumhuriyeti, bugün Türkiye ile el ele ortak yarınlar inşa etme çabasıdadır. Türkiye için de durum çok farklı değildir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin çöküşü, Türkiye’de gözlerin Doğu’ya, Orta Asya’ya çevrilmesini sağlamıştır.

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Akraba Toplulukları’nın, Sovyetler Birliği’nin dağıldığı 1991 yılına kadar Türkiye Cumhuriyeti ile belli başlı bir ilişkileri olmamıştır. Buralar Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği içindeki ülkeler olarak kalmış, merkezi idare Moskova ile karşılıklı kültürel ve ekonomik ilişkiler çerçevesi dışında herhangi bir ilişki kurulmamış, kurulmasına da imkân bulunmamıştır.

Sovyetler Birliği’nin dağılmasına müteakip Türkiye, buralarda kurulan bağımsız Türk Cumhuriyetleri’ni ilk tanıyan ülke olmuş ve ihtiyaç duyacakları her konuda kendilerine yardım ve destek sözü vermiştir. Bugüne kadar da, Türkiye Cumhuriyeti bu coğrafyalarla yakın ilişkilerini sürdürmüş, eğitim alanında, ekonomik alanda, uluslararası ilişkiler alanında elinden gelen yardımı yapmıştır.³

Orta Asya Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını kazandıktan sonra dış dünyaya Türkiye üzerinden açılma olanağı bulmuşlar, Türkiye, bir bakıma bu ülkeler için bir pencere olmuş, dünya ile bütünleşmeleri sürecinde onların önemli bir ortağı haline gelmiştir. Bu çerçevede, Orta Asya Cumhuriyetleri’nin BM ve AGİT gibi uluslararası ve EİT gibi bölgesel örgütlere üye olmalarında ayrıca NATO’nun BİO

²Hasan Selçuk, *Türk Cumhuriyetleri’nde Yatırım İmkânları Sempozyumu*, Tasam Yayınları, İstanbul, 2004, s.132.

³Muhammet Akdiş, *Orta Asya Türk Cumhuriyetleri İle Ekonomik Sosyal Kültürel İlişkiler, Bölgeye Yabancı İlgisi ve Beklentiler*, <http://makdis.pamukkale.edu.tr/Mak5.htm>(18/08/2013)

programına katılmalarında ve başka pek çok konuda, Türkiye her türlü yardımda bulunmuştur. Çünkü o tarihe kadar kendisini önemli oranda yalnız hisseden Türkiye yeni kardeşleri'nin güçlenmesi sayesinde yalnızlığının da son bulmasını ümit etmiştir

Uluslararası sistem, Türkiye'nin söz konusu Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye arasındaki ilişkilerin kurulmasında ve geliştirilmesinde önemli rol oynamıştır. "Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği yıkılıp, dağılınca, soğuk savaş sona ermiş ve ABD'nin vizyonunun da, Orta Asya ve Kafkasya'da ortaya çıkan otorite boşluğunun nasıl ve neyle doldurulacağı sorusu irdelenmeye başlamıştır. Burada Amerika Birleşik Devletleri'nin kuvvetle desteklediği formülasyonlardan biri, 'Adriyatik'ten Çin Seddi'ne kadar Türk Dünyası' söylemi olmuştur. Bu söylem Türk siyasileri ve kamuoyunda çok derin etkiler bırakmış ve bu bağlamda Türk-Amerikan ilişkilerinde yeni ortaklık şekilleri görülmeye başlanmıştır."⁴ Söz konusu gelişmelerle birlikte, 16 Ekim 1992 tarihinde zamanın Cumhurbaşkanı Turgut Özal bir basın açıklamasında şunları söylemiştir: "*Şimdi Türkiye'nin önünde çok önemli bir imkân, kapı açıldı. Balkanlar'dan ta Orta Asya'ya kadar Türk Cumhuriyetleri'nin bütün cumhurbaşkanları Cumhuriyet Bayramı'nda Ankara'ya geliyor. Bu bizim için de onlar için de çok önemli bir fırsat. Bu tarihi bir fırsattır. Bundan kaçamayız. Ve 21.asır Türkiye'nin ve Türklerin asrı olmalıdır.*"⁵ Yine zamanın Başbakanı Süleyman Demirel de 5 Nisan 1993 tarihli bir basın toplantısında benzer görüşlerini dile getirmiştir: "*Türkiye Adriyatik'ten Çin'e kadar doğmakta olan*

⁴Ömer Göksel İşyar, **Karşılaştırmalı Dış Politikalar**, Dora Yayınları, Bursa, 2013 s.666.

⁵Hürriyet Gazetesi, 17.10.1992.

*yeni bir dünyada yaklaşık 600 milyonun yaşadığı Avrasya bölgesinde, bu bölgenin en istikrarlı ve model olarak alınan ülkesi olmuştur...*⁶ Demmiştir.

Nitekim “Türkiye, yeni dönemde, Türk Cumhuriyetleri ve Türk ve Akraba Toplulukları’na yönelik yeni politikalar belirlemiş ve bu doğrultuda yeni işbirliği girişimlerini başlatmıştır.”⁷ Türkiye ekonomik, siyasal ve kültürel olarak Türk Dünyası’na tüm imkânlarını seferber etmiştir. “Türkiye bütün Türk Cumhuriyetleri’ni ilk tanıyan ülke olmuş, bununla da yetinmeyip, bu ülkelerde ilk diplomatik misyonları oluşturmayı da başarmıştır. Öte yandan, Türk Cumhuriyetleri’nin ilk diplomatik misyonları da Türkiye’de kurulmuştur.”⁸ Bölge ülkelerinin milli bağımsızlıklarının pekiştirilmesi, hukuk devletinin kurulması ve demokratikleşmenin bir an önce sağlanması noktasında Türkiye stratejik destekler sunmuştur. 1992 yılında, Türk dilinin konuşulduğu ülkelerin kalkınmalarına yardımcı olmak, bu ülkelerle ekonomik, ticari, teknik, sosyal ve kültürel eğitim alanlarında işbirliğine yönelik proje ve program gerçekleştirmek amacıyla Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) kurulmuştur. Aynı yıl, Türkî Cumhuriyetler ve Akraba Toplulukları’ndan Sorumlu Devlet Bakanlığı ve sonrasında, 2000 yılında Dış Ticaret Müsteşarlığı Türk Dünyası Çalışma Grubu da çalışmalarına başlamıştır.

Türkiye, Türk Cumhuriyetlerine doğrudan ekonomik katkılarda da bulunmuştur. “Büyük miktarlarda Exim-Bank kredisi açarak, bu devletlerle yapılan dış ticaret teşvik edilmiş, büyük holdinglerin yanı sıra, çok sayıda küçük işletmenin de

⁶ Hürriyet Gazetesi, 06.04.1993.

⁷ Yüksel Kavak, Gülsün Atanur Başkan, “Türkiye’nin Türk Cumhuriyetleri, Türk ve Akraba Topluluklarına Yönelik Eğitim Politika ve Uygulamaları”, **Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, S.20, 2001, s. 92.

⁸ B. Zakir Avşar, Ferruh Solak, **a.g.e.** s.36.

bölgede ticaret ve yatırım yapması sağlanmıştır.”⁹ Bunların yanında önemli ölçülere varan hibe ve benzeri yardımlar da sağlamıştır. “Türkiye; coğrafi avantajı, tarihi ve kültürel bağlarının yanı sıra, son yıllarda uluslararası pazarda büyük başarı gösteren girişimcileri sayesinde Türk Cumhuriyetleri’nde önemli bir ekonomik aktör olmuş ve gelişmiş ülkelerle rekabet edebilecek düzeye ulaşmıştır.”¹⁰ Bunun bir sonucu olarak söz konusu dönemde Türkmenistan, Özbekistan ve Kırgızistan’a en büyük dış yatırım Türkiye tarafından yapılmıştır.

Siyasal ve ekonomik işbirliğinin yanı sıra kültürel alanda da pek çok proje hazırlanmış ve uygulamaya koyulmuştur. Ortak değerlerin ve kültürün geliştirilmesi noktasında eğitim programları geliştirmiştir. “Türkiye, 1992-93 öğretim yılından itibaren ilgili ülkelerle yapılan ikili anlaşmalar ve protokoller çerçevesinde ‘Büyük Öğrenci Projesi’ kapsamında Türk Cumhuriyetleri’nden, devlet bursu sağlayarak 10.000 öğrenci getirme projesini uygulamaya koymuştur. Başlangıç aşamasında, 10.000 öğrencinin 7.000’inin yükseköğretim, 3.000’inin de ortaöğretim için getirilmesi hedeflenmiştir.”¹¹ Ayrıca Türkiye, söz konusu Türk Cumhuriyetleri’nde yerinden eğitim faaliyetlerine de girişmiştir. Söz konusu devletlerde birçok üniversite, ilk ve ortaöğretim kurumu inşa edilmiş ve bu eğitim kurumlarında on binlerce öğrenci öğrenim görmüş ve halen de görmektedir. Türkiye bu şartlar altında, jeopolitik konumunu ve buna bağlı gelişmeleri de göz önünde bulundurarak eline

⁹Yelda Demirağ, “Soğuk Savaş Sonrası Türkiye’nin Orta Asya Siyasetinde Gelinek Nokta”, **Jeopolitik – Aylık Strateji Dergisi**, Melisa Yayınları, İstanbul,2005, S. 5,s.15.

¹⁰ Fatih Turhan, **Türkiye-Türk Cumhuriyetleri Ekonomik İlişkileri**, www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/turk-cumhuriyetleri/sayfa/103.doc. (11/04/2014)

¹¹Yüksel Kavak, Gülsün Atanur Başkan, **a.g.e.** , s.96.

geçen fırsatları akılcı bir tarzda değerlendirmek zorundadır.” İşte bu sebepten dolayı, siyasal birliktelik, en azından ekonomik işbirliği kadar önem arz etmektedir

Sözün özü, Türkiye değişime ve yenedünya düzenine seyirci kalmaktansa bu sürecin önemli bir aktörü olmayı tercih etmiştir. Bu noktada siyasal, ekonomik ve kültürel çalışmalar yürütmüş ve halen de yürütmektedir. “Geriye doğru baktığımızda, Türkiye’nin Azerbaycan ve Orta Asya’daki diğer Türk devletleri ile olan ilişkilerinin üç aşamadan geçtiğini söyleyebiliriz. Bu aşamalar birbirinden belirgin olaylarla ayrılmış değildir. İlişkilere yön veren anlayışların zaman içinde değişmesi yoluyla birinden diğerine geçilmiştir. Böyle yaklaşıldığında, ilk aşama iyimserlik ve parlak gelecek beklentileri aşaması olarak nitelendirilebilir. İkinci aşamayı niteleyen özellik, ilişkilerin belirli sınırlar içinde kalmasını zorlayan faktörlerin mevcudiyetinin bilincine varılmasıdır. Üçüncü aşama ise ilişkilerin rutinleşmesi olarak tanımlanabilir.”¹²

¹²Faruk Sönmezoğlu, **Türk Dış Politikasının Analizi**, Der Yayınları, İstanbul, 1998, s.405.

I.BÖLÜM

1-TURGUT ÖZAL'IN HAYATI

Turgut Özal 1927 yılında Malatya da doğdu. Babası banka memuru Mehmet Sıddık, annesi ilkokul öğretmeni Hafize Hanımdır.¹³ Dört yaşındayken Bilecik'in Söğüt ilçesine taşınan Özal, ilköğrenim hayatına burada başladı. Babasının görevi nedeniyle sık sık il değiştiren Özal, ortaokulu Mardin'de bitirdi. Mardin'de lise olmaması nedeniyle, Konya Lisesi'nde eğitimine devam eden Turgut Özal bu dönem içerisinde kardeşi Korkut Özal da ona eşlik etti. Son olarak Kayseri Lisesi'nde lise eğitimini bitiren Özal, İstanbul Teknik Üniversitesi Elektrik Mühendisliği'ni burslu olarak okudu. 1950 yılında mezun olan Turgut Özal, ailesinin isteğiyle evlendiği Ayhan İnal'la 1952 yılında kısa süreli bir birliktelik yaşadı. Bu evlilikten sonra çalıştığı kurum Elektrik İşleri Etüt İdaresi'nde sekreter olarak görev yapan Semra Yeyinmen ile evlendi. Bu evlilikten Ahmet, Zeynep ve Efe adında üç çocuğu oldu. Evlendikten sonra, Amerika'da Texas Tech Üniversitesi'ne ihtisas yapmaya giden Özal, ekonomi branşında eğitim aldı. Türkiye'ye döndükten sonra Elektrik İşleri Etüt İdaresi Teknik Müşaviri oldu. 1958– 1959 yıllarında Beşinci, Menderes Hükümetince kurulan planlama komisyonunun sekreterliğini yürüttü. 1960 yılı başında askerlik görevi için Yedek Subay Okulu'na katılan Özal, Milli Savunma Bakanlığı ARGE Teşkilatında çalıştı. Yedek subaylığının geri kalan bölümünü Devlet Planlama Teşkilatı'nda tamamlayan Özal, bu arada Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak matematik dersleri vermiştir. Turgut Özal, daha sonra yeniden döndüğü Elektrik İşleri Etüt idaresinde müdür muavinliği yaptı. 1966 yılında, Elektrik İşleri Etüt İdaresi'nin genel müdür vekilliği görevinden

¹³İrfan Özfatura, **Tarihten Bir Yaprak** , irfan.ozfatura@tg.com.tr. (11.06.2014)

ayrıldı ve daha sonra Ereğli Demir-Çelik Fabrikaları yönetim kurulu üyeliğinde bulunmuştu. 1967 yılında Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı'na getirilen Turgut Özal, bu arada Para Kredi Başkanlığı, Ekonomik Koordinasyon Kurulu Başkanlığı yapmıştır. Turgut Özal, 1971 yılında Devlet Planlama Teşkilatı'ndaki görevinden ayrılarak, Dünya Bankası'nda çalışmıştır. Bu arada sanayi ve maden projeleri konusunda müşavirlik yapmıştır. Türkiye'ye döndükten sonra uzun süre özel teşebbüste bankacılık, demir-çelik, otomotiv sanayi, tekstil, gıda, dövme ve döküm alanlarında yöneticilik yapmıştır. Ayrıca bir işveren sendikasında yönetim kurulu üyeliği ve başkanlığı görevlerinde bulunmuştur.¹⁴

1979 yılı Aralık ayında Başbakanlık Müsteşarlığı ve Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşar Vekilliği'ne tayin edilen Turgut Özal, 12 Eylül sonrası kurulan hükümette Ekonomi İşlerinden Sorumlu Başbakan Yardımcısı olarak görev almış, bu görevinden 22 ay sonra ayrılmıştır. 12 Eylül 1980'den üç yıl sonra 20 Mayıs 1983'te arkadaşlarıyla birlikte Anavatan Partisi'ni kurmuş, bu partinin genel başkanlığına seçilmiştir. Anavatan Partisi'nin 6 Kasım 1983 seçimlerinde büyük bir çoğunluk sağlaması sonucunda dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren tarafından 13 Aralık 1983 tarihinde 45. Cumhuriyet Hükümeti'ni kurmakla görevlendirilmiştir. Turgut Özal Hükümeti kurarak 45. Hükümet'in Başbakanı oldu. 1984 yerel seçimlerinden başarıyla çıkan Özal, 13 Nisan 1985'de yapılan ilk kongrede tekrar genel başkanlığa seçildi. 1987 yılında yapılan genel seçimlerde 292 milletvekili çıkartarak tekrar çoğunluğu sağladı ve 46. hükümet'in başbakanı oldu. İktidarda bulunduğu 1983-1991 döneminde Türkiye ekonomisi ortalama yıllık yüzde 5,2 oranında büyümüştür. Polis

¹⁴Emin Çölaşan, **Turgut Nereden Koşuyor? -Turgut'un Serüveni**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2008 s.32.

Vazife ve Salahiyetleri Kanunu'nu değiştirerek Emniyet İştiharat Daire Başkanlığı'nı kurdu.¹⁵

18 Haziran 1988 Cumartesi günü Ankara Atatürk Spor Salonu'nda Anavatan Partisi'nin 2. Olağan Kongresi'nin düzenlendiği sırada Kartal Demirağ isimli saldırgan tarafından düzenlenen suikast girişiminden yaralı olarak kurtuldu. Kartal Demirağ'ı cumhurbaşkanlığı döneminde affetmiştir.¹⁶

zal 1989'daki Cumhurbaşkanlığı seğiminde aday oldu. Sosyal Demokrat Halkçı Parti ve Doğru Yol Partisi meclise girmeyerek seçimi boykot etti. İlk turda Turgut Özal 247, ANAP Burdur Milletvekili Fethi elikbaş 18 oy aldı. 17 oy boş çıkarken 3 oy geğersiz sayıldı. İkinci turunda 284 milletvekilinin katıldığı oylamada adaylardan Başbakan Turgut zal 256 oy alırken, elikbaş 17 oy aldı. 2 oy geğersiz sayılırken 9 oy boş çıktı. 31 Ekim 1989 tarihinde gene muhalefetin katılmadığı 3. tur oylamasında Turgut zal 263 oy alarak Türkiye Cumhuriyeti'nin 8. Cumhurbaşkanı oldu. 9 Kasım 1989 tarihinde resmi olarak görevine başladı. Bu seğimden akılda kalan ise *alışamadık* diyenlere, "*alışsınız, alışsınız*" demesidir.¹⁷

Turgut Özal, 17 Nisan 1993'te 5 ülkeyi kapsayan 12 günlük Türkistan gezisinden sonra ölmüştür. zal'ın cenazesine Türkiye'nin dört bir yanından yüz binlerce kişi akın etmiş, televizyonlardan canlı yayımlanmış; ülkede bayraklar yarıya indirilmiştir. Dönemin Amerika Birleşik Devletleri Başkanı, Turgut zal ile yakın dost olan George H. W. Bush beklentilerin aksine cenaze törenine katılmamıştır. *"ldkten sonra beni İstanbul'a defnedin, kıyamete kadar Fatih Sultan Mehmed'in*

¹⁵Mehmet Barlas, **Turgut zal'ın Anıları**, Sabah Kitapları, İstanbul, s.117–118.

¹⁶Mehmet Barlas, **a.g.e.** , s.121.

¹⁷Emin laşan, **a.g.e.** , s.34.

manevi ruhaniyeti altında bulunmak istiyorum" şeklindeki vasiyetine uyularak kendisi tarafından yaptırılan eski başbakan Adnan Menderes'in anıt mezarının bulunduğu Topkapı'da, Vatan Caddesi üzerinde kendisi adına hazırlanan anıtmezaraya defnedilmiştir.¹⁸

1.1.Turgut Özal'ın Düşüncelerinin Oluşmasında Genel Faktörler

Turgut Özal'ın düşüncelerinin üzerinde, Amerika'da bulunduğu yıllarda bu ülkede gördüklerinin büyük etkisi olmuştur. Özal bunu Cedid Grubu'nun Ankara'da düzenlediği toplantıda şöyle anlatmıştır: *"1952 senesinde, mezun olduktan bir yıl sonra Amerika'ya yolladılar. Şimdi, o günkü Türkiye'den bir insanı New York'a götürün. Nasıl şaşıracağını tahmin edemezsiniz. Tabii bize hep şunu öğrettiler: Bir Türk cihana bedeldir. Bir Türk on düşmana bedeldir. Ondan sonra gittik Amerika'ya... Dev binalar, muazzam medeniyet. Onun karşısında sorgulamaya başladık, bunu bize öğretilenler doğrumu diye...1952 senesinde Amerika'da elektrik mühendisiydim. Hava hatlarını gördüm. İnanır mısınız, 1952 senesinde Türkiye'de bir tane enerji nakil hattı yoktu. Bütün şehirler izole... Birçok şehirde elektrik yoktu. Bugün 1950 senesinin elektriğini ya iki, ya üç günde üretiyoruz. Tabii, onları görünce müthiş bir eziklik hissediyor insan. Bizden o kadar ileride bir toplum ki, her şeyleri var. Televizyon çıkmış, bizde yok. 1952 'de gittiğim Amerika'da ilk defa televizyonu gördüm. Ondan sonra da üzülüyorsunuz, nasıl olacak da biz bu ileri topluma yetişeceğiz diye..."¹⁹Özal'ın 1950'li yıllarda ABD'de gördüklerinin etkisi hayatı boyunca siyasal görüşleri ve izlediği politikalar üzerinde etkili olurken,*

¹⁸İrfan Özfatura, **Tarihten Bir Yaprak**, irfan.ozfatura@tg.com.tr. (11.06.2014)

¹⁹Kutlay Doğan, **Turgut Özal Belgeseli**, Türk Haberler Ajansı Yayınları Ankara, 1994.s.24.

Türkiye için kafasındaki model ülke de hep Amerika olmuştur.²⁰ İstanbul Teknik Üniversitesi'ndeki öğrencilik yılları, Özal'ın siyasal görüşlerinin biçimlendiği yıllarken, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Özal'ın Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal yapısına ait verileri ayrıntılarıyla birinci elden öğrendiği dönem olmuştur. Planlama müsteşarlığından sonra Dünya Bankası'nda çalıştığı yıllar, dış dünyayı ve daha sonraki yıllarda küreselleşme olarak anılan süreci herkesten önce kavraması için uygun bir ortam hazırlamıştır. Dünya Bankası'nın ardından özel sektördeki çalışma dönemi, ona, Türkiye'deki özel sektörü içerden tanıma imkânı sağlamıştır.

1.2. Turgut Özal'ın Ataklığı ve Cesareti

Turgut Özal'ın kişilik özellikleri içerisinde onun genel olarak hükümet siyasetinin, özel olarak ise, dış politika kararlarının oluşturulması aşamasında birinci derecede etkisi olan en belirgin özelliği, yapılan ya da yapılacak işlerin sonuçlarını kısa zamanda somut olarak görmek istemesidir. Uygulama sürecinde halkın hemen bir şeyler görmesini ister.²¹ Kısa zamanda sonuç alabilmek için de çoğu zaman daha önceden belirlenmiş olan kuralların dışında hareket etmekten çekinmemiş, kendi bildiği yolu izlemeyi tercih etmiştir. Bu hususta bakanları ve parti yönetimini devre dışı bırakabilmiştir. Özal'ın bu yönüyle ilgili olarak, bazı konuları neden tartışmaya açmadığı, parti yöneticilerinin, bakanların, danışmanların görüşünü neden almadığını, dönemin ANAP yetkililerinden birisi: “Neden olacak, aculluğundan... Bizlere sorarsa iş uzayacak... Oysa Başbakan'ımız akşam karar verdiği şeyi sabah uygulamaya koymak ister...”²² Diyerek yanıtlamıştır. Özal'ın ataklığı, onun kararların alım aşamasında, inandığı yolda cesaretle yürüyen bir lider olarak

²⁰Veysel Bozkurt, “Geleceğin Toplum, Dönüşümcü Liderlik ve Turgut Özal”, *Kim Bu Özal? Siyaset, İktisat, Zihniyet*, Edit. İhsan Sezal, İhsan Dağı, Boyut Yayınları, İstanbul, 2001, s.181.

²¹Hasan Cemal, *Özal Hikâyesi*, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2000, s.116.

²²Yavuz Donat, “*Top Çankaya'da*”, Tercüman, 1 Mayıs 1987, s.3.

algılanmasını da beraberinde getirmiştir. Örneğin, iki dönem ANAP milletvekilliği ve Grup Başkan Vekilliği yapmış olan Haydar Özalp: “...çok cesur bir adam, çok cesur ve inandığı bir meselenin peşinden cesaretle yürür... Ama hatalı ama yanlış, inandığı yolda cesaretle yürüyor”²³ diyerek, Özal’ın cesaretine vurgu yapmıştır. Ancak Özal’ın ataklığı onun siyaset ediş tarzının eleştirilmesine de yol açmıştır. Dönemin ANAP milletvekili Abdullah Resuloğlu, Özal’ın politikalarından haberdar olmadıklarını, insanın bir adım atarken elli defa düşünmesi gerektiğini ancak, Özal’ın bir adım atayım bakalım, tutarsa inşallah iyi olur diyerek hareket ettiğini belirterek²⁴ Özal’ın bu tavrını eleştirmiştir. Özal’ın bu tavrı disiplinsizlik olarak da yorumlanmıştır.²⁵ Hızlı, acele karar biçimi, alelacele edilmiş laflar Özal’ın dış politika karakterinin önemli bir unsurunu oluşturmuştur.

1.3. Turgut Özal’ın Muhafazakârlığı

Özal’la ilgilenen çok tartışılan konulardan birisi Özal’ın muhafazakâr mı yoksa liberal bir bakış açısına mı sahip olduğudur. 19 Aralık 1983 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde okuduğu hükümet programında: “Muhafazakârlık anlayışımız, milli, manevi ve ahlaki değerlerimize, kültürümüze, tarihimize, örf, adet ve geleneklerimize bağlılığımızın bir ifadesidir. İyi olanın, güzel olanın, kıymetli olanın muhafazasıdır. Asla tutucu, mutaassıp ve yeniliklere kapalı değiliz. Aksine, ilerlemeye açık, medeni, müreffeh, büyük ve kudretli bir Türkiye, en büyük emelimizdir...”²⁶ Diyen, yine kendisiyle yapılan bir söyleşide, “Birçok aydınımız, sizi ve ANAP’ı tahlil ederken, ikili bir karakterden, İslami kültür ile Batı’nın ekonomi sistemi ve teknolojisinin “özgün” bir sentezinden söz ediyor. Siz

²³ Emin Çölaşan’ın Haydar Özalp ile Söyleşisi, Hürriyet, 13 Mart 1988, s.13

²⁴ Emin Çölaşan’ın Abdullah Nejat Resuloğlu ile Pazar Sohbeti”, Hürriyet, 6 Ekim 1985, s.1

²⁵ Soner Yalçın, **The Özal Bir Davanın Öyküsü**, Bilgi Yayınevi, Ankara,2008, s.116

²⁶Resmi Gazete, S.18262, 25 Aralık 1983, s.7.

ne diyorsunuz bu ikili karakter hakkında? Şeklindeki soruya verdiği cevapta, “şöyle söyleyeyim, ben muhafazakâr bir insanım...”²⁷ Diyerek muhafazakârlık yönünü belirten Özal’ın muhafazakârlığı ile ilgili birçok yorum yapılmıştır. Yankı dergisinin kendisiyle yaptığı görüşmede, Özal’ın lideri olduğu Anavatan Partisi’nin temsil ettiği toplum kesiminden hareket eden Nur Vergin, Anavatan Partisi’nin, savaş görmemiş ama kendi hayatında sosyal mobilizesini sağlamak için savaş vermiş, başarıya ulaşmak için mücadele etmiş olan ve bu başarıya özlem duyan yeni Anadolu nesillerini, yani bir anlamda gelişen ve kentlileşen Türkiye’yi temsil ettiğini belirtmiştir. Bu akımın izleyicilerinin gelişmek ve çağdaşlaşmak isterken, diğer yandan toplumun kültüründen, toplum dokusuna işlenmiş değerlerden tümüyle ödün vermek istemediklerini, “Bunların çağdaşlaşmaya evet, kimlik değiştirmeye hayır” diyen nesiller olduğunu vurgulamıştır. Vergin, Anavatan Partisi’nin, bunlara hem gelişmeyi hem de gelişme için zorunlu olan belirli bir zihniyet değişimini gelenek, örf ve adetleri fazla hırpalamadan sağlayacağı izlenimini verdiğini, Türk toplumunda mevcut olan kalkınma özlemini hatta hırsını temsil ettiğini belirtmiştir. Türk sosyal tarihinin batıcı-yenilikçi/geleneksel-gerici ikileminin yerine Anavatan Partisi, muhafazakâr modernliği önermiştir. Vergin’e göre Özal, bu temsile uygun bir imajı yalnızca yansıtmakla kalmaz.

“...Bu imajı bizzat oluşturan unsurlardan biridir. Anadolulu bir ailenin çocuğu, İstanbul’da teknik alanda eğitim görmüş, çağdaş rasyonelliğin gerekleriyle donatılmış ve değişime uğramış, periferinin bir insanı, devlet kademesinde yüksek mevkilerde bulunmuş, Batı’ya defalarca gidip gelmiş, yabancılarla müzakerelerde bulunmuş, onları çoğu zaman ikna etmeyi bilmiş ama periferinin değerlerini de

²⁷Yavuz Donatı’n Özal’la Söyleşisi, Tercüman,13 Mart 1986, s.9.

muhafaza etmiş. “Asri” hayat tarzını benimsemiş ancak periferinin insanı gibi dini vecibelerini de yerine getirmeye devam etmiş... Heyecana kapılmaması, sinirlenmeden, sükûnet izlenimi vererek konuşması da temsil ettiği imaja uygundur’.²⁸

Vergin’in bu yorumundan yola çıkarak, Özal’ın muhafazakâr modernliği temsil ettiğini söyleyebiliriz.

Özal’ın muhafazakârlığı ile ilgili olarak, 17.04.2003 tarihinde 32. Gün programının “Özallı Yıllar” adlı özel bölümünde Mehmet Barlas, Mehmet Ali Birand’ın kendisine yönelttiği, “Kimdi Turgut Özal, liberal miydi, muhafazakâr mıydı?” şeklindeki soruyu şöyle cevaplandırmıştır:

“Müthiş bir sentezdi. Türkiye’de ne varsa Anadolu’nun senteziydi. Türkiye ile batının senteziydi. Bir ayağı Malatya’da, bir ayağı Amerika’da müthiş bir modernleşmeyi temsil ediyordu... Bir yandan Türk tarihinin bilincinde, bir yandan da yeni dünya da geçmişi iftihar ederek milliyetçi olunamayacağını gösteriyor. Bir yandan muhafazakâr, değerler açısından, ama özgürlükler, sivillik, statükoya karşı olmak açısından da liberal, devrimci hatta ve müthiş bir sentezci. O yüzden, Türkiye’de herkesin kafasını karıştırdı. Ben solcuyum diyenler, iyice kendilerinin sağcı olduğunu anladı. Ben sağcıyım diyenler, bazen kendilerini, faşist, bazen gerici olduğunu anladı. Dünyayı önceden gören bir lider olduğu için, Sovyet rejiminin çöktüğünü, Çin’in serbest pazara geçeceğini daha önceden hissetmişti. Türkiye’yi

²⁸Engin Güner, **Özallı Yıllarım**, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2003, s.25.

*onlardan önce devletçilikten kurtarmak için atılımlar yaptı... Müthiş bir devrimciydi. İkincisi teknolojiye açıktı.*²⁹

Özal'la ilgili bu soruya Ali Coşkun'un verdiği cevap ise şöyledir:

“... Muhafazakâr mıydı, liberal miydi? Şahsi yaşantısında, inançlarında milliyetçi muhafazakârdı. Nitekim Anavatan Partisi kurulurken de, parti ilkelerini bununla tarif etti. Ancak teknolojiye açık, gelişmeye açıktı... Mutlak suretle demokrasiye hukukun üstünlüğüne inanan biriydi”.³⁰

1.4. Turgut Özal'ın Liberal Yönü

Başbakanlığı döneminde yaptığı konuşma ve verdiği beyanatlarda Türkiye'nin, düşünce ve ifade özgürlüğü, dini inanç özgürlüğü ve ekonomik girişim özgürlüğü olmak üzere üç önemli özgürlüğü uygulamaya koyması gerektiğini vurgulamıştı. Özal'a göre, Türkiye'nin 1970'lerdeki içe kapalı bir ülke konumundan, 1980'lerdeki dışa açık bir ülke konumuna dönüşümü uygulanan liberal politikalar sayesinde mümkün olmuştur.³¹

Dünyaya açılmanın, dünya ile rekabet edebilmenin, büyük güç ve lider ülke olabilmenin temel koşulu olarak düşünce özgürlüğünü gören Özal'a göre, Amerika'yı ileri götüren düşünce özgürlüğüdür. Serbest rekabet sisteminin sağlıklı şekilde gerçekleşmesidir. Özal:

²⁹ 32.Gün, CNN Türk, 17 Nisan 2003

³⁰ 32.Gün, CNN Türk, 17 Nisan 2003

³¹Turgut Özal, **Başbakan Turgut Özal'ın Yurtdışı Temaslarındaki Konuşmaları, 13.12.1988– 31.10.1989**, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1989, s.93–94.

“...Yaklaşık 150 yıldır, Niye batıdan gerideyiz? Tartışması yapılıyor. Serbest düşünce ve serbest rekabetin önündeki engeller kalkmadığı için”³² demektedir.

Özal’ın liberalliği ile ilgili olarak Zeynel Abidin Erdem düşüncelerini:

“Turgut Bey demokrasiye çok inanırdı, insan hak ve özgürlüklerine çok inanırdı, fikir ve düşünce özgürlüğünün mutlak olduğuna inanırdı,”³³ sözleriyle belirtmektedir.

Özal’a göre, ANAP’la birlikte Türk siyasi hayatına yepyeni bir soluk gelmiştir. ANAP, düşünce ve düşünceyi ifade, din ve vicdan ile teşebbüs özgürlüklerini benimseyip savunan herkese kapısını açmıştır. Siyasi ve ekonomik sistemin temeli, özgürlüklere, her şeyin serbestçe ifadesine ve pazar ekonomisine dayanmaktadır.³⁴

Ancak, Özal’ın verdiği beyanatlarda üzerinde önemle durduğu liberal düşüncelerin siyasi alanda ekonomik alandaki kadar hayata geçtiğini söyleyebilmek güçtür. Teoride ve söylem bazında (hem parti programında hem de verilen beyanatlarda) önemle vurgulanan Özal’ın liberalliği daha çok ekonomik alanda uygulama bulmuştur. Özal’ın başbakanlığı döneminde liberalizm anlayışı ekonomik alanla sınırlı kalmıştır. Başbakanlığında dönemin siyasi ve iktisadi felsefesinin liberalizm olarak belirlendiği Özal döneminin bazı uygulamalarına bakıldığında, pratikte onun liberal düşünceleri ile çelişen birtakım uygulamalarda bulunduğu görülmektedir. Özal, siyasal söylemlerinde sürekli olarak devletin insanlar için bir

³²Uğur Dündar’ın Özal’la Ropörtajı, Hürriyet, 23 Mart 1989, s.22.

³³Turgut Özal’ı Anma Programı, Kanal 6, 16 Nisan 2005

³⁴Engin Güner, a.g.e., s.24.

araç olduğunu vurgulamış, esas olarak devletin görevinin, bireylerin önündeki engelleri kaldırmak olduğunu söylemiştir. Ancak, söylemlerine paradoksal olarak, devletin etkisini arttıran bazı düzenlemelere gitmiştir. Örneğin, 1985 yılında Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu'nda yapılan değişiklikle polisin yetkisi artırılarak, birey karşısında devlet daha güçlü bir konuma getirilmiştir. Basın ve düşünce özgürlüğü konusunda da Mart 1986'da çıkartılan “Küçükleri Muzır Neşriyat'tan Koruma Kanunu” ile 3000 gazeteci ve 300 yayın organı genel ahlak ve din algısına uygun yayın yapmadıkları veya muhalif oldukları gerekçesiyle yargılanmıştır, bazı kitaplar toplatılmıştır.³⁵ Özal'ın iki dönem başbakanlığı süresince 2792 gazeteci, yazar ve çevirmen yargılanmış, bu kişilere 2000 yıla yakın hapis ve milyarlarca lira para cezası verilmiş, 458 yayın için toplatma kararı verilirken, 39 ton yayın ise imha edilmiştir. 1983 yılı sonundan yerel seçimlerin yapıldığı 1989 yılına kadar geçen süre içinde basın özgürlüğünü kısıtlayan yasal çerçevede hiçbir iyileştirme yapılmamıştır. 12 Eylül askeri yönetimi tarafından 1982 Anayasası'na koyulan siyasal yasakların kaldırılmasını referanduma götüren Özal, 6 Eylül 1987 tarihinde yapılan referandumda yasakların kalkmasına karşı “hayır” kampanyası açarak, askeri yönetimin koyduğu siyasal yasaklara sahip çıkmıştır.³⁶

Özal'ın siyasi alanda liberal olmadığı ile ilgili olarak Emre Kongar'ın:

“...Kamuoyunda Özal'ın özellikle ekonomideki çalışmalarından dolayı liberal bir lider olduğu kanısı yaygındır. Oysa hukuk alanına baktığımızda son derece baskıcı bir kişilik sahibi olduğunu, yasaları baskıcı bir şekilde uyguladığını ve yeni yasalar çıkardığını görüyoruz. Bunların en belirgin örneği “Küçükleri Muzır

³⁵Turgut Özal, <http://www.capalovizm.blogspot.com/yetismis-dindar-nesiller>. (08/02/2014)

³⁶Hasan Cemal, **Özal Hikayesi**, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2000, s.338-347.

Yayınlardan Koruma Yasası ”adı altında çıkan yasadır. Bu yasa basının üzerinde bir Demokles’in kılıcı olmuş, mecmualar, gazeteler hatta kitaplar poşetlere girmiş ve çok ağır cezalarla basın, önemli ölçüde denetim altına alınmak istenmiştir...”³⁷ Sözleri önemlidir.

Özal’ın dış politika anlayışında da onun liberal bakış açısının etkileri görülür. Ancak bu liberal bakış açısı dış politikada da ekonomi ağırlıklı olmuştur. Ekonomi öncelikli bir dış politikayı esas alan Özal’ın, hükümetleri döneminde, Türkiye’yi Batılı ekonomik ve siyasal sistemlere entegre etmek hedefleri doğrultusunda bir dış politika çizgisi takip etmeye çalışırken, söylem ve uygulamalarında önceliği ekonomi boyutunda liberalliğe verdiği görülmüştür.³⁸

1.5.Turgut Özal ve Batıcılık

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan itibaren, Türk dış politikasını belirleyenler, toplumlarını ve dış dünyayla ilişkilerini yeniden örgütlemeyi umdukları bir batılılaşma politikası izlemişlerdir.³⁹ Bu bağlamda Türkiye’nin dış politikası uzun süre Batı ile tam bir ittifak içerisinde yürütülmüştür. En başından itibaren Türkiye Cumhuriyeti’nin önderlerinin benimsemiş oldukları modernleşme, batılılaşma olarak tanımlanırken, bu projelerin ABD ve Avrupa ile işbirliği olmaksızın gerçekleştirilemeyeceği düşünülmüştür. Bu çerçevede Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşturulan uluslararası kurumlara katılmaya çalışmıştır. Türkiye’nin politika belirleyicileri tarafından Batı ittifakının siyasi paktını destekleyen ve güçlendiren iktisadi eksenini olarak görülen Avrupa Topluluğu ile

³⁷Soner Yalçın, **a.g.e.** , s.331.

³⁸ Hasan Cemal, **a.g.e.**,s.349.

³⁹Haluk Ülman, Oral Sander, “Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923–1968) II”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.27, S.1,Ankara, 1972, s.1–24.

yakın ilişkiler içinde olma arayışı ve amacı, izlenen bu dış politika yaklaşımının mantıksal bir uzantısını oluşturmuştur.⁴⁰

Türkiye'nin politika belirleyicileri tarafından Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'nın sacayaklarını oluşturduğu düşünülen, üniter bir blok olarak algılanan Batı, 1980'lere gelindiğinde ABD ile Avrupa arasındaki ilişkilerin, sorunsuz bir işbirliği sergileyen görünümünden uzaklaşmasıyla birlikte artık tek ve bölünmez bir bütün olarak algılanmamaya başlamıştır.⁴¹

Afganistan'ın Sovyetler tarafından işgali ve İran'da yaşanan rejim değişikliği ile birlikte, Türkiye'nin kuzey kuşakta yer alan tek Batı müttefiki ülke olduğu algılaması çerçevesinde ABD ile ilişkilerde giderek bir yakınlaşma yaşanırken, 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrasında ortaya çıkan demokrasi sorunu Avrupa ile ilişkilerde ciddi bir kopma yaratmıştır.⁴² Milli Güvenlik Konseyi'nin 15 Ekim 1981'de tüm siyasi partileri kapatma kararı, beraberinde Avrupa Topluluğu ile ilişkilerin sertleşmesini getirmiştir.⁴³

Demokrasiye, Avrupa'ya girmenin olmazsa olmaz koşulu olarak bakan, Avrupa Topluluğu ile demokrasiyi bir iç sorun olarak gören Türkiye arasındaki ilişkiler giderek gerginleşirken, 1983 sonunda seçimle iktidara gelen Özal, AT ile ilişkileri normalleştirmeye çalışmıştır. Özal, AT'ye karşı hükümet programında belirtmiş olduğu "Avrupa Ekonomik Topluluğu ile münasebetlerimizde esas

⁴⁰ Atilla Eralp, Değişen Savaş-Sonrası Uluslararası Sistemde Türkiye ve Avrupa Topluluğu , **Türkiye ve Avrupa İlişkileri, Avrupa Topluluğuna Tam Üyelik ve Küreselleşen İlişkiler**, Editör. Canan Balkır, Allan M. Williams, Çev. Bülent Tanatar, Sarmal Yayınevi, İstanbul,1996, s.37.

⁴¹ Atilla Eralp, **a.g.m.**,s.37-38.

⁴² Atilla Eralp, **ag.m.**,s.46-47.

⁴³ Mehmet Ali Birand, **Türkiye'nin Ortak Pazar Macerası 1959-1985**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1985,s.423.

hedefimiz tam üyelik olmakla beraber, bütün safhalarda menfaatlerin dengelenmesini esas alan bir anlayış içinde olacağız”⁴⁴ görüşü doğrultusunda bir politika izlemiştir.

Türkiye'nin Doğu ile Batı arasında bir köprü olmasını hedefleyen Özal'ın Türkiye'si, hem ekonomik bakımdan kalkınmış ve gelişmiş bir batılı ülke hem de İslami bir topluma sahip, fakat laik bir devlet anlayışının geçerli olduğu bir ülke olacaktır. Özal için Türkiye, sadece coğrafi olarak değil aynı zamanda ekonomik, kültürel, siyasi ve sosyal açıdan Doğu ve Batı dünyalarının merkezinde bulunuyordu.⁴⁵

Kendisine, dış politika yönelimlerinde Batı Avrupa'nın yeri ile ilgili olarak yöneltilen bir soruya verdiği cevapta Özal:

“...Bir Batı alemi var. Batı alemi dediğimiz zaman, biz Batı sistemi ile Atatürk'ün başlattığı batılılaşma hareketlerini, bu tarafa, batı ile bir nevi iyice irtibatlandırmak istiyoruz. Batı'nın birçok müesseselerinde Türkiye iyidir. İşte sırası ile söyleyeyim: Batının kurduğu müesseselerden OECD teşkilatı, Avrupa, Amerika, Japonya, Kanada yani bunların da içerisinde üye bulunduğu bir teşkilata burada üyeyiz. Batı'nın kurduğu gene NATO'da üyeyiz. Batı'nın kurduğu IMF'de üyeyiz. Gene Batı'nın kurduğu Dünya Bankasında üyeyiz. Bunlara ta başından beri üyeyiz. Gene bunun yanında müşterek pazara ortak üyeyiz ve üye olmak istiyoruz.”⁴⁶

demiştir.

19 Şubat 1986'da İngiltere'ye yaptığı resmi ziyaretinin ikinci gününde Kraliyet Uluslararası İlişkiler Enstitüsü'nde yaptığı konuşmada, 2000 yılına dönük

⁴⁴Resmi Gazete, Sayı: 18262, 25 Aralık 1983, s.46.

⁴⁵Ramazan Gözen, **Amerikan Kışkırcısında Dış Politika: Körfez Savaşı, Turgut Özal ve Sonrası**, Liberte Yayınları, Ankara,2000 s.132.

⁴⁶**Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, S.2, Dışişleri Bakanlığı Basımevi, Ankara, 1984, s.42.

bir bakış açısı içinde Türkiye'nin hem NATO, hem de Ortak Pazar'ın tam üyesi olarak Batı'yı gerçek anlamda Orta Doğu'ya bağlayacak bir halka olarak görülmesi gerektiğini söyleyen Özal, "Türkiye aynı zamanda Avrupa'nın ekonomik ve siyasal bütünleşmesi içinde de yer almalıdır" demiştir. " Türkiye'nin yeri, onu, Avrupa ve Ortadoğu arasında doğal bir transit yolu halinde tutmaktadır. Yörede oynayacağımız ekonomik işbirliği ve siyasal istikrar kazandırıcı rolümüz çerçevesinde Türkiye Orta Doğu pazarlarını hedef alan yatırımlar için uygun bir yer olarak hizmet görebilir." Diyen Özal, Batı'nın enerji ihtiyacı açısından büyük önem taşıyan bu bölgeye, Türkiye yoluyla uzanabileceğini de unutmaması gerektiğini belirtmiş, Türkiye'nin Ortak Pazar üyesi olarak Batı'ya bir yük getirmeyeceğini, tam tersine dev yerel olanaklar sağlayacağını işaret etmiştir.⁴⁷

Avrupa medeniyeti ile Anadolu'daki Türkler arasında ortak bir zemin ve sıkı bir bağlantı olduğuna inanan ve Türkiye'nin Batı medeniyetinin bir parçası olduğunu savunan⁴⁸ Özal'ın Avrupa'yla bütünleşme arzusunun en önemli adımı ve göstergesi, Özal Hükümeti'nin 14 Nisan 1987'de AT'ye tam üyelik başvurusu yapmasıdır. 14 Nisan başvurusuyla Türkiye'nin AT'ye tam üye olma hedefi için ilk resmi adım atılmıştır. Bu başvuru ile Türkiye'nin AT'ye tam üyeliğinin gerçekleşebilmesi yolunda Batılı değerlere uygun köklü reformlar yapılması konusunda ciddi bir taahhüt altına girilmiştir. Özal, demokrasinin, liberal ekonominin devamı için AT ile ilişkilerin süreklilik kazanmasını bu bağlamda da AT'ye tam üyelik başvurusunu önemli bir araç olarak görmüştür.

⁴⁷gazetearsivi.milliyet.com.tr/arsiv/1986/02/21s.1. (21/12/2013)

⁴⁸usakgundem.com/makale/39 (21/12/2013)

Türkiye'nin Batı'nın geliştirdiği ekonomik ve teknolojik avantajlardan yararlanmasının gerekli olduğuna, ülkenin ekonomik, siyasi ve askeri kalkınmasının kaynağının Batı dünyasında bulunduğu inanan Özal Hükümetleri döneminde, Türkiye'nin batılı ekonomik ve siyasal sistemlerle bütünleşmesi yolunda önemli adımlar atılmıştır⁴⁹.

Özal'ın Batı anlayışının bir boyutunu Avrupa oluştururken diğer boyutunu da ABD oluşturmuştur. Bu bağlamda Özal, ABD ile ilişkileri askeri-stratejik konular yanında ekonomik ve ticari konuları da kapsayacak bir noktaya getirmeye çalışmıştır. Cengiz Çandar Özal'ın ABD'ye bakışını:

“...Turgut Bey, Amerika'nın dünyadaki büyük gücünün esas olarak ekonomik gücünden geldiğini, sisteminden geldiğini görmüştü... Amerikan ölçülerinin bir ülkenin güçlenmesinde etkili olabileceğini tasarlamıştı... Amerikan idari yapısı, özgürlükler alanı, önce ekonomiden başlayarak hukuk alanına kadar özgürlükleri öne çıkaran yapısı onun ilgisini çekmişti... Amerika'yı çok önemsiyordu ve Amerika'yla yakın dostane ilişkiler temelini Türkiye'nin ulusal çıkarlarını optimize edeceği kanısındaydı”⁵⁰ sözleriyle ifade etmektedir.

1.6. Turgut Özal'ın Devlet Yönetimi Anlayışı ve Bürokrasi Karşıtlığı

Özal'ın devlete bakış açısı ve yönetim ile ilgili düşünceleri onun dış politika kararları alınırken (birçok kişi tarafından eleştirilen), izlediği davranış biçimine açıklık kazandırması açısından önem taşır.

⁴⁹Ramazan Gözen, a.g.e.,s. 123.

⁵⁰Cengiz Çandar, Hürriyet, 5 Nisan 2005, İstanbul s.12.

“... Devlet, başta vatanın ve milletin bölünmez bütünlüğünün korunması olmak üzere, adaletin temini, yurdun savunması, emniyet ve asayişin sağlanması, sosyal ve iktisadi faaliyet ve hizmetlerin enverimli bir şekilde yapılabilmesi maksadıyla gene millet tarafından kurulu müesseselerden meydana gelir. Devlet millet için vardır. Devletin millet ile bütünleşmesi esastır. Devlet, hiçbir zaman vatandaşın karşısında veya vatandaşın rakibi değildir. Devlet vatandaşın yardımcısıdır. Sosyal adalet, sosyal güvenlik ve sosyal yardımın düzenlenmesi ve sağlanması; sosyal hizmet ve faaliyetlerin tanzim, teşvik ve yönlendirilmesi ve gereğinde doğrudan yapılması devletin başlıca görevleri arasındadır. İktisadi faaliyetlerde devlet genel olarak bütün millete hitap edecek altyapı mahiyetindeki hizmetlere yönelmelidir. Asıl olan devletin zenginliği sonucu milletin zenginliği değil, milletin zenginliği sonucu devletin zengin olmasıdır. Devlet müesseselerinin kuruluşunda ve işleyişinde temel prensip işlemlerin müessir, süratli ve verimli bir şekilde yürütülmesidir. Bunun için sistemin açık, basit ve kolayca anlaşılır olması şarttır. Devlet kuruluşlarının hakiki ve hükmi şahıslarla münasebetlerinde itimat esas, şüphe istisna olmalıdır...”⁵¹ Diyen Turgut Özal, kafasındaki “devlet”i, Uğur Dündar’ın kendisiyle yaptığı röportajda şöyle tarif etmektedir:

“Devlete öteden beri baba demişiz. Aslında devlet baba değildir. Devlet baba olursa, sizlerde küçük çocuk durumunda olursunuz. Oysa böyle düşünülmemeli. Devlet, milletin kurduğu müesseselerden meydana gelir. Devletin sahibi millettir. “Hâkimiyet, kayıtsız şartsız milletindir. Sözünün gerisinde bu anlayış var. Devletin görevleri, genel asayiş, insanın can ve mal güvenliğini sağlamaktır. Gerçek anlamda adaleti sağlamak, dış saldırılara karşı ülkeyi korumak ve toplumun bir

⁵¹Resmi Gazete, S. 18262, 25 Aralık 1983, s.12.

*arada yapamayacağı, ancak gerçekleşmesi gereken işleri başarmak da devletin görevleri arasındadır. Ben, bugün bunların özelleştirilmesiyle daha verimli sonuçların alınabileceği kanısındayım”*⁵²

Sözleri ile kafasındaki “devlet”i tarif eden Özal’ın düşünceleri bağlamında denilebilir ki, Özal, vatandaşına hizmet götürmeyi temel amaç edinen bir devlet modelini savunmuştur.

Özal, Batı’da Reagan ve Thatcher’ın öne çıktığı, yeni sağın, devleti küçültücü, serbest piyasacı ve özelleştirmeci politikalarla destek çıktığı bir dönemde iktidar olmuştur. Özal’ın politika ve uygulamaları dolayısıyla da, yönetim anlayışı, içinde bulunulan dönemin eğilimlerinden etkilenmiştir. Değişimci ve dönüştürücü bir kişilik özelliğine sahip olan Özal, her şeyden önce yönetimi ekonomik ağırlıklı bir bakışla ele almış, özelleştirme dahil olmak üzere devleti küçülterek, yönetimde verimliliği arttırıcı önlemler üzerinde yoğunlaşmıştır. Kamuda, statü ve hiyerarşi yerine liyakate yönelmiştir. Siyasi mülhazalara atanan personel yerine bilgi ve uzmanlığa dayalı ve sözleşmeyle çalışan kariyer uzmanlık sistemini yaygınlaştırmak istemiştir. Bu sistemin özellikle merkezi kurumlarda yerleşmesine öncelik vermiştir. Statü elit yerine işlevsel bir elit oluşturmaya yönelmiştir. Denilebilir ki Özal, işe ve hizmete yönelik bir bürokrasi oluşturmaya çalışmıştır. Özal’ın yönetimle ilgili en önemli hedefi, bürokratik kültürü değiştirmek, hizmete ve işe yönelik bir kültür yaratmak olmuştur.⁵³

Özal’ın yönetim anlayışı ile ilgili olarak, Engin Güner şöyle demektedir:

⁵²Uğur Dündar’ın Özal’la Röportajı, Hürriyet,23 Mart 1989, s.22.

⁵³Aytekin Yılmaz, **Türk Bürokrasi Geleneği ve Özal, Kim Bu? Özal, Siyaset, İktisat, Zihniyet**, Ed. İhsan Sezal, İhsan Dağı, Boyut Kitapları, İstanbul,2001,s.96–100.

“ Her bir basamağı aşarak gelmişti. Kendisi vizyonu şöyle tarif ederdi. “kabiliyet bilgi olacak tabii ama bunu görgü ile ve dış dünya temasları ile zenginleştirdiğiniz anda vizyon olur” dedi. Kafasında her şeyi yeni baştan düzeltmek gerektiğine inanmaktaydı. Devletin yeniden yapılandırılması geriye kalan yapması gereken işti. Kısa öz bir anayasa istiyordu, devletçiliği sıfırlamak istiyordu, özelleştirmeyi bitirmek istiyordu yani devletin asli görevlerine dönmesini istiyordu”.⁵⁴

İhsan Dağı ise, Özal’ın, devleti resmîyetin dışında, topluma açmak ve birleştirmek ve yakınlaştırmak diye bir sorunu bulunduğunu, devletin kurumlarını ve statüleri çok ciddiye almadığını, bunun Özal’ın radikal, marjinal kişiliğinden kaynaklandığını belirtmektedir⁵⁵.

“Protokol adamı değilim... Hizmet adamıyım... Problem çözücü bir üslubum var”⁵⁶ diyen Özal’a göre, bürokrasi, işleri yavaşlatır, tutucudur ve yaratıcılıktan uzaktır. Özal politikalarının belirlenmesinde ve uygulanmasında bürokrasiye güvenmemiş, bürokrasiyi, çözülmesi en zor problemlerden birisi olarak görmüştür⁵⁷. Özal’a göre, bürokrasi ve kırtasiyeciliği azaltmak büyük bir problemdir. Hızlı kalkınmanın en önemli unsurları, kırtasiyeciliğin azaltılması ve etkili bir şekilde işleyen bürokrasinin sağlanmasıdır⁵⁸. Yavuz Donat’ın kendisiyle yaptığı bir görüşmede Özal bürokrasiye ilişkin olarak:

“Oturttuğumuz sistemler fena değil... Yeni çalışıyor. Biz daima daha iyisinin olmasını isteriz. Tabii, iyinin daima iyisi daha iyisi vardır. O ayrı konudur. İşlerin

⁵⁴ 32.Gün, CNN Türk, 17 Nisan 2003, <http://www.cnnturk.com/arama>, 21/04/2014

⁵⁵32.Gün, CNN Türk, 17 Nisan 2003, <http://www.cnnturk.com/arama>, 21/04/2014

⁵⁶Mehmet Barlas, **Turgut Özal’ın Anıları**, Sabah Yayınları, İstanbul, 1994, s.92.

⁵⁷**Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları 12.12.1983–12.12.1984**, a.g.e.,s.250.

⁵⁸**Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, Ankara, Dışişleri Bakanlığı Basımevi, Sayı:3,Mart 1984, s.64.

basit görünmesini, mümkün olduğu kadar formalitelerden uzak görünmesini isteriz. Ama Türkiye'nin şartları bazen bunları tam istediğimiz gibi yapmaya müsait olmuyor. Çünkü bürokrasiyi meydana getiren faktör esas itibariyle denetleme korkusu. Bu, tabiatıyla büyük ölçüde bürokrasi meydana getiriyor. Mecbur kalıyor, bir nevi kendisini zırhın içine koymaya...”⁵⁹ Demektedir.

Özal'ın bürokrasi karşıtı bu görüşlerinin arkasında onun uzun yıllar özel sektörde çalışmış olmasının da büyük etkisi vardır.

1.7. Turgut Özal ve Dış Politika Anlayışı

Turgut Özal'ın dış politikasını diğer politikacılardan ayıran önemli bir fark da dış politikaya 'ekonomi gözlüğü' ile bakmasıdır. Bunda Türkiye'nin ekonomik durumunun büyük rolü vardır. Ancak en önemli faktör Özal'ın ekonomi dünyasının içinden geliyor olmasıdır. Bürokraside görev almasına karşın Özal devlet içinde dahi özel sektörde gibi davranmış, sorunların çözümünde ekonomik araçlara büyük ağırlık vermiştir. Menderes, Demirel ya da Ecevit ile kıyaslandığında ekonomik konulara vakıf olması yönünden dikkat çeken Özal, Amerikan yaklaşımının da etkisiyle içeride ve dışarıda ekonomik araçları siyasal ve sosyal araçların önüne taşımıştır. Bu bağlamda daha ilk günden itibaren dış politika Özal'ın ekonomik hedeflerine hizmet eden bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Özellikle 1980'li yıllarda Türkiye'nin daha önce olduğundan çok daha yoğun bir şekilde komşu ülkelere yönelmesinin bir nedeni de budur. İhracatını arttırmak için gelişmiş pazarlarda aradığını nispeten bulamayan Türkiye İran ve Irak pazarlarını zorlamıştır. Türkiye'nin ABD ile olan ilişkilerinde de

⁵⁹ Yavuz Donat'ın **Özal'la Söyleşi**, Tercüman, 13 Mart 1986, s. 9.

benzeri bir yöneliş yaşanmıştır. Askeri ve diğer yardımların azaltılmasına itiraz etmeyen Özal Amerikan pazarlarının uygun koşullarda Türk mallarına açılmasına büyük önem vermiştir. Türkiye'nin AT'ye tam üyelik ısrarının en önemli nedenlerinden biri de pazar kaygıdır denebilir. Benzeri bir şekilde Özal'ın inisiyatifiyle kurulan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi projesi de siyasi ve askeri araçlardan çok ekonomik enstrümanlar kullanılarak geliştirilmiştir.⁶⁰

Türkiye'nin gerek Ortadoğu gerekse İslam dünyası ile ilişkileri incelendiğinde ağırlıklı olarak ekonomik ilişkilerin ve ticari antlaşmaların ön plana çıktığı görülür.⁶¹ Özal'ın dış politika anlayışına göre Türkiye öncelikli olarak bölgesinde ekonomik işbirliğini geliştirmeli, 'karşılıklı bağımlılığı' arttırmalı, böylece çatışma risklerini en aza indirmelidir. Daha çok Özal'ın ikinci döneminde (Cumhurbaşkanlığı dönemi) gelişen ve bazılarınca Neo-Osmanlılık⁶² olarak adlandırılan 'aktif dış politika' da bu anlayışın bir uzantısıdır. Bu yaklaşıma göre, ekonomik enstrümanlar ile kalkınmasını hızlandıran Türkiye gelecekte yine ekonomik araçları kullanarak aktif bir dış politika izlemeli ve çevresinde nüfuz alanları oluşturmalıdır. Örneğin Kuzey Irak'ta Türkiye'nin etkisini sürdürmesini amaçlayan Özal bu bölgeye Türkiye'den elektrik verilmesini ve Türk parasının burada geçerli hale getirilmesi fikrini Körfez Savaşı'ndan sonraki dönemde seslendirmiştir. Özetle, Türkiye'yi siyasi anlamda bölgesel bir güç yapma arzusunu sıkça dile getiren Turgut Özal'a göre siyasi hedeflere ulaşmak için en önemli araçları güçlü bir ekonomi ve yoğun ticari ilişkiler verir. Bu çerçevede Türkiye hem

⁶⁰Hasan Cemal, a.g.e. , s.125.

⁶¹ Ramazan Gözen, **Türk Dış Politikası Barış Vizyonu**, Palme Yayınları, Ankara, 2006.S.100-103.

⁶²**Yeni Osmanlılık** veya **Neo Osmanlılık**, Türkiye'nin dış politikada Osmanlı coğrafyası üzerinde daha etkin bir rol oynamasını ifade eder. 1974 yılında adadaki Türklere yapılan saldırılar üzerine Türk Ordusu'nun Kıbrıs'a çıkması ve 3'te 1'ini kontrolü altına alması üzerine Yunanlılar tarafından ortaya atılmış bir teoridir. www.milliyet.com.tr/yeni-osmanlılık/ilberortaylı (09/08/2014)

sorunlarını çözmek, hem de yeni siyasi hedeflerine ulaşabilmek için diğer ülkeler ile olan ticari ilişkilerini arttırmalı, ekonomisini de buna göre ayarlamalıdır. Türkiye'nin dış politikası da dış ticaretini besleyecek şekilde düzenlenmelidir. Aynı şekilde güvenlik politikalarında ekonomik boyut ihmal edilmemeli, hatta ön plana çıkarılmalıdır.⁶³ Turgut Özal'ın nihai hedefi Türkiye'yi Batı siyasi sisteminin bir parçası yapmaktır. Bölgesel ilişkiler ya da İslam ülkeleri ile ilişkiler Özal yaklaşımına göre Batı'ya alternatif oluşturamaz. Hatta Türkiye'nin İslam dünyasında ya da Doğu dünyasında sağladığı başarılar Avrupa'ya bir alternatif olmaktan çok Avrupa'yla bütünleşmede Türkiye'nin elini kuvvetlendirecek bir araçtır. Sonuçta güçlü bir Türkiye Batı'yla daha sağlıklı bir bütünleşme sağlayabilir. Özal'ın Avrupa'yla bütünleşme konusundaki kararlılığının en önemli göstergesi AT'ye yapılan tam üyelik başvurusu olmuştur. Tüm engelleme ve uyarılara karşın tam üyelik başvurusunda bulunan Özal'a göre tam üye olabilmek için üç kriter bulunmaktadır: a) Avrupalı olmak, b) Demokrat olmak, c) Gelişmiş bir liberal ekonomiye sahip olmak. Her üç kritere de uyulduğunu düşünen Özal'a göre Türkiye AT üyeliğine hazırdır. Özal'ın "iyimserliği" başta Almanya olmak üzere AT tarafından paylaşılmamıştır. Aslında Özal da sorunların farkındadır. Ancak demokrasinin liberal ekonominin devamı için AT ile ilişkilerin süreklilik kazanması ve kurumsallaşması için tam üyelik başvurusunu önemli bir araç olarak görmüştür. AT Türkiye'nin başvurusu için uygun bir zaman olmadığı cevabını vermişse de Özal tam üyelik konusundan hiçbir zaman vazgeçmemiş, aksine başvurunun ardından Avrupa ile bütünleşme konusunu daha yoğun bir şekilde gündemde tutmuştur. Özal'a göre "Türkiye'nin başvurusu ertelenebilir, ancak hiçbir şekilde

⁶³ Ramazan Gözen, a.g.e. s.112.

reddedilemezdi.⁶⁴ Komisyon'un olumsuz kararı açıklandıktan sonra dahi Özal AT'ye karşı ısrarlı tutumunu sürdürmüş ve AT'yi "ayırıcılık yapmakla" suçlamıştır.⁶⁵

Turgut Özal'ın ilk dönem Avrupa politikası incelendiğinde cumhuriyet tarihinde görülen en Batıcı lider olduğu söylenebilir. Buna rağmen Türkiye-Avrupa ilişkilerini daha eşit bir temele dayandırması ve kendi özgü özgüveni dikkat çekicidir. Özal Avrupa konusunda iç kamuoyuna "Türkiye AT' ye girmek zorundadır" mesajını verirken, AT'ye de "Türkiye'yi AT'ye almak zorundasınız" mesajını vermiştir. Türkiye'nin AT üyeliği için çok sayıda risk alan Özal'ın Avrupa politikası gelecek idarecilere Türkiye'nin tek boyutlu dış politika izlemeden de Avrupa ile bütünleşme konusunda ısrarcı olabileceğini göstermiştir. Diğer bir deyişle Türkiye diğer alanları (Karadeniz, Ortadoğu) ihmal etmeden Avrupa konusunda ısrarcı olabilmıştır.⁶⁶

Bürokrasi karşıtlığı ve devlet anlayışı Özal'ın devletin çalışma şekli ile ilgili görüşleri de dış politikasını etkilemiştir. Bu etki içerikten çok yöntem ile ilgilidir. Özel sektörden gelmesinin de etkisiyle Özal'ın bürokrasiye şüpheyle bakan bir yönü vardır.⁶⁷ Ona göre bürokrasi işleri yavaşlatır, tutucudur ve yaratıcılıktan uzaktır. Bu nedenle Özal politikalarının belirlenmesinde ve uygulanmasında bürokrasiye güvenmemiştir. Özellikle dış politika bürokrasisini oldukça pasif ve tutucu bulan Özal, bürokraside geçirmiş olduğu yıllardan da yararlanarak devlet mekanizmasının boşluklarından yararlanmış, çoğu kez bürokrasiyi by-pas etmiştir. Bu da doğal olarak devletin yerleşik sistemi ile Özal arasında ciddi bir çekişmeye yol açmış, Özal

⁶⁴Mehmet Ali Birand, **Türkiye'nin Ortak Pazar Macerası**, 1959-1985, Milliyet Yayınları, İstanbul,1986 s.12.

⁶⁵ Kutlay Doğan, **Turgut Özal Belgeseli**, Türk Haberler Ajansı Yayınları, Ankara,1994, s.315.

⁶⁶Cengiz Çandar, " **Dış Politikada Özal**", *Nokta*, Özel Ek, Yıl: 3, S.18, 25 Nisan-1 Mayıs 1993, s.32.

⁶⁷Veysel Bozkurt, " **Geleceğin Toplumu Dönüşümcü Liderlik ve Turgut Özal**",*Özal, Siyaset, İktisat, Zihniyet*, İ. Sezal ve İ. Dağı (Ed.), Boyut Kitapları, İstanbul, 2001, s.183.

politikalarına bürokrasi, bazı dönemlerde direnç göstermiştir. ⁶⁸Dış Politikanın Fikri Altyapısı Olarak Özalizm Turgut Özal'ın fikirlerinin kendi içinde bir bütünlük oluşturduğu söylenebilir. Hatta bazı araştırmacılara göre Özal fikirleri "Özalizm" olarak ayrı bir fikrî ekol oluşturdu. ⁶⁹ Her alanda liberalizm (Düşünce, teşebbüs, din ve vicdan özgürlüğü başta olmak üzere), demokrasi, olabildiğince yerinden yönetim, siyasi iradenin üstünlüğü, bireycilik, gelenekler ve inançlara saygılı bir devlet anlayışı, fikrî hoşgörü, Anglo-Sakson laiklik anlayışı ve Batılılaşma gibi temel değerleri savunan bu "ekol" Özal dış politikasının alt yapısını oluşturmuştur. ⁷⁰

Özal dış politikasının belki de en önemli belirleyicilerinden biri de Türk ekonomisinin Özal hükümetleri döneminde gün geçtikçe güç kazanmasıdır. 1980'li yıllar, büyük sıkıntıların ardından hızlı ekonomik büyüme yılları olmuştur. Bu dönemde Türkiye'nin yıllık büyüme hızı ortalama olarak % 5'in üzerindedir. İhracat alanındaki patlama ise 10 yılda 10 katına çıkmıştır. İhracatta yıllık artış ortalama olarak % 15,6'dır. ⁷¹ Sanayi ürünlerinin ekonomi ihracat içindeki payı da % 41,1'den 1990 yılında % 84'e ulaşmıştır ki, bu da toplumdaki dönüşümün önemli bir ipucudur. Dış ticarete bir diğer dikkat çekici nokta Türkiye'nin cumhuriyet tarihinde belki de ilk defa olarak yakın bölgesini öncelikli pazar olarak görüyor olmasıdır. Bu da Türk dış politikasında Balkanlar, Ortadoğu, Kafkaslar ve eski SSCB ülkelerinin önemli bir yer almasını sağlamıştır. Tüm bu gelişme şehirleşme ve demokratikleşmeye yansımış ve Türkiye'de toplumsal yapıda ciddi değişiklikler yaşanmıştır. ⁷²

⁶⁸Ramazan Gözen, **a.g.e.**, s.117-118.

⁶⁹Muhittin Ataman, "**Özalizm: Türkiye'de Yeniden Yapılanma Teşebbüsü**", Liberal Düşünce Dergisi Yıl:5 S.19, Ankara,1999,s.53.

⁷⁰ Mehmet Barlas, **a.g.e.**, s.117-118.

⁷¹Muhittin Ataman, **a.g.m.**, s.54.

⁷² Ramazan Gözen, **a.g.e.** s.115.

Ekonomik kalkınmanın en önemli etkilerinden biri dış dünyaya açılım olmuştur. İhracat-ithalat ve turizm sayesinde dünya ile karşılıklı kültürel, ekonomik ve siyasi alış-veriş artmış, bu durum da kaçınılmaz olarak dış politikaya yansımıştır. Ayrıca ekonomik kalkınma sonucunda Türkiye'nin kendine olan güveni daha da artmıştır. Tüm bunlara ek olarak ekonomik gelişme farklı grup ve sınıfların devlet karşısında güçlenmesini sağlamış, böylece farklı aktörler iç ve dış politika üzerinde etkili olma isteği ve şansını kazanmışlardır. Örneğin demokratikleşme ve zenginleşme bazı etnik grupları daha da güçlendirmiş, ihracat ve ithalat sayesinde Türkiye'nin komşuları ile doğrudan teması geçen bu gruplar bölge politikalarıyla daha ilgili bir hâle gelmişlerdir. Ayrıca farklı sosyal tabakaların güçlenmesi hükümet üzerindeki baskıları arttırmış ve dış politika tercihleri daha çok sorgulanır bir hâle gelmiştir. Bu gelişmeler Özal politikalarıyla tetiklenmiş olmakla birlikte gelişmeler Özal ve hükümetlerini de yakından etkilemiş ve şekillendirmiştir. Ekonomik güçlenmenin dış politikadaki ilk etkisi Türkiye'nin diğer ülkelere karşı 'elinin güçlenmesi' şeklinde olmuştur. Ayrıca Türk karar vericilerin dış ilişkilerinde kullanabilecekleri enstrümanlar da artmıştır. Daha çok Özal politikaları sonucu 'palazlanan' Anadolu sermayesi Orta Asya'da o kadar büyük girişimleri başarmıştır ki içlerinden bazıları bu ülkelerde bakan danışmanı ya da müsteşar seviyesine kadar yükselmiş, devlet başkanlarıyla yakın dostluklar geliştirmişlerdir.⁷³

Yine Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte Balkanlar'a ve eski SSCB ülkelerine yayılan Türk girişimcileri bu ülkeler ile olan ilişkilerde adeta devlete yol göstermişlerdir. Orta ve küçük çaplı girişimcilerin 'macera-karışık' atılımlarına ek olarak büyük çaplı Türk yatırımcıları da başta Rusya, Avrupa ve Balkanlar olmak

⁷³ Ramazan Gözen, a.g.e. , s.119-120.

üzere diğer ülkelere açılmışlar, bu da Türkiye'nin dışarıdaki ağırlığını arttırırken devlet yöneticilerini bu yönde politika geliştirmeye zorlamıştır.⁷⁴

Turgut Özal'ın politikalarını etkileyen bir diğer önemli unsur da PKK terörü olmuştur. Ayrılıkçı bir söylemle ortaya çıkan PKK, ülkenin önemli bir kısmını çatışma alanı haline sokmuş, ekonomik gelişmeyi yavaşlatmış ve en önemlisi bölünme korkusunu yeniden canlandırmıştır. Terör olaylarında komşu ülkelerin aktif rolü Özal'ı daha farklı arayışlara itmiştir. Her şeyden önce tüm Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarını kapsayıcı bir üst kimlik oluşturmanın gerekli olduğunu hesaplayan Turgut Özal, diğer taraftan böyle bir kimliğin ülkenin sınırlarını aştığının da farkındadır. Çevresini kontrol edemeyen bir Türkiye teröre ve saldırılara açık bir ülkedir. Bu nedenle başta Kürtler olmak üzere, devletin tüm etnik grupları kapsayıcı önlemler alması gerekmektedir. Bu bağlamda iç önlemleri kendince geliştiren Özal'ın dış politikada Türkiye'nin misak-ı milli sınırlarını zorlayıcı bir dış politika izlemesi gerektiğini düşündüğü anlaşılmaktadır. 1980'ler boyunca 'Güneydoğu Sorunu'na çözüm bulamayan Özal, Saddam Hüseyin'in Kuveyt'e saldırmasıyla birlikte Türkiye için büyük bir fırsatın doğduğunu savunmuş ve Kürt politikasını iç ve dış politikada entegre hale getirmeye çalışmıştır. İçeride daha fazla özgürlük alanı oluşturmaya çalışan Özal, dışarıda ise Kürtlerin hamiliğini üstlenmek istemiştir. Tüm bu politikalarını bir yandan da ABD politikalarıyla uyumlu hale getirmeye çalışan Turgut Özal Körfez Savaşı'ndaki aktif desteği sayesinde Ortadoğu politikalarında Batı desteğinin geleceğini ummuştur. Bu nedenle Körfez Savaşı'nın daha ilk gününden itibaren Özal Türkiye'nin çatışmaya aktif müdahalesini istemiş, ancak bu

⁷⁴Haluk Ülman, “Özal ve Dış Politika”, Hürriyet, 1 Mart 1988, s.12.

isteği klasik yaklaşımı savunan dış politika bürokrasisi ve 'ekolü' tarafından dirençle karşılanmıştır. Bu çekişmenin sonucunda Özal istediği adımları atamamış, ancak klasik Türk dış politikası da önemli değişikliklere uğramıştır. Türk dış politikası açısından bir diğer yenilik de cumhurbaşkanı ile meclis ve bürokrasinin bu derece farklı görüşleri savunabilmesi olmuştur. Özal bu durumlarda hükümet de dahil olmak üzere diğer dış politika aktörlerini by-pass edebilmiştir ⁷⁵ Özal'a göre Türkiye uzun yıllar boyunca çekingenliği nedeniyle hep yenilen tarafta yer almıştır, şimdi ise kazanan tarafta yer almanın zamanı gelmiştir. ⁷⁶ Özal'ın bu görüşlerini savunurken sürekli olarak İsmet İnönü dönemine saldırması, buna karşın Atatürk'ü 'aktif dış politika izleyen bir lider' olarak sunması dikkat çekicidir. Bu anlamda Torumtay'ın istifası sivil rejim açısından bir olgunluk işareti, Türkiye açısından da bir dönüm noktası olmuştur denebilir. Menderes ve Demirel'in ordudan gelen herhangi bir muhalefet karşısında nasıl çekingen davrandığı ve geri adım attığı hatırlanacak olursa Özal'ın tüm aktörler ve kurumlar karşısında göstermiş olduğu özgüven şaşırtıcıdır. Bu ortamda Özal Türk dış politikasında ciddi bir değişimi temsil ettiğini kendi ifadeleriyle açıkça ilan etmiştir. "Türk dış politikasında çok şeyler değişti" diyen Özal dış politikada çekingen ve pasif yaklaşımın artık sona erdiğini iddia etmiş, Türkiye'nin o tarihten sonra "şartlara göre aktif bir dış politika" izleyeceğini söylemiştir. Özal'a göre kendisinin "maceracı bir dış politika" peşinde olmakla suçlanmasının nedeni de kendisinin "daha dinamik ve aktif bir dış politika" izliyor olmasıdır. ⁷⁷

⁷⁵Ramazan Gözen, a.g.e. s.198.

⁷⁶Ramazan Gözen, a.g.e. ,s.199.

⁷⁷Cengiz Çandar, "Dış Politikada Özal", Nokta, Özel Ek, Yıl: 3, S. 25, Nisan-1 Mayıs 1993,s.33.

Körfez Krizi dönemi hatırlanacak olursa Irak bir diğer devleti işgal etmiştir ve çekilmeyi kabul etmemektedir. Soldan sağa kadar hiçbir siyasi grup bu soruna bir çözüm üretmekte yeterli olamamıştır. Hatta Bülent Ecevit bir işgalci olmasına rağmen Saddam Hüseyin'i Bağdat'ta ziyaret etmiş, Necmettin Erbakan ise 'Müslüman devletin çatışmasında tutarlı bir tavır sergileyememiştir. Irak bir devleti adeta 'yutarken' aynı zamanda Türkiye'nin komşusu olarak Türkiye'ye de rakip olmuş, Türkiye'nin tüm müttefikleri ile Irak arasında husumet had safhaya ulaşmış, bu ortamda Rusya, Çin ve Arap dünyası dahi ABD önderliğindeki ittifaka destek vermiş, ancak güvenlik ve dış politika bürokrasisi de dahil olmak üzere cumhurbaşkanlığı dışındaki kurumlarda net bir tavır belirmemiştir. Siyasetin ve bürokrasinin çözüm üretemediği bir ortamda Özal'ın kararlı tutumu onu bir adım öne geçirmiş ve Türk dış politikasında Cumhurbaşkanı belki de ilk defa olarak diğer aktörlerle çatışarak kararlarda esas belirleyici halini almıştır. Savaş sonrasında Özal'ın Türkiye' si "bir koyup üç alma" konusunda hayal kırıklığına uğramıştır denebilir.⁷⁸ Ancak Özal'ın bölge ve Kürt politikası birbirinden ayrılmaz ise Özal'ın, Körfez Savaşı ile başlattığı politikaların sonuçlarını uzun dönemde almayı umduğu anlaşılabilir. Genel olarak Özal'ın Körfez Savaşı'ndan beklentisinin Musul petrolleri ve Kuzey Irak olduğu söylenir.⁷⁹ Oysaki Özal'ın genel dış politika anlayışı incelendiğinde bu hedeflerin sadece genel hedeflerin bir parçası olabileceği anlaşılır. Türkiye'nin güney sınırlarının yapay olduğunu düşünen Özal'a göre Körfez Savaşı Türkiye'ye sınırın güneyine nüfuz etme imkânını sağlamıştır.⁸⁰ Zayıflayan Irak sayesinde Türkiye bu bölgede ekonomik ve kültürel araçları ve Batı'nın siyasi desteğini kullanarak etkili olabilirdi. Özellikle ABD'nin yeni Irak planlarında aktif

⁷⁸ Haluk Ülman, **a.g.m.**, s.12.

⁷⁹Mehmet Barlas, **a.g.e.**, s.119.

⁸⁰Mehmet Barlas , **a.g.e.**,s.120.

bir şekilde rol almak isteyen Özal, Türkiye'nin Osmanlı sınırlarına ekonomik ve kültürel etki anlamında geri dönmesini savunuyordu denebilir. Bu politikalarından Türkiye'nin kazancı şunlar olabilirdi: 1) Kürt sorununu Türkiye'yi bölgede güçlendirecek şekilde çözmek, 2) Türkiye'nin güneydeki güvenlik hattını daha aşağılara çekmek, 3) Türkiye'nin etki sahasını arttırmak, 4) Yeni ekonomik kaynaklar ve pazarlar bulmak, 5) Batı nezdinde artan önemini ranta çevirmek.⁸¹ Son derece tartışmalı olan bu hedeflerin ne kadar gerçekçi olduğu açık olmakla birlikte Özal politikaları izlenseydi bu sonuçlara ulaşılabilir miydi sorusu hala cevaplandırılabilmiş değildir. Ancak büyük riskler taşıyan bu hedeflerin tam tersi bir etki yapma olasılığı da mevcuttu ve PKK'nın Körfez Savaşı sonrasında güçlenmesi bunu kanıtlamıştır.⁸²

Şüphesiz Özal'ın tüm dış politika uygulamalarını Özal'ın kişisel yeteneklerine, görüşlerine, ya da hatalarına veya Türkiye'nin 1980'li yıllarda yaşamış olduğu siyasi, sosyal ve ekonomik değişime bağlamak doğru değildir. Diğer tüm devletler gibi Türkiye de kendi kararlarını sadece kendisi veremez. İçinde bulunduğu coğrafi konum ve siyasi bağlantıları ona belli şartları zorlar ve kararlarını etkiler. Bu anlamda Türkiye diğer ülkelere kıyasla dış gelişmelere çok daha bağımlı bir ülkedir. Kendine özgü coğrafi konumu nedeniyle çok sayıda din, etnisite ve blok arasında sıkışık bir görünüm veren Türkiye geçmişte olduğu gibi Özal döneminde de dış gelişmelerden fazlasıyla etkilenmiştir. Dış etki bağlamında ele alındığında Turgut Özal'ın dış politika uygulamaları iki ana bölümde ele alınabilir: 1983-89 dönemi ve Soğuk Savaş sonrası dönem. 1983-89 dönemine baktığımızda Özal'ın dış politikada

⁸¹Ümit Özdağ, **Türkiye Kuzey Irak ve PKK**, Asam Yayınları, Ankara, 1999. s.80.

⁸² Ümit Özdağ, **a.g.e.** . s.81.

klasik dış politika anlayışına radikal bir meydan okumada bulunduğunu söyleyebilmek zordur. Bu dönemde Türkiye çok büyük ekonomik, sosyal ve siyasi sorunlar ile karşı karşıyadır. Askeri darbe nedeniyle dünyadan adeta izole edilen Türkiye'nin hiçbir ülke ile ilişkileri iyi durumda değildir (Pakistan gibi bir iki ülke hariç). Bu ortamda Özal hükümetinin dış politikada ilk öncelikleri izolasyonu kırarak ilişkileri normalleştirmek ve içeride izlenen ekonomik programı destekleyici dış politika izlemektir. İzolasyonun kırılabilmesi için bir yandan Avrupa ve ABD'nin taleplerini yerine getirmeye çalışan Özal yönetimi diğer taraftan da alternatif pazarlar ve işbirliği imkânları aramaktadır. Bu bağlamda İran-Irak savaşı büyük bir fırsat yaratmıştır. Savaşın iki tarafın da ekonomik anlamda üretimleri büyük darbe almış, nakit ihtiyacı had safhaya ulaşmıştır. Türkiye artan üretimi ile her iki ülkeye olan ihracatını arttırırken bu ülkelerin finans sıkıntısını da takas yoluyla halletmiş, böylece 1970'lerde büyük buhranlara yol açan enerji ithalatının finansmanı sorunu da Türkiye açısından halledilmiştir.⁸³ İran ve Irak dışında kalan komşular ile ilişkilerin geliştirilmesinde de özel bir çaba sarf edilmiştir. Özal dış politikası açısından en önemli sorun Türkiye'nin sınırlı imkânları olmuştur. Mevcut ekonomik gücü ile Türkiye'nin aktif bir dış politika izleyebilmesinin zor olduğunu anlayan Özal hükümetleri daha önceki hükümetlerde olduğu üzere ABD, Avrupa ve SSCB dengelerini sonuna kadar kullanmaya çalışmıştır. Ancak kökleri Osmanlı'ya kadar uzanan denge politikalarından yararlanma yaklaşımının sınırları hızla büyüyen ve ihtiyaçları artan Türkiye'ye ve vizyonu mevcut şartları zorlayan Özal'a "dar" gelmeye başlamıştır.⁸⁴ Soğuk Savaş Sonrası Soğuk Savaş'ın sona ermesi tüm dünyada büyük değişikliklere neden olmuştur. Çünkü Soğuk Savaş'ın böylesine kısa bir zamanda

⁸³Haluk Ülman, "Özal ve Dış Politika", Hürriyet, 1 Mart 1988, s.12.

⁸⁴Ümit Özdağ, a.g.e. ,s.84.

sona ereceği tahmin edilememiştir. Dış ve güvenlik politikalarını bir kutba bağlayan devletler diğerleriyle kıyaslandığında daha büyük bir sarsıntı geçirmişlerdir. Türkiye de bu devletler arasındadır. Soğuk Savaş boyunca Batı'ya eklemlemeye çalışan Türkiye'nin bu çabaları Sovyetler Birliği'ne karşı politikadaki özel konumu nedeniyle desteklenmiş ve Türkiye Sovyet tehdidi sayesinde Batı savunma ve siyasi sistemi içinde eşit bir üye olarak yer alabilmiştir. Oysa Soğuk Savaş'ın sona ermesi ilk anda Türkiye'nin önemini azaltmış, Avrupa'nın ilgisini Doğu ve Orta Avrupa ülkelerine çevirmiştir. Üstelik yeni dünya düzeninden düşman ilan edilen tüm gelişmelerin kaynağı olarak Ortadoğu ve İslam dünyası gösterilmiştir. Böylece Türkiye'de hemen her grup Soğuk Savaş'ın sona ermesini büyük bir tehdit olarak algılamıştır. Özellikle Avrupa Topluluğu'nun Türkiye'nin tam üyelik başvurusuna olumlu yanıt vermemesi, Türkiye'deki ayrılıkçı hareketin Avrupa'dan gördüğu destek ve ABD'nin bu dönemde yeterli desteği vermemiş olması Türkiye'de dikkate değer bir 'paniğe' yol açmıştır denebilir. Turgut Özal bu "karamsar ortam 'da gelişmeleri olumlu gören nadir kişilerden biridir. Özellikle SSCB'nin dağılmasıyla ortaya çıkan Türk dünyası ona göre Türkiye'nin "yalnızlığına" son verecektir. Türkiye üzerindeki Sovyetler Birliği tehdidi azalırken, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Türkiye son üç yüz yıldır sürekli tehdit algıladığı Ruslarla komşu olmaktan da kurtuluyordu. Hatta dağılma süreci içinde ekonomik yapısı da bozulan Rusya Türk işadamları için iyi bir pazar da oluşturabilirdi.⁸⁵ Özal Rusya ve diğer eski SSCB cumhuriyetlerine gezilerinde yanında geniş bir işadamı kfilesiyle gitmiş ve siyasi konulardan çok ticari ve kültürel konuları ön plana çıkartmıştır. Nitekim 1990'lı yıllarda Rusya'nın Türkiye'nin en önemli ekonomik partnerlerinden biri olması bu çabaların bir

⁸⁵Ercüment Yavuzalp, **Liderlerimiz ve Dış Politika**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996 s.163.

sonucudur. Ayrıca Sovyet Blok'unun dağılması sayesinde Suriye ve Bulgaristan yalnız kalacak, böylece kendilerini Türkiye ile işbirliğine daha çok mecbur hissedeceklerdi. Türkiye Türkleri ile Orta Asya ve Kafkasya'daki akrabaları ve Komünizm sonrasının geçiş sorunları karşısında Türkiye'yi maddi ve manevi destek kaynağı olarak gören Balkanlar'ın Müslümanlık mirası halkları arasında karşılıklı uyanış ve sempati oluşmuştur"⁸⁶ ve bu durum Türkiye'ye geniş imkânlar bahsetmiştir. Geline yeni konum Türkiye'nin çabasıyla oluşmamıştır. Aksine Türkiye geçmişinde bu tür ilgileri bastırmaya çalışmıştır. Ancak tarihsel gelişmeler Türkiye'nin geçmişinden ve kültürel kaynaklarından kaçamayacağını bir kez daha kanıtlamıştır. Özal Türkiye'nin Doğu ve Batı kültürleri arasındaki özel konumu nedeniyle Batı için öneminin artacağını düşünerek, Batı'nın Doğu dünyası ile kurmak zorunda kalacağı ilişkilerde de aktif rol almaya aday olmuştur. Soğuk Savaş sonrası Özal dış politikası ele alınırken belirtilmesi gereken bir diğer nokta da Özal'ın bu dönemde ilk döneme nazaran kendisini daha rahat hissediyor olmasıdır. Artık Türkiye nispeten daha güçlü bir ekonomiye sahiptir. Ayrıca askeri darbeden sonra gerekli olan normalleşme dönemi büyük ölçüde aşılması, sisteme hâkim konumda olan Özal da bu normalleşme sürecinde iç ve dış politikada daha rahat hareket edebilir bir hâle gelmiştir. Özal'ın dış politikada hemen her alandaki politikaları geçmişle kıyaslandığında az ya da çok farklılıklar içerir. Zaten kendi ifadeleri de bu tespiti doğrular. Bu farklılık sadece içerikte değil, yöntemde de gözlenir. Daha çok resmi olmayan ve alışılmadık yolları kullanan Özal, amaçlarına ulaşmak için belli bir kalıp ya da kurala bağlı kalmayı çok seven bir lider değildir. Halk arasında "iş bitirici" olarak kullanılan "sonuç almaya dönük" bir yapısı vardır. Bu nedenle belli

⁸⁶Ramazan Gözen, **Türkiye'nin 2. Körfez Savaşı Politikası, Aktif Politika ve Sonuçları**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001,s.153.

kalıplar ve gelenekler ile hareket eden dışışleri bürokrasisine sürekli olarak müdahalede bulunmuştur. Hatta Anayasa ve yasalarca çizilmiş görev dağılımını dahi çoğu zaman görmezden gelmiştir. Özal, bürokrasiden, hatta bakandan habersiz çok sayıda karar almış ve uygulamaya sokmuştur.⁸⁷

Özal Türk dış politikasında kendisinden önce gelenlerden çok farklı bir ekolü temsil eder. Hatta Özal'ın genel gidişat içerisinde "sapma" olarak nitelendirilebilecek çok önemli farkları bulunmaktadır. Hem içerik, hem de yöntem açısından Türk dış politikasında değişikliklere yol açan Özal'ın dış politikaya katkıları ele alındığında ise en önemli katkısının çok boyutlu ve özgüvenle hareket eden aktif bir dış politika olduğu söylenebilir. Özal'ın izlediği politikaları sonucunda Türkiye, coğrafyasıyla, kültürüyle ve geçmişiyle barışmaya başlamıştır. Özal'ın Türk dış politikasına bir diğer katkısı ise iç ve dış politikada kendine özgü bir kavramsal çerçeve ortaya koymasıdır. Turgut Özal Türk dış politikasında geleneksel bürokrasiye dayanan, pasif ve olaylara seyirci olan bir Türkiye değil aktif gündem belirleyen ve statükolardan uzak bir politika izleyerek ciddi izler bırakmıştır.⁸⁸

⁸⁷Kutlay Doğan, **a.g.e.**, s.315.

⁸⁸Ramazan Gözen, **a.g.e.**, s.154.

II. BÖLÜM

1.TARİHSEL PERSPEKTİFDE 1917 EKİM DEVRİMİ VE SSCB'NİN KURULMASI İLE ORTA ASYA TÜRK DEVLETLERİNİN DURUMU VE TÜRKİYE İLE İLİŞKİLERİ

1.1. 1917 Ekim Devrimi

Birinci dünya savaşına kadar küçük sayılan Marksist kökenli bir grup, daha sonra proleter diktatörlüğün kurulmasına yol açacak olan şiddetli bir devrim kavramına hizmet etmek için aktif bir şekilde çalışmaktaydı. Hangi görünüm altında olursa olsun sosyalizmin yücelmesinden son derece rahatsız olanlar 1871'deki Paris Komünü'nün kanlı anlarıyla ürperiyorlardı. Hatta 'Komünist' kelimesi pek çokları için demokrasinin antitezi haline gelmişti. Böylece 1917 Ekim'inde Çarlığın çöküşü Batı'da farklı duygular uyandırdı. Kimileri 'demokrasinin nihayet oturulabileceği iyi niyetler umarken, kimileri de olası bir "komünist dikta" fikrinden endişe duymaktaydı⁸⁹. Rusya'da Bolşevik İhtilalı'yla başlayan sosyalist inşa sürecinin başında Lenin⁹⁰ bulunduğu için ve bu inşa sürecine yön veren kurumsal çerçeve büyük ölçüde Lenin'in eseri olduğu için, Sovyet tecrübesine ilişkin olarak genellikle Lenin'in adı öne çıkmıştır (zaten Stalin kendisi bilinçli şekilde ikinci planda kalmayı tercih ederek ideolojik cephede Lenin'in adını öne sürmüştür.) ve Sovyet ideolojisi ve düzeni bir bütün olarak "Leninist" diye tanımlanmıştır. Hâlbuki Sovyetlere çehresini kazandıran asıl önemli ve ideolojik gelişmeler,

⁸⁹Zibigniew Brzezinski, **Büyük Çöküş** ,Çevirenler: Gül Keskil, Gülsev Pakkan,Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul,1990.s.13.

⁹⁰Viladimir İlyiç Lenin, Ekim Devrimi'nin lideri ve Sovyetler Birliği Komünist Partisinin ilk bakanıdır.Lenin aynı zamanda Marksist teorik ve felsefi yazıların yazarı olarak bilimsel sosyalizmin de kurucularındandır Lenin'in enbüyük amacı proleter bir dünya devrimi oluşturup sınıf ayrımlarının olmadığı bir topluluk yaratmaktır.www.ruskulturu.com-unludevletadamlari.

Lenin'in 1924'teki ölümünden sonra gerçekleşmiştir ve bu gelişmelerde Stalin'in⁹¹ doğrudan şekillendirici rolü vardır. Bu yüzden Sovyet deneyini, 'Stalinist' deney olarak tanımlamak doğru olacaktır.⁹² Rusya'da 1891-92 yıllarında ki kuraklık tesiriyle büyük kıtlıklar yaşanmış, bu kıtlıklar sonucunda açlıktan ölenler olmuş ve halk Çar idaresine düşman kesilmiştir. Lenin'de bu felaketlerin (köylünün yok olması ve köy ekonomisinin kaybolması), devrimin başarısını çabuklaştıracağını söylemiştir. Rusya'nın Japonya ile savaşması ve bu savaşta yenik düşmesi halkın sefaletini artırmıştır. 1905-1907 yıllarında Rusya'da ayaklanmalar olmuş, 22 Ocak 1905'te "Kanlı Pazar" hadisesi yaşanmıştır. Fakir işçiler Çar'a yürümüş ve dayanma güçlerinin kalmadığını bildirmişlerdir. Çar, bunları dinlemediği gibi işçilerin üzerine de ateş açtırmıştır. Rusya'daki iktidar değişikliği, Orta Asya Türk kavimlerinin bağımsız devlet kurma isteklerini gerçekleştirmelerine geçici olarak imkân vermiş, ancak, yayılmacı⁹³ Rus politikası, daha sonra buralardaki bağımsızlık oluşumlarını bastırarak, bütün toplulukları kendisine bağlamıştır.⁹⁴ 1890'larda Rusya'da uzun zamandan beri var olan ideolojik aşırılık, Marksizm'de uygun bir anlatım ve boşalım bulmuştur. Modern endüstrileşmenin başlaması ve 1861 yılında serflik kurumunun hukuken ortadan kaldırılması, ortaya bir işçi sınıfı çıkardığı gibi, köylülerin siyasal uyuşukluğunu da biraz olsun azaltmıştır. Bu arada Rusya'da kentsel kesimde sorunlar büyümüştür. Fransız Devrimi ilkeleriyle bir türlü 'barışmamış' olan despot Çarlık rejimi, kentsel ve kırsal bölgelerden hem liberal

⁹¹İosif Cugaşvili, 1922'den, 1953 yılındaki ölümüne kadar 31 sene boyunca SSCB'nin liderliğini ve Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin liderliği anlamına gelen Genel Sekreterliğini yapmıştır. Lakabı olan 'Stalin' Rusçada çelik anlamına gelen kelimedden taraflarınca mücadeleci ve sağlam olduğu düşünülen kişiliğinden dolayı türetilmiştir. <http://www.onemlikisiler.info/josef-stalin-iosif-vissariyonovic-cugasvili/>

⁹²Liaisan Şahin, "Batı, Rus ve Türk Tarihçiliğinde Stalin ve Stalinizm", Editörler: Emine Gürsoy Naskali-Liaisan Şahin, Stalin ve Türk Dünyası, Kaktüs Yayıncılık, İstanbul, 2007, s.15.

⁹³Yayılmacılık: Emperyalizmle yakından ilişkili bir olgu olarak toprak kazanma amacına yönelik askeri saldırganlık siyaseti. <http://nedir.dictionarist.com/yay> (21.03.2014)

⁹⁴Muhammed Akdiş, "Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile Ekonomik Sosyal Kültürel İlişkiler-Bölgeye Yabancı ilgisi ve Beklentiler." Dış Ticaret Dergisi, S.14, Ankara, 1999, s.16

hem de sosyalist nitelikte tehdit altında kalmıştı. Önce Japonya'ya ağır yenilgi ve bunun yol açtığı huzursuzluklar, sonra I.Dünya Savaşı, Rus toplumundaki çatışmayı su yüzüne çıkardı ve 1905'teki ayaklanmaya ve 1917 devrimlerine yol açmıştır.⁹⁵

Bolşevizm, mücadelesinin ilk gürültülü aşamasını 1905 yılında geçirmiştir. Bunlar yaklaşan devrimin ayak sesleri olmuştur.1905 İhtilalı'ndan sonra karışıklıklar hiç sona ermemiş ve farklı yoğunluklarla devam etmiştir. 1905 yılına kadar mücadele otokrasiye küçük bireylerin oluşturduğu gruplar arasında olmuştur. Ancak o tarihten sonra Rus kitleleri, ihtilal planlarını eyleme dönüştürmüşlerdir ve bu bir çığ gibi yayılmıştır. Çar'ın, Japonlara karşı savaşta yenilgiye uğraması, hükümetin otoritesini sarsmış ve halk isyan etmiştir. Lenin, 1905 olaylarının bu düzensiz özelliklerinin farkına varmıştır. Ancak 1905 yılından sonra, ihtilal yokuş aşağı inmeye başlamıştır. İhtilalci işçilerin kahramanlığı tek başına Çar'ı devirmeye yetmemiştir. Çünkü köylü ve askerlerin ayaklanmaları yalnız kalmıştır. Aralarında herhangi bir bağ oluşmamıştır. Bu durum, hükümetin orduya hâkim olmasını, taşrada ayaklanmayı bastırmasını sağlamıştır;⁹⁶ artık işçilerin bütün çabası boşuna çıkmıştır fakat 1905 ayaklanmaları 1917'nin zeminini oluşturmuştur. Nitekim 1905'ten 1917'ye kadar Çarlık Rusya'sında sular hiç durulmamıştır. I.Dünya Savaşı döneminde, İsviçre'de olan Bolşeviklerin lideri Lenin, savaşın ihtilale çevrilmesine çalışılması gerektiğini söylemiştir. Savaş patladığında Lenin, Galiçya'dan ayrılıp tarafsız İsviçre'ye geçmiştir. Lenin 1914 Kasım'ından 1917 yılının başına kadar İsviçre'de sosyal Demokrat adını taşıyan Rusça bir gazete çıkarmıştır. Lenin, savaşın Rus ihtilalına yol açacağına inanmıştır.Ve bunu her

⁹⁵Oral Sander, **Siyasi Tarih: İlk Çağlardan 1918'e**, İmge Kitapevi, Ankara, 1989, s.389.

⁹⁶Hakan Yılmaz, **Tarih Boyunca Darbeler ve İhtilaller**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s.133.

yazısında dile getirmiştir. Çünkü savaşla birlikte Çarlık Rusya'sında hoşnutsuzluklar çığırından çıkmaya başlamıştır. Müttefiklerin bütün yardımlarına karşın, büyük ülkelerin çok gerisinde bulunan Rus sanayi, cephede ihtiyaç duyulan mermi ve topların üretiminde gecikmiştir. Demiryolları gibi fabrikalar da mevcut malzemedен fayda sağlayamamışlardır. Yiyecek azlığı ve ulaştırma güçlükleri yüzünden, büyük şehirler açlık ve yakıt sıkıntısı çekmeye başlamıştır. Öte yandan, köylü yığınları da savaştan bezmiş ve umutsuzluğa kapılmıştır. Köylerdeki halkta umutsuzluğa kapılmıştır. Köylerdeki umutsuzluk, silâh altındaki milyonlarca köylüye, yani orduya da geçiyordu⁹⁷

1917 yılına gelindiğinde Rusya'da maliye, tıpkı Fransız Devrimi öncesinde olduğu gibi, iflas etmiş durumdaydı. Vergi sistemi karışık, bozuk ve adaletsizdi. Savaşın finansmanı ancak erimekte olan altın rezervleri ve dış borçlarla sağlanmaktaydı. 1904–1905 Japon savaşı bu yollarla finanse edilmiş, 1905 devrimi de kanlı bir biçimde ve Fransa'dan alınan büyük borçla bastırabilmişti. Bunlara ek olarak, Çarlık rejimi toprak sorununa bir çözüm bulamamıştı. İkinci olarak, Rusya'da, devlet kurulduğundan bu yana demokratik gelenek ve örgütleri bulunmamaktadır. Rusya böylesine olaylarla çalkalanırken, Rus devrimcileri nasıl bir strateji izlenmesi gerektiği konusunda bir araya gelememişlerdi. Menşevikler⁹⁸, Marksist toplumsal gelişme teorisinin bilinen yorumundan yola çıkarak, Rusya'nın henüz bir burjuva toplumu olmadığını, bu nedenle de önce bu aşamanın yaşanacağı demokratik bir devrim aşamasının gerçekleşmesi gerektiğini, o yüzden mevcut ayaklanmaları, çarlığı devirip yerine bir burjuva demokratik cumhuriyet kurulması ile sonuçlanacağını, bu nedenle de ona

⁹⁷Hakan Yılmaz, **a.g.e.**, s. 141 - 143

⁹⁸Rusça 'da azınlık anlamına gelen politik bir sözcüktür.[http://www.uludagsozluk.com\(21/6/2014\)](http://www.uludagsozluk.com(21/6/2014))

uygun bir strateji ile hareket edilmesi gerektiğini savunuyorlardı. Lenin ise Rusya’da demokratik devrimin gerekli olduğunu inkâr etmemekle birlikte, bu devrimin öncü rolünü üstlenmesi gereken Rus burjuvasının kendinden beklenenleri gerçekleştirmekten çok uzak olduğunu düşünüyor ve bu devrimin “burjuvaziye rağmen” gerçekleştirilmesi gerektiğini savunuyordu.⁹⁹Rus sosyal demokrasisinin iki ayrı eğilimi vardı, Lenin’e bağlı olanlar, çoğunluk anlamına gelen Bolşevik¹⁰⁰ adıyla anıldılar, Martov’u tutanlar ise azınlıkta kalanlar ya da Menşevikler diye tanımlandılar. Temmuz’un başlarında Kerensky’nin taarruz birliği Almanlara ve Avusturyalılara karşı bozguna uğratmıştı. 16–17 Temmuz’da ellerinde Bolşevik sloganları ve afişleri olan büyük bir kalabalık isyanı başlattı ve isyan devlete karşıydı.Sovyet liderleri, çoğunlukla Menşevikler ve sosyalist devrimciler bunu reddettiler. Sonraki birkaç gün içinde şehirde düzen yeniden sağlandı. Hükümet Lenin’in bir Alman casusu olduğuna dair ellerinde belge olduğunu iddia etmiştir. Bolşeviklere karşı bir çökertme harekâtı başlatılmıştı. Bazıları yakalandı. İçinde Lenin’in de bulunduğu diğerleri gizlendiler.¹⁰¹ 1917 Mart’ında geçen olaylar sırasında iki devrimci dalga karşılaştı: Biri aşağıdan, barış ve ekmek isteyen köylülere, askerlere ve işçilere; diğeri yukarıdan, zaferi ve toprak kazanımı isteyen liberal burjuvaziden geliyordu.¹⁰² Politik olarak 1917 ve 1921 arasındaki bu gelişmeyle paralel olarak ama daha yavaş hareket ederek partinin elit üyelerince kontrol edilmeye başlandığına tanık olunmuştu.¹⁰³Çarlık Rusya’sı, girdiği savaşın yarattığı koşullar ve etkilerle birlikte nesnel olarak hızla bir devrimci duruma

⁹⁹Yaşar Onay, **Rus Stratejisinin Mimarları**, İlgili Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul,2008,s 99 .

¹⁰⁰Çoğunluktan yana anlamına gelen Rusça kelimedir.<http://www.uludagsozluk.com>

¹⁰¹ Hakan Yılmaz, **a.g.e.**, s. 141 - 143 .

¹⁰²Hakan Yılmaz, **a.g.e.**, s. 144 .

¹⁰³Ekim Devrimi, **Sosyalizm Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, 1871-1920, C.2, İletişim Yayınları, İstanbul,1992,s.555.

eşiğine doğru yaklaşmaya başlamıştı. 1917 yılına gelindiğinde Rus halkı sesini hiçbir biçimde duyuramadığı için, Çarlık rejimine karşı şiddetli başkaldıran başka bir seçenek de kalmamıştır.Sovyet Devrimi'nde I. Dünya Savaşı'nın payı varsa da, hareketin bastırılmamasını tümüyle savaşa bağlamak doğru değildir. Yukarıda belirtilen koşullar altında Rusya'da büyük bir patlama olacağı çok açık bir şekilde görölmektedir. Ancak, barış zamanında Çarlık ordusunun Çarın yanında yer alıp ayaklanmaları bastırması söz konusu olabilirdi.¹⁰⁴ Fakat bu da olmadı ve Çarlık Rusya'sının trajik sonu gerçekleşti.1917 baharında Ruslar, savaştan önceki sınırlarının çok gerilerine sürölmüş bulunuyorlardı. Yiyecek ve öteki ikmal maddelerinde görölen büyük kıtlıklar, savaş malları üretimini köstekledi. Kösteklemesi Rus kentlerinde, özellikle başkent Petrograd'da derin hoşnutsuzluklar yaratmıřtı¹⁰⁵. Mart 1917 de Petersburg sokaklarında halk gösterilere başlamış, ayaklanmalar şiddetlenerek 10 Mart'ta ihtilal halini almıştır.¹⁰⁶Büyük köylü çoğunluğu Lenin'in partisinin, 1917-1918'de Bolşevikler sayesinde toprak beylerinin elinden aldıkları topraklara sahip çıkmalarına izin vereceğine inanmıştır. Lenin'in düşmanları ne derlerse desinler, köylüler onların, kendilerini şu ya da bu yolla toprakları eski sahiplerine vermeye zorlayacaklarından korkmuşlardı. Bu nedenle Lenin ile karşısındakiler arasında bir seçim yapmak zorunda kalındığında, köylü çoğunluğu çoğu zaman Bolşeviklerin yanında yer almıştır. Bolşeviklerin, sonunda (iç savaşı) kazanmalarının nedeni budur diyebiliriz. Ne var ki zafere ancak ekonomik çöküntünün kıyasına varıldığında ulaşılmıştır.¹⁰⁷Ekimde Bolşevikler

¹⁰⁴Elnur Hasan Mikail, **Yeni Çarlar ve Rus Dış Politikası** , IQKültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007,s.64.

¹⁰⁵William H. McNeill, **Dünya Tarihi**,ev: Alâeddin şenel, İmge Kitapevi, Ankara, 1989,s.695.

¹⁰⁶Fahir Armaoğlu, **Siyasi Tarih 1789-1960**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara,1975, s.447.

¹⁰⁷William H. McNeill, **a.g.e.**,s.699.

liderlerinden birisi olan Troçki¹⁰⁸ Petersburg Sovyet Yürütme Komisyonu başkanlığına seçildi ve bunun üzerine Bolşevikler yeniden ayaklandılar ve şehrin her yerini işgal ettiler.¹⁰⁹Eski Rus takvimlerine göre 25 Ekim 1917’de (7 Kasım 1917) Lenin önderliğindeki Bolşevikler, başta Petersburg ve Moskova olmak üzere büyük şehirlerdeki hükümet binalarını ve kritik noktaları işgal ettiler. Kerensky hükümetinin birçok üyesi tutuklandı.¹¹⁰Kerensky’nin tasfiye edilmesinden sonra Lenin’in başkanlığında kurulan “Halk Komiserleri” hükümeti sadece Bolşeviklerden oluşmuştu. Anarşinin bütün ülkeye hâkim olması Lenin’in Ekim Devrimiyle yönetimi ele geçirmesini kolaylaştırdı. Sovyetlerin Pan-Rus Kongresi Lenin’in başkanlık ettiği halk konseyini seçti. Lenin sosyalist nizamın inşasına geçildiğini ilan etti. Ekim Devrimi diye tabir edilen gelişme buydu. Gerek Menşevikler gerekse diğer sol ve sosyalist partiler, İhtilali protesto ederek hükümete katılmayı reddetmişlerdi. Yeni kurulan Halk Komiserleri Kuruluna hiçbir burjuva temsilcisi alınmadı.¹¹¹3 Mart 1917, Petersburg ’ta, Putilov maden sanayi işçilerin başlattığı grevin her tarafa ve Moskova’ya yayılması ve askerlerin de yer yer grevcileri desteklemesi üzerine çar tahttan çekilmiştir. Demokrasi ilan edilmiştir. İsviçre sosyalistlerinden Robert Grimm ve Platten’in yardımlarıyla Alman Hükümeti ile anlaşan Lenin, Nisan 1917 ’de arkadaşları ile birlikte, Baltık Denizi’ni geçerek Petersburg’a gelmiştir. Ancak, Lenin’i tanıyanlar onbin kişi kadardır. Önceleri Menşeviklere iştirak eden Troçki sonradan emrindeki Sovyetlerle birlikte

¹⁰⁸Lev Davidoviç Troçki; Ekim Devriminde önemli bir siyasetçi Lenin’den sonra gelen ikinci adam olarak bilinir, Kızıl Ordunun kurucusudur ve devrimden sonraki ayaklanmaların bastırılmasında büyük rol oynamıştır.[http://www.biyografi.info/kisi/lev-trocki\(03/04/2014\)](http://www.biyografi.info/kisi/lev-trocki(03/04/2014))

¹⁰⁹Coşkun Üçok, **Siyasal Tarih, 1789–1960, Ankara** Üni. Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara,1978 s.223.

¹¹⁰Yaşar Onay, **a.g.e.** , s.102.

¹¹¹Yaşar Onay, **a.g.e.**,s.105.

Lenin'i desteklemeye başlamıştır. Barış, emek ve toprak sloganları ile işçileri ve askerleri ayaklanmaya çağıran Lenin gittikçe güçleniyordu. Bu arada “Devlet ve Evrim” adı kitabında şu fikirleri işliyordu: İhtilale geçmek için ihtilalci partinin, ihtilalin öncüleri ile köylüler arasında çoğunluğa sahip olması, iktidardakilere tam bir moral çöküntüsü yaratması, bütün kararsız gruplarda ve kitlelerde güvensizlik duygusu yayılması gereklidir. Bu fikirler Rusya Sovyetlerini etkilemiş, yapılan kongrede, delegelerin çoğunluğunu bolşevikler teşkil etmiştir. O gün erken saatlerde harekete geçen Sovyet militanları, birer birer bakanlıkları işgal etmişlerdir. Devlet gücü Sovyetlerin eline geçmiş, kısa zamanda Sovyet hükümeti kurulmuştur.

Lenin'in önderliğindeki Bolşevikler, hemen hemen tek kurşun bile atmadan, Kasım ayında iktidarı ellerine geçirdiler. Devrimcilerin üzerine gönderilen ordu, kayıtsız şartsız barışı savunan Bolşeviklere karşı silah kullanmamıştır. İktidara geçtikten sonra Bolşevik hükümeti için en önemli şey, iç barışın sağlanması olmuştur. Bu yöndeki yoğun çabaların sonucu olarak, 1918 Mart'ında Rusya ile ona karşı savaşan devletler arasında Brest-Litovsk barışı imzalanmıştır. Rusya için çok pahalıya mal olan bu antlaşmayla Rusya; Polonya, Baltık devletleri, Finlandiya, Ukrayna ve Beyaz Rusya topraklarının bir bölümünü yitirmiştir.¹¹² Lenin, Bolşevikleri Rusya'da iktidara getiren ve böylece dünyanın ilk komünist hükümetini kuran eylem adamı olmuştur. Karl Marks'ın kuramlarından yola çıkarak, onları pratik olarak uygulamaya sokmaya çalışan ilk liderdir. Bu gelişme, aynı zamandamodern tarihinde bir dönüm noktasıdır. Ancak dikkat edilmesi gereken konu, Rusya'nın bu değişimleri uzun dönem aralıklarıyla yaşamış olmasıdır.¹¹³ 1917 Şubat'ında çarlık rejiminin yıkılmasıyla birlikte önemli bir meselenin varlığı da

¹¹²Oral Sander , a.g.e. , s.391.

¹¹³Yaşar Onay, a.g.e. , s.26.

ortaya çıkmıştı: ‘‘Milliyetler Meselesi’’. Milli azınlıklar üzerinde arlık zamanında konulmuş olan sınırlamalar ve baskıları kaldıran milli azınlıklara bazı illerde muhtariyet tanıyan kararnameler de yayınlandı.2 Kasım 1917’de yayınlanan ve ‘‘Rus Olmayan Milletlerin Magna Charta’’sı da denen ‘‘Rus Haklarının Hakları Deklarasyonu’’, Bolşevik politikasının ilk adımı olmuştur.Bildiride Bolşevik Hükümeti’nin milliyetler politikası şu esaslara dayandırılmıştır:

1. Rusya halklarının eşit egemenliği,
- 2.Rusya halklarının ayrılma ve bağımsız bir devlet kurma da dâhil olmak üzere self determinasyon hakkı,
- 3.Tüm milli, dini ayrıcalık ve sınırlamaların kaldırılması,
- 4.Rusya topraklarında yaşayan milli azınlıkların ve etnik grupların özgürce gelişmesi.¹¹⁴

1917 Ekim Devrimi’nin temel güç kaynağı Sovyetlerde örgütlenmiş ve silahlanmış olan işçilerdi. Bolşevik Partisi, Şubat 1917’de arlığın yıkılmasıyla başlamış olan demokratik burjuva devrimini Sovyetlerin geçici hükümet karışında oluşturduğu ikinci iktidar merkezine dayanarak sosyalist devrime doğru geliştirildi.¹¹⁵

Lenin’in 1 Mayıs 1919 konuşmasında ‘‘Bizim torunlarımız kapitalist sistem çağından kalan belgeleri ve diğer alıntıları hayretler içinde inceleyecekler. Temel ihtiyaç maddelerinin nasıl özel ticaret konusu olabildiğini, fabrikaların nasıl bireylere ait olabildiğini, kimi insanların başka insanları nasıl sömürebildiğini bazılarının nasıl hiç çalışmadan yaşayabildiğini kafalarında kafaların da canlandırmakta çok zorluk çekecekler... Yoldaşlar bugün görüyorsunuz ki

¹¹⁴M. Seyfettin Erol, **Hayalden Gerçeğe, Türk Birleşik Devletleri**, İrfan Yayınevi, İstanbul, 2009,s.77-79.

¹¹⁵Ekim Devrimi, **Sosyalizm Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, 1871-1920, C.2, İletişim Yayınları, İstanbul,1992,s.539.

temellerini attığımız sosyalist toplum yapısı bir hayal değil. Çocuklarımız bu yapıyı daha da büyük bir şevkle inşa edebilecekler”denilmektedir.¹¹⁶

1920’li yılların başında toplumun politikadan kopukluğunun bir süre içinde anlayışla karşılanmasına rağmen bu paranoyak tablo, toplumdan soyutlanmış bir idare sisteminin bir anlamda gizli bir ittifakın doğmasına yardımcı olmuştu. Yine de Lenin’in politik sistemi politik olduğu kadar psikolojik bir denge de kurmuştu. Yeni liderler toplumu önce yıkıp sonra politik sistemin gerektirdiği gibi yoğurarak yeniden yaratarak tarihin kendilerini haklı çıkarmasına bekleyebilirlerdi. Büyük ölçüde dinamik istikrara dayalı bir toplumda Leninist tipli bir başka politik sistem kurulamazdı. Böyle bir benzerlik ya politik sistemi dejenere edecek ya da aralarında bir çatışmaya yol açacaktı.¹¹⁷1920 yılı bir dönüm noktası teşkil ediyordu. İç savaş Bolşeviklerin lehine dönmüş ve Bolşevikler, eski imparatorluğun hemen her yerinde hâkimiyetlerini yerleştirmişti.¹¹⁸1918 ve 1921 yılları arasında Rusya bir iç savaş dönemi geçirdi. Dış müdahalelerle birlikte ekonomik parçalanma, o yılları kâbus dolu bir dönem haline getirdi.¹¹⁹Lenin halkın ihtiyaçlarını bir nebze için bile olsa karşılayabilmek amacıyla NEP adı verilen “Yeni Ekonomik Politika”yı uygulamaya soktu, bunun sosyalist ekonomik düzene geçişte önemli bir adım olacağına inanmıştı. Bu amaçla köylülere işledikleri toprakların sahipliği verildi. Küçük ölçüde ticaret ve özel teşebbüs yetkisi yeniden tanındı¹²⁰.

Kısacası, 1917 İhtilali’nin başarıya ulaşmasından sonra Lenin, Rusya’da proleterya diktatörlüğünü güçlendirmeye yönelik bütün kararları almış, bütün eleştirileri kuvvet yoluyla susturmuş, ayaklanmaları kanla bastırmıştır. 1918- 1919,

¹¹⁶Elnur Hasan Mikail, **a.g.e.**,s.63.

¹¹⁷Brzezinski, **a.g.e.**, s. 68

¹¹⁸M. Seyfettin Erol, **a.g.e.**, s. 82.

¹¹⁹ Hakan Yılmaz, **a.g.e.**, s. 146

¹²⁰Yaşar Onay, **a.g.e.**, s. 107.

1920 yılları büyük ekonomik kıtlıklar ve sıkıntılarla dolu olarak geçmiştir. Özellikle Komünist Partisi mensuplarının idaresine verilen fabrikalarda üretim hızla düşmüş, ticaret duraklamış, hayat felce uğramıştır. Askeri birliklerin nezaretinde zorunlu çalışma grupları teşkiline, “Çalışmaya yiyecek yok” ilkesinin, “Ücretsiz Cumartesi çalışmaları” yükümlülüklerinin uygulanmasına rağmen, üretim düşmekte devam etmiştir. Lenin, “silahlı kuvvetlerin örgütlenme biçimini model almış” ve Lenin’in kendisi de Bolşevik Partisi ile ordunun örgütlenmesi arasındaki benzerliği vurgulamıştır.¹²¹ Daha sonraları 30 Aralık 1922 tarihinde dünyaya SSCB’nin kurulduğu ilan edilmiştir. Yüzden fazla milletin yaşadığı ülkeden kurulmuş bulunuyordu.¹²² Rusya’daki Ekim Devrimi’nden sonra Orta Asya bölgesi tamamen Sovyetler Birliği’ne katılmıştır. 1917’de Çarlık Rusya dağılınca Orta Asya’daki Türkler (Kazaklar, Kırgızlar, Özbekler, Türkmenler) ve Kafkas Türkleri (Azerbaycan) bağımsızlıklarını ilan ettiler. Cumhuriyetlerini kurdular ve bir kısmı ay yıldızlı bayraklarını açtılar. Fakat aralarında anlaşmayınca, Kızıl Ordu tarafından işgal edilip Sovyet-Rus sömürgesi haline getirdiler.¹²³ Moğolistan bağımsızlığını korumakla birlikte Sovyetlerin uydusu haline getirilmiştir. Sovyet döneminde bölgede altyapı ve sanayileşme gelişirken, yerel kültürler bastırılmış, başarısız kolektivizm programları neticesinde binlerce insan hayatını kaybetmiş, etnik gerilimler artmıştır.

Ekim Devrimi Bolşevikleri, Sovyet Devleti’ni kurmak ve sağlamlaştırmak, toplumu sosyalist temeller üzerinde yeniden örgütlemek, düşman kapitalist kuşatmaya karşı ülke savunmasını düzenlemek ve öteki ülkeler proleterleriyle

¹²¹ İlhan Uludağ, Vildan Serin, **SSCB’ndeki Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye İlişkileri**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 1990,s.45.

¹²² Yaşar Onay, **a.g.e.**,s. 115.

¹²³ Reha Oğuz Türkkan, **Uyuyan Dev Türk Dünyası**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2006,s.59.

ilişkileri pekiştirmek gibi son derece karmaşık bir dizi tarihsel görevle karşı karşıya bırakmıştır. Üstelik bu problemlerin çözümünde başvurabilecekleri tarihsel emsaller olmadığı gibi, Bolşeviklerin başlıca esin kaynağı olan Marksist teori de, proletarya diktatörlüğünün sanayileşmiş bir ülkede kurulacağını öngördüğünden, ancak sınırlı bir donanım sağlayabilmiştir.¹²⁴ Ekim devrimiyle birlikte tüm merkezi ve yerel iktidar artık Sovyetler Birliği'nindi.¹²⁵ SSCB'yi kuran devrim hakkında bir yargıda bulunabiliriz ama henüz sonuyla ilgili bir yargıda bulunamayız çünkü bu durum da tarihsel yargılarımızı kesin biçimde etkileyecektir.⁴⁴SSCB'yi oluşturan cumhuriyetler bağımsızlıklarını ilan ederlerken SSCB'nin de sonu Çarlık Rusya'sından farklı değildi. Halkın hoşnutsuzluğu ve kötüye giden ekonomi sonu gerçekleştirdi. Ancak SSCB içinde hoşnut olmayan sosyalist cumhuriyetlerden Türk Cumhuriyetleri diğer cumhuriyetlerden belirgin bir şekilde ayrılmaktadır. Çünkü Türk Cumhuriyetleri SSCB'nin sistemli bir şekilde oluşturduğu politikalarla hem özlerinden koparılmış hem de halk fakirlikle ve imkânsızlıklarla baş başa bırakılmıştır. Bu yüzden Türk Cumhuriyetleri ve Türk Cumhuriyetleri üzerinde uygulanan politikalar incelenmeye değerdir.

1.2. SSCB Döneminde Türkiye-Türk Cumhuriyetleri Arasındaki İlişkiler

I. Dünya Savaşı'nın ardından Mustafa Kemal Atatürk liderliğinde başlatılan Kurtuluş Savaşı döneminde, kuzeyde Bolşevikler, Sovyet Devrimi'ni ayakta tutmaya çalışıyordu. Bu nedenle Türkiye ile kurulacak dostane ilişkiler, Lenin ve yoldaşlarına göre hem güneybatı sınırlarını sağlama alınması açısından, hem de Türk kökenli

¹²⁴Ekim Devrimi, Sosyalizm Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, C.2, (1871-1920),İstanbul,1988 s.582.

¹²⁵Murat Sarıca, **Siyasi Tarih**, Ar-Basım Yayıncılık, İstanbul, 1983, s.265.

halklara karşı bir referans olması açısından önemliydi.¹²⁶ Aynı şekilde yeni kurulan Türk hükümeti için Bolşeviklerle kurulacak iyi ilişkiler neticesinde Kurtuluş Savaşı'nda para ve malzeme yardımına duyduğu ihtiyacı karşılayabilecekti. Nitekim TBMM kurulduktan hemen sonra Atatürk imzalı bir kararla Moskova'ya gönderilen bir heyet bu durumun önemini açıklıyordu. TBMM bu kararla, Bolşeviklerle işbirliğini kabul ediyor, Azerbaycan'ı Bolşevik devletler grubuna sokmayı yükümleniyor ve karşılığında 5000000 altınla gerekli savaş ve gıda yardımı istiyordu.¹²⁷ Ayrıca Sovyetlerle imzalanan Mart 1921 "Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması'nın" 8. Maddesi gereğince taraflar; "... Toprakları üzerinde karşı taraf ülkesinin ya da ona bağlı topraklarda birinin hükümeti rolünü üstlenmek savında bulunan örgüt ve grupların kurulmasını ya da yerleşmesini hiçbir zaman kabul etmemeyi..." yükümlendiklerini ilan ediyor, böylece Türkiye, Sovyetlerdeki Turancı akımları desteklememe sözü verirken; Sovyetler de Türkiye'de komünizmi yayma çabası göstermeme konusunda güvence veriyordu.¹²⁸

1921 Moskova Anlaşması'ndan sonra Türkiye bölgedeki Türk Cumhuriyetleri'ne yönelik herhangi bir politika üretmemiş, ilişkiler zaman zaman gidip gelen sanatçılar dışında kültürel faaliyetlerin ötesine geçmemiştir. Böylece "Yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesi benimsenerek statükocu bir politika çerçevesinde Türkiye, Dış Türklerle ilgilenmemeyi tercih etmiştir. Winrow'un bu konudaki tespiti şöyledir: " Atatürk tarafından Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra, bir devlet politikası olarak resmen beyan etmese de dış Türklerle özel ilişkiler geliştirmeyi bilinçli olarak tercih etmemiştir. Batı ile ilişkiler geliştirme ve

¹²⁶Eren Tellal, **Sovyetlerle İlişkiler, Türk Dış Politikası 1919-1980**, Edit: Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.162.

¹²⁷Eren Tellal, **a.g.e.**, s.167.

¹²⁸Mustafa, Aydın, **Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.366.

Türkiye'yi Batı'nın, toplumsal, ekonomik, siyasal ve askeri kurumlarıyla entegre etme üzerine yoğunlaşmayı daha politik ve yararlı bulmuştur. Atatürk'ün planlarında Pantürkizm'e yer yoktu..."¹²⁹

Neticede bu dönemde dış Türklerle kesilen bağlantı 1990'lara kadar devam etmiş ve Türkiye devlet olarak bölgeye yönelik herhangi bir resmi politika geliştirmemiştir. Bu durumun tek istisnası 1967'de Demirel'in Moskova ziyaretinden sonra Orta Asya'yı da gezmesi olmuştur.¹³⁰

1.3. SSCB'nin Dağılması ve Yeni Dünya Düzeni Tartışmaları

1991 yılı, küresel dünya politikasında yaklaşık elli yıldır söz sahibi olan iki hegemon güçten birisinin tarih sayfalarında yerini aldığı kritik bir dönüm noktasına şahitlik etmiştir. SSCB'nin yıkılması, iki kutuplu dünya düzenini sona erdirirken "Yeni Dünya Düzeni" kavramı da uluslararası ilişkiler literatüründe yerini almaya başlayacaktır. Bu kavram ilk kez Körfez Savaşı'nda başlaması ile ABD Başkanı George Bush tarafından 1990 yılında ortaya atılmıştır. Başkan Bush'un ortaya atmış olduğu bu kavramın getirdiği yaklaşım "Soğuk Savaş'ın" sona ermesi ile mümkün hale gelen daha uyumlu ve işbirliği içinde düzenlenen uluslararası ilişkilerdir.¹³¹ Ayrıca Bush, bu doktrinin temel esaslarını, insan hakları, demokrasi ve serbest piyasa ekonomisi olarak belirlemiştir. Yeni dünya düzeni kavramı hakkında birçok araştırmacı, akademisyen tarafından görüşler ileri sürülmüş ve gelecek senaryoları

¹²⁹Mustafa, Aydın, **a.g.e.** , s.381.

¹³⁰Mert Gökırmak, **Yeni Dünya Düzeni ve Uluslararası Sistem, Değişen Dünya ve Türkiye**, Der: Faruk Sönmezoğlu, Bağlam Yayınları, İstanbul,1996, s.4.

¹³¹Mert Gökırmak, **a.g.e.** , s.25.

oluşturulmuştur.¹³² Bunlardan belki de en önemlileri ya da üzerinde en çok tartışılan makaleler Francis Fukuyama'nın "Tarihin Sonu mu?" ve Samuel P.Huntington'un "Medeniyetler Çatışması mı?" adlı makaleleri olmuştur.

Fukuyama'nın Rand Corperation'da çalışırken yazdığı makalesinde, komünizmin çökmesinden sonra liberal demokrasinin ayakta kalarak insanlığın ideolojik evriminin son noktasına ulaştığını, Batı kapitalizminin ve demokrasinin nihai yönetim biçimi olarak yeryüzünde erişebileceği başka bir iddiasının kalmadığını savunmuştur. Fukuyama liberal kapitalizmin alternatifleri saydığı komünizm ve faşizmin yıkıldığını, din ve milliyetçiliğin potansiyel tehlike olarak algılandıklarını belirterek "homojen bir evrensel devlet" modeli önermiştir. Ona göre bu model içerisinde yer alanlar tarihi aşanlardır; onun dışındakiler ise tarihe gömülen toplumlar, ülkelerdir.¹³³Huntington ise; ulus-devletin öneminin giderek kaybedeceği konusunda Fukuyama ile aynı görüşü paylaşmasına rağmen, uluslararası çatışmaların ekonomik nedenlerden değil, ait oldukları uygarlıklar arasındaki sürtüşmelerden kaynaklanacağını ileri sürmüştür.¹³⁴

Wallerstein; bu görüşlerden farklı olarak Doğu Avrupa'da Leninizm'in çöküşünün dünya sisteminde ABD hegemonyası döneminin sona ermesi sürecinin bir parçası olduğunu öne sürmüştür. Ona göre Pax-Americana Soğuk Savaş demekti

¹³² Yeni Dünya Düzeni hakkında görüşler için bkz. Hakan Yılmaz, **Eski Dünyadan Yeni Dünyaya**, Hil Yayınları, İstanbul, 1993 ve ayrıca bkz. Denis Healey, **Yeni Dünya Düzeni**, Çev. Kadir Çağlayan, Ağaç Yayınları, İstanbul,1993,s.125.

¹³³İbrahim S. Canbolat, **Küreselleşen Dünya ve Türkiye**, Vıpaş Yayınları, Bursa,2002, s.22.

¹³⁴Samuel P. Huntington, "The Clashes of Civilizations", Çev.Mehmet Gönübol, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s.645.

ve Soğuk Savaş'ın bitmesiyle Pax-Americana da bitti.¹³⁵ Tüm bu tartışmalar bir yana Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Doğu Bloku ve komünizm ideolojisinin bir model olarak yenilgiye uğraması ABD'yi tek süper güç konumuna yükselten bir durum ortaya çıkarmıştır. Birçok yorumcunun da hem fikir olduğu bu durum, ABD'nin dünya hegemonyasında rakipsiz olduğuna işaret etmekteydi. Bununla beraber Soğuk Savaş'ın sona ermesinin en belirgin etkisi de yine Batı ittifakı üzerinde görülmüştür ve ittifak çözülme sürecine girmiştir. Çünkü artık Doğu Bloku denilen karşıt kamp ortadan kalkmıştır. Dolayısıyla ABD varlığını süper güç olarak sürdürebilmek, mevcut nüfuz alanlarını kaybetmemek hatta yenilerini edinmek için uluslararası topluma "kolektif güvenlik, insan hakları, demokrasi vb." vaat eden yeni bir dünya düzeni imajı yaratmak zorunda kalmıştır.¹³⁶

ABD, Soğuk Savaş'tan galip çıkan bir devlet olarak dünyanın en güçlü devleti ünvanına sahip olsa da, yeni oluşan uluslararası sistem ABD'nin bu gücünü tüm alanlarda göstermesini engellemiştir. Mesela; ABD, askeri stratejik açıdan hiyerarşik bir piramidin tepesinde yer alabilirken ekonomik ve siyasi düzeylerde böyle bir durumdan söz etmek mümkün olamamıştır. Kissinger'in deyişiyle, "ABD Soğuk Savaş sonrası dünyada en büyük, en güçlü fakat akranları olan bir ülke olacaktır. 'Primus inter pares'¹³⁷, fakat diğerleri gibi bir devlet olacaktır."¹³⁸ Bunun nedeni ise; iki kutuplu sistemin dominant özelliğinin ortadan kalkması sonucu üzerindeki baskıyı atan diğer devletler arasındaki ekonomik, siyasi, kültürel vb. hareketlenmelerdir.

¹³⁵I. Wallerstein,"1980'lerden Alınacak Dersler, **Eski dünyadan Yeni Dünyaya**, Der: Hakan Yılmaz, Hil Yayınları, İstanbul,1993 s.45-61.

¹³⁶İbrahim S. Canbolat, **a.g.e.**, s.36.

¹³⁷Eşitlerin birincisi, aynı rütbe, makam veya mevkiye sahip kimseler arasında en kıdemli olanı belirtmek amacıyla kullanılan bir terimdir. Latince aynı anlama gelen **Primusinterpares** teriminden türemiştir.http://wikipedia.org/wiki/Primus_inter_pares

¹³⁸Henry Kissinger,**Diplomasi**, Çev.İbrahim Kurt İş Bankası Yayınları.İstanbul,2014 s.736.

İki kutuplu sistemde alt-sistemlerin sistemin bütününden otonom olma imkânları pek fazla değildi. Ancak ortaya çıkan yeni uluslararası sistemde ise bu durum değişmiştir. Alt-sistemlere ilişkin gelişmeleri analiz ederken ABD-SSCB rekabeti gibi temel belirleyiciye indirgemek çok zorlaşmıştır.¹³⁹ Çünkü yeni oluşan sistemi belirleyen süreçlerden biri parçalanma ve ayrışma olarak ortaya çıkarken diğeri ise bütünleşme eğilimlerinde görülen yoğunluk olmuştur. SSCB ve Yugoslavya'nın dağılması ayrışma sürecinin belirgin iki örneğini teşkil ederken, Batı Avrupa entegrasyonunun yarattığı çekiciliğin dünyanın diğer bölgelerindeki ülkeleri de karşılıklı bağımlılık ilkesinin gerçekliğinden hareketle çeşitli düzeylerdeki bütünleşmelere götürdüğü görülmüştür. Yine de Amerika'nın tek güç merkezi olma özelliği her daim ağırlığını hissettirmiştir. Fahir Armaoğlu'na göre "Ekonomik-siyasal-askeri güç bileşkesi olarak AB, Amerika'ya "match" değildir. Gerek Rusya Federasyonu gerek BDT ise, eski SSCB'nin yerini tutmaktan çok uzaktadır. Dolayısıyla global milletler arası politika tek merkezlidir.¹⁴⁰

Doğu Blok'unun çökmesiyle ortaya çıkan yeni dünya düzeni "tek merkezlikten" başka özellikleri de içinde barındırmaktadır. Öncelikle; Soğuk Savaş döneminin statik ve istikrarlı yapısı; yerini güçlü devletlerin her yeni sorunda değişen ittifaklara yöneldikleri, bölgesel savaşların daha yoğun olarak patlak verdiği, etnik milliyetçiliklerin aşırı derecede alevlendiği kaygan bir uluslararası sisteme bırakmıştır. Diğer taraftan ekonomik gelişmişliğin farklılaşmasına göre dünya Doğu-Batı ayırımından ziyade Kuzey-Güney ayırımına doğru şekillenmiştir. Gelişmiş Kuzey ile gelişmemiş Güney arasındaki ayırım hızla belirgin hale gelmiş ve gelişmemiş

¹³⁹Sebahattin Şen, *Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye*, Bağlam Yayınları, İstanbul,1994, s.12-13.

¹⁴⁰Fahir Armaoğlu, "1947-1997 Yarıyılın Türk-Amerikan İlişkileri Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Yay. Haz.: İsmail Soysal, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara,1999, s.429.

dünyanın uluslararası söylemi "Batı karşıtı" bir retorik olarak ortaya çıkmıştır. Bunun da en belirgin örneği İslami fundamentalizm olarak kendini göstermiştir.¹⁴¹

Soğuk Savaş'ın galibi ABD olunca, SSCB'nin yıkılması sonucu Avrupa'da ortaya çıkan güç boşluğunu dolduracak ülkenin kendisi olduğunu düşünmesi de kaçınılmaz olmuştur. Kissinger'e göre; çöken imparatorluklar iki türlü gerginlik yaratırlar; ilki imparatorluk merkezinin zayıflığından yararlanmak isteyen komşuların girişimleri, diğeri ise gerilemekte olan imparatorluğun çevrede otoritesini sağlamak için yaptığı çabalar. Her ikisi de SSCB'nin çöküşü sonrası birliğin güneyindeki topraklarında bariz görülmüştür.¹⁴²Türkiye ve İran daha etkin olmakla beraber diğerkomşu ülkeler buralarda nüfuzlarını artırma çabasına girmişlerken, Rusya Federasyonu da bu topraklarda üstünlüğünü yeniden tesis etme arayışına girmiştir. ABD ise bölgeyi jeopolitik ödül¹⁴³ olarak görmesine rağmen ilk dönemde Rusya Federasyonu'nun "reformcu" hükümetinin bu çabalarına göz yumarak ona bir nevi destek sağlamıştır. SSCB'nin güneyinde ortaya çıkan bu güç boşluğu doğal olarak bazı devletlerce doldurulmaya çalışılmış ve bu bağlamda bölge Brzezinski tarafından satranç tahtasına benzetilmiştir. Ona göre bölgede oynanan oyunun kilit öneme sahip en az beş jeostratejik aktörü vardır. Fransa, Almanya, Çin, Rusya ve Hindistan büyük ve etkin oyuncular; İngiltere, Japonya ve Endonezya çok önemli ülkeler olmasına rağmen bu şekilde nitelendirilemezler. Ukrayna, Azerbaycan,

¹⁴¹Beril Dedeoğlu, **Değişen Uluslararası Sistemde Türkiye-ABD İlişkilerinin Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Etkileri**, Türk Dış Politikasının Analizi, Der: Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları,,İstanbul,2004, s.407.

¹⁴²Kissinger, **a.g.e.**, s.791-792.

¹⁴³Brzezinski'ye göre; " Amerika için en önemli jeopolitik ödül, Avrasya'dır. Bu bin yılın yarışı boyunca dünya meseleleri, Avrasyalı güçlerce, bölgesel güç için birbirleriyle mücadele eden ve küresel güce erişmeye çalışan, bu insanlarca belirlendi. Artık Avrasyalı olmayan bir güç Avrasya'daki üstün güçtür ve Amerika'nın küresel üstünlüğü, doğrudan doğruya Avrasya kıtasındaki hâkimiyetinin ne kadar süre ve ne kadar etkili sürüldüğüne bağlıdır." Zbigniew Brzezinski, **Büyük Satranç Tahtası**, Çev: Yelda Türedi, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1997, s.51.

Türkiye, Güney Kore ve İran kritik olarak önemli jeopolitik eksen rolünü oynarken, Türkiye ve İran daha sınırlı kapasiteleri ile bir ölçüde aynı zamanda jeostratejik olarak da etkindirler.¹⁴⁴ Doğal olarak bu aktörlerin çıkarları ve beklentileri birbirine genel anlamda zıt olmuştur. Ya tek bir devlet olarak ya da bağlı bulunduğu ittifak dâhilinde maksimum nüfuza ulaşmaya çalışmışlar, böylece çıkarları sürekli çakışmış ve sorunlar ortaya çıkmıştır. Bölgeye yabancı güçlerin ilgisi böylesine artarken, yeni bağımsız olan cumhuriyetler de kendi çıkarlarını maksimize etme ya da bağımsızlıklarını sağlamlaştırma çabalarına girmişlerdir.¹⁴⁵

Ancak yaklaşık iki yüzyıllık Rus geleneğinin getirdiği bazı özellikler, özellikle Sovyet dönemindeki politikaların bu cumhuriyetler üzerindeki olumsuz etkisi, bağımsızlığını kazanan bu devletlere birtakım handikaplar getirmiştir.

1.4. SSCB'nin Dağılmasından Sonra Bağımsızlığın İlk Dönemlerinde Türk Cumhuriyetleri'nin Genel Durumu

19 Ağustos 1991 darbesinin ardından SSCB'nin dağılma sürecine girmesi ile birlikte Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını ardı ardına ilan ettiler. Daha öncesinde (Azerbaycan hariç) "bağımsızlık hareketi" olarak nitelendirilebilecek herhangi bir kıpırdanmanın ya da bağımsızlık bilincinin olmaması bu cumhuriyetlerin kendi bağımsızlıklarına psikolojik, politik ve ekonomik olarak hazırlıklı olmamaları sonucunu doğurmuştur. Azerbaycan'daki Halk Cephesi hareketi dışında diğer Türk Cumhuriyetleri'nde bağımsızlık yanlısı bir hareket oluşmamıştır. Ancak bağımsızlık ilanlarından sonra merkezden ayrılmanın verdiği heyecan ve mutluluk dalgası çok uzun sürmemiş, bu ülkeler yeni üyesi oldukları dünya sistemine ne kadar uzak bir konumda olduklarını çok

¹⁴⁴İbrahim S. Canbolat, a.g.e., s.65.

¹⁴⁵Mustafa, Aydın, a.g.e., s.285.

geçmeden anlamışlardır. Ayrıca yetmiş yıllık Sovyet deneyiminin omuzlarına yüklediği birçok sorun da bağımsızlık sonrasında bu cumhuriyetlerin çözmesi gereken öncelikler olarak ortaya çıkmıştır. İlk olarak, Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıkla beraber ekonomilerini devlet tekelinden kurtarma ve serbest piyasa ekonomisine geçerek dünya ekonomik sistemiyle entegre olma yolunu seçtiler. Ancak bu seçim beraberinde çok büyük zorluklar getirmiştir. SSCB döneminde bütün bölgesel yatırım kararları ve bölgesel kalkınma planları merkezde oluşturuluyordu. Teorik olarak Merkezi Gosplan¹⁴⁶ ile cumhuriyetlerin Gosplanları arasında sorunsuz şekilde sürdürülen koordinasyon uygulamada ciddi problemleri içinde barındırıyordu. Bunun yanında cumhuriyetlerin ekonomik yönden gelişmesini hedefleyen planlar, ülkelerin özel şartlarına göre değil, bütün cumhuriyetlerin türdeş özelliklere sahip olduğu varsayılarak hazırlanmaktaydı. Böyle bir uygulama özellikle cumhuriyetlerde yaşayan insanların ihtiyaçlarının göz önünde bulundurulmaması hem tüm SSCB'de kaynakların büyük bir ölçüde israfına, hem de cumhuriyetler arası gelişmişlik düzeylerinde farklılaşmalara neden olmuştu.¹⁴⁷ Bunun sonucu olarak Kafkasya ve Orta Asya'daki cumhuriyetler, birliğin diğer cumhuriyetlerine nazaran daha az gelişmiş olarak kalmıştı. Özellikle Türk Cumhuriyetleri hammadde bakımından son derece zengin olmalarına rağmen, Gumpel'in ifade ettiği şekilde "onbeşkardeş" arasında fakirin enfakiriydi.¹⁴⁸

¹⁴⁶Devlet Planlama Komitesi.1921'de kurulan, eski SSCB'nin beş yıllık kalkınma planlarını hazırlayan örgüt. www.iktisatsozlugu.com/nedir-4374-repartimiento (21/02/2014)

¹⁴⁷Anar Somuncuoğlu, "Bağımsızlık Sonrası Kazakistan Cumhuriyeti'nde Türkiye ve Türk Algısının Geçirdiği Değişim", Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi, C.2, S. 3, 2007, s.44-45.

¹⁴⁸Alpay Hekimler, **AB ve Türkiye Endüstri İlişkileri**, Beta Yayınları, İstanbul, 2004, s.2.

Kaynakların hemen tamamı ve cumhuriyetlerin ekonomik yapıları, Rusya'nın ihtiyaçları hammadde sömürüsü doğrultusunda gerçekleşmiştir. Ulaşım ve enerji ticareti için gereken altyapı tamamen bu hedefe göre ayarlanmıştır. Yani Türk Cumhuriyetleri herkes tarafından hammadde sömürüsünün gerçekleşmesi için ne kadar gelişmeleri gerekiyorsa o kadar geliştirilmiştir.¹⁴⁹ Bunun yanında tüm sistem, bu cumhuriyetlerin birbirine bağımlı olmadan yaşayamayacakları varsayımı üzerine kurulmuş ve işletilmiştir. Bir cumhuriyette üretimine ağırlık verilen herhangi bir maddeden başka bir cumhuriyet yoksun bırakılmak suretiyle birbirine bağımlı hale gelmişlerdir ve tabii olarak tüm ürünlerin toplanma merkezi Rusya olunca tüm cumhuriyetler de Rusya'ya büyük ölçüde bağımlı olmak durumunda kalmışlardır. Ayrıca bağımlılık oluşturulması amacıyla sayıdaki sanayilerin hammaddelerinin başka bir ülkede olmasına özen gösterilmiştir. Buna trajikomik bir örnek olarak Kazakistan'ı vermek mümkündür. Ülkenin doğusunda ve batısında kurulan iki rafineri arasında bağlantı sağlayacak bir boru hattı bulunmadığı için batıdaki petrol fazlası ihraç edilirken, doğudaki rafineriye petrol ithal edilmiştir. Tüm bunlara ek olarak belirtilmesi gereken, Türk Cumhuriyetleri'ndeki sanayilerde çalışan kalifiye elemanların hemen tamamının Ruslardan ya da genel itibarıyla Ruslar olarak adlandırılan Avrupalılardan oluştuğudur. Yerli halkın sanayilerdeki konumu vasıfsız işçiler şeklinde olmuştur. Bu şekilde oluşturulan merkezi planlı sistem, 1991 yılında SSCB'nin dağılmasıyla ortadan kalkınca, bağımsız olan Türk Cumhuriyetleri için, dünya sistemine entegre olma noktasında yaşanması muhtemel zorluklar ortaya çıkmıştır.

¹⁴⁹Alpay Hekimler, a.g.e., s.26.

Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarının ilk yıllarında Sovyet döneminin kötü ekonomik mirasından kurtulma çabası vermişlerdir. İlk olarak SSCB döneminde genelde tarıma dayalı bir üretim yapısına sahip olmalarına rağmen, bu ülkelerdeki mono-kültür ürünlerin egemenliği ve çeşitliliğin azlığı nedeniyle tarımsal açıdan da kendilerine yeterli olmadıklarını anlamışlardır.¹⁵⁰ Yapısal olarak tarım ağırlıklı ekonomi olmalarına rağmen tarıma dayalı sanayi de bu ülkelerde geliştirilmediği için bağımsızlık sonrası yeni bir sorunla daha karşı karşıya kalmışlardır. Genel olarak sanayi işletmelerinin hammaddelerin üretildiği veya ilgili sanayi kuruluşunun bulunduğu cumhuriyetler yerine başka cumhuriyetlerde kurulmuş olması hammaddelerin işlenmesi bakımından ciddi zorluklar ortaya çıkarmıştır. Ayrıca sanayide kullanılan teknolojinin Türk Cumhuriyetleri'ndeki sanayilere getirilmemiş olması, bağımsızlık sonrasında dünya pazarlarına üretim yapacak altyapı eksikliği sorununu da beraberinde getirmiştir.¹⁵¹ Sanayi kuruluşları ile ilgili olarak ortaya çıkan bir başka önemli sorun teknik eleman sıkıntısının yaşanması olmuştur. Sovyet sistemi bu ülkelerde yaygın bir eğitim altyapısı oluşturmaya rağmen ekonomi ve siyasetteki kilit noktalara Ruslar yerleştirilmiştir. Bağımsızlık süreciyle birlikte siyasi güç Türk unsurların eline geçse de ekonomik kadroları doldurabilecek yeterli insan gücünün yokluğu sorun olmuştur.¹⁵² Bu eksikliğe bir de SSCB'nin dağılmasından sonra özellikle Türk Cumhuriyetleri'nde yaşayan Rusların merkeze doğru göç etmeye başlaması da eklenince sanayi üretimleri % 10'lara kadar düşmüştür. Ekonomilerin

¹⁵⁰Nesrin Sungur, **Yeniden Yapılanma Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Geçiş Dönemi Sorunları**, Bağımsızlığın ilk Yılları, Ed. Büşra Ersanlı Bahar, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara,1994, s.225.

¹⁵¹ Rıdvan Karluk, " **Yeni Bağımsızlığını Kazanmış Türk Cumhuriyetlerinin Serbest Piyasa Ekonomisine Geçişinde Alınması Gereken Tedbirler**", İstanbul Sanayi Odası Dergisi, S.315, İstanbul,1992, s.20

¹⁵² Nesrin Sungur, **a.g.e.** ,s.227.

bu denli sorunlarla tek başına baş edebilecek kapasiteye sahip olamaması da başka önemli bir sorunun daha yeniden canlanmasına neden olmuştur. Türk Cumhuriyetlerin birbirlerine ve merkeze karşı bağımlılığı siyasi bağımsızlık elde edilmesine rağmen, ilk dönemlerde mecburen devam etmek zorunda kalmıştır.

Tablo 1: 1990' da Türk Cumhuriyetleri arasında mal dolaşımı (yüzdeyle)

	İTHALAT		İHRACAT	
	Toplam	Cumhuriyetler Arası Değişim	Toplam	Cumhuriyetler Arası Değişim
Azerbaycan	100	73,0	100	93,7
Kazakistan	100	82,3	100	90,2
Kırgızistan	100	78,3	100	98,1
Özbekistan	100	85,0	100	83,9
Türkmenistan	100	82,3	100	90,9

Kaynak:Almagül İsina, “**Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma**” Tasam Yayınları, İstanbul,2007,s.21.

Tablodan da görüleceği üzere Türk Cumhuriyetleri bağımsız olmalarından bir yıl önce bile ekonomik ilişkilerinde birbirlerine çok yüksek derecede ihtiyaç duyuyorlardı. Çünkü Türk Cumhuriyetleri açısından dış ekonomik ilişkiler kavramı sadece SSCB içindeki ülkelerde yapılan mal değişimini ifade ediyordu.¹⁵³Ekonomik olarak bu cumhuriyetlerin bağımsızlık sonrası önemli handikaplarından bir tanesi de coğrafi olarak kıta içinde sıkışık kalmış olmalarıdır. Dış dünyayla (Batı ile) bağlantı kurabilmek için mecburen başka bir devlete muhtaç durumdadırlar. Açık denizlerden herhangi birine de çıkışı olmayan bu ülkeler için ilk dönemlerde ekonomik bağımsızlık açısından durum pek açıcı olmamıştır.Son olarak altyapı eksikliğinin ekonomik bağımsızlığın önündeki en

¹⁵³Nail Veliyev, "**Türk Cumhuriyetleri Arasında Ekonomik İşbirliği: Sorunlar, Perspektif**", Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel, Asam Yayınları, C.7, S.1, Ankara, 2001, s.87.

önemli engellerden biri olduğu belirtilmelidir. Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını kazandıktan sonraki dönemde Moskova merkezli plan ve koordinasyon mekanizmasının ortadan kalkması üretimin dikey örgütlenmesinin etkisiz hale gelmesine neden olmuş, neticede sanayi tesisleri atıl hale gelmiştir. Telekomünikasyon, ulaştırma gibi ekonomik sistemin temel yapıtaşları sadece eski sistemin gereklerini yerine getirmek üzere kurulduğu için yeni dönemde ekonominin gelişmesi önünde engel oluşturmuşlardır.¹⁵⁴

¹⁵⁴ Almagül İsina, **Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma**, Tasam Yayınları, İstanbul,2007,s.23.

III. BÖLÜM

1.TÜRKİYE CUMHURİYETİN KURULUŞUNDAN İTİBAREN TÜRK DIŞ POLİTİKASININ GENEL ÖZELLİKLERİ

1.1.Cumhuriyetin Kuruluşundan İtibaren Demokrat Parti Dönemine Kadar Türk Dış Politikasına Genel Bakış (1923-1950)

Tarihsel bir perspektifle bakıldığı zaman, Osmanlı İmparatorluğu'nun Türkiye Cumhuriyeti'ne bıraktığı miraslardan biri de Batı merkezli bir konumlanıştır.¹⁵⁵ 1923 yılında Atatürk tarafından Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra ülke görece tutarlı bir çizgide ilerlemiştir. Genelde iç siyasetin yoğun olduğu ilk dönemlerde dış siyaset çizgisi de Batı merkezli oluşturulmuştur. Atatürk açısından maceracı dış politika, yeni kurulan ulus-devlet için intihar olarak görülmekteydi. Daha ziyade yeni topraklar peşinde koşmak, içerideki ulus-devlet kurma amacından sapmalara neden olacaktı. Ayrıca geçmişin Pantürkizm duygularının imparatorluğu sürüklediği kaçınılmaz son Atatürk ve yönetici kesimin hafızasında tazeliğini koruyordu. Atatürk'ün iç politikaya daha fazla önem vermesinde bir diğer etken de hızlı ve sistematik bir sosyo-ekonomik kalkınmayı amaçlıyor olmasıydı. Bu amaç için Batılı devletlerin uyguladığı sömürgeci modeli benimsemeyen Atatürk, sosyo-ekonomik kalkınmayı savaştan ve sınır ötesi maceralardan kaçınma temeli üzerine kurmuştur.¹⁵⁶ Atatürk açısından Türkiye sadece caydırma amaçla büyük bir orduya sahip olacaktı. Cumhuriyet'in kurulması ile Batıcılık resmi ideolojinin önemli bir parçası haline gelmiştir. Türkiye, Kurtuluş Savaşı'nı Batı medeniyetine karşı değil Batılı güçlere karşı vermiştir. Atatürk'ün dış politikadaki pragmatizm anlayışı, daha savaş döneminden hemen sonra Batılı güçlerle çeşitli anlaşmalara imza atmasına neden

¹⁵⁵İlker Aktükün, **2000'li Yılların Başında Türk Dış Politikasının Ana Yönetimleri**, İktisat Dergisi, S.399, İstanbul, 2000, s.13.

¹⁵⁶Barry Rubin, Türkiye'nin Uluslararası Alanda Değişen Rolü , **Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası**, Çev.Kemal Kirişçi, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002, s.3.

olmuştur. Türkiye'nin dış politikada sürekli Batıya dönük oluşu üç etmene bağlanabilir. Bunlar;

1-Atatürk'ün, dış politikanın emellerine ilişkin mirası ve Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın çarpıcı özellikleri,

2-Türkiye'nin coğrafi konumu, uluslararası sistemdeki yeri ve bu özelliklerin yol açtığı güvensizlik duygusu,

3-İlk iki etmenin hazırladığı siyasal çerçeve içinde gelişen bir ekonominin gerektirdiği tercihler olarak sıralanabilir.¹⁵⁷

Türk dış politikasının diğer önemli bir ayağı da statükoculuktur. Türkiye'nin kuruluşundan itibaren enönemli amacı Doğu ve Batı arasındaki iki statükonun korunması olmuştur. Bu statükonun bozulmasından kaybedeceği çok şeyi vardır ve önceden tahmin edilemeyen tehlikeleri beraberinde getirebilir. Aslında statükoculuk I. Dünya Savaşı'ndan galip çıkan devletlerin mevcut kazançlarını korumak için sahip çıktıkları dış politika durumu olmuştur. Oysa Türkiye, I. Dünya Savaşı'ndan galip çıkan ülkeler arasında değildir. Lozan ise, kendine dayatılan bir anlaşmanın reddi ile yapılan mücadele ile kazanılan hakkın resmi belgesidir. Dolayısıyla böyle bir savaştan sonra ülkenin maceracı bir politika izlemesi yanlış olacaktır kanısı ile Türkiye, dengeli bir dış politika siyaseti yürütmeye çalışmıştır. Atatürk'ün çizdiği "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" anlayışı cumhuriyetin dış politika temelini oluşturmuş ve bazı istisnalar dışında esas olarak sürdürülmüştür.¹⁵⁸ Soğuk Savaş döneminde üç tarafından Doğu Bloku ülkeleri ile çevrilmiş olan Türkiye'nin güvenlik kaygısı Batı yönelimli dış politikayı güçlendiren etken olmuştur. Yine de Soğuk Savaş

¹⁵⁷ Oral Sander, **Türkiye'nin Dış Politikası**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006, s.72.

¹⁵⁸İdris Bal, **Türk Dış Politikasında Süreklilik ve Değişim, Türkiye'nin Değişen Dış Politikası**, Nobel Yayınları, Ankara, 2010, s.41-42.

Türkiye'nin Batı bağlantısını, hareket serbestisini sınırlandırıcı bir niteliğe dönüştürmüştür. Ulusal çıkarlar blok çıkarları içerisinde ya erimiş ya da ikinci planda kalmıştır. Aslında bu durum tüm blok ülkeleri için geçerlidir. Bunun en önemli nedenlerinden biri blok liderlerinin sağladığı siyasi destek ile ekonomik ve askeri yardımların azalması korkusudur.¹⁵⁹

“Türkiye bu nedenin yanında geleneksel hedefi olan Avrupa uluslar topluluğunun içinde hakkı olan yere oturmak amacıyla da Soğuk Savaş döneminde Batı bloğunun içinde yer almıştır. Türkiye'nin yüzünü batıya döndüğü saptaması ne kadar geçerli ise doğuya sırt çevirmiş olduğu gerçeği de o kadar geçerlidir. Türkiye Mart 1921'den itibaren "Doğusu" ile ilgilenmemiştir. Mart 1921'de daha Kurtuluş Savaşı esnasında Sovyet Rusya ile imzalanan "Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması'nın 8.maddesi çerçevesinde Sovyetlerin Türkiye'de komünizmi yaymama garantisine karşılık, Türkiye de Turancı akımları desteklememe sözü vermiştir. Dolayısıyla Türkiye "Dış Türkler" konusu ile ilgilenmeyi bir kenara bırakmıştır. Soğuk Savaş döneminde de böyle bir ilgi nükleer güç sahibi SSCB'yi beklenmedik hamlelere götürebilirdi. Dolayısıyla Türkiye'nin isteksizliği ve Moskova'nın güçlü denetimi sonunda doksanlı yıllara kadar Türkiye bölgeden uzak kalmıştır denilebilir.”¹⁶⁰

1.2.Demokrat Parti Döneminden Özal Dönemine Kadar Türk Dış Politikasına Genel Bakış

Demokrat Parti 7 Ocak 1946'da kurulmuş ve katıldığı 21 Temmuz 1946'da yapılan ve uygulamaları itibari ile sürekli eleştirilen ilk genel seçimde 64 milletvekili çıkartarak TBMM'ye girmiştir. 1946 yılından sonra ülkedeki muhalefetin arttığını gören CHP birçok alanda yeni hak ve özgürlüklerle, ekonomi alanında birçok yeni

¹⁵⁹Mustafa Aydın, **a.g.e.** , s.2.

¹⁶⁰Mustafa Aydın, **a.g.e.** , s.3.

uygulamalar başlatmıştır. CHP'nin bu uygulamaları içinde ilk kez tek dereceli seçimi getirdi. Gazete kapatma yetkisini hükümetten mahkemelere verdi. Üniversitelere özerklik getirdi. Köylü ve işçinin desteğini almak için Toprak Mahsulleri Vergisi'ni kaldırıldı, Çalışma Bakanlığı ve İşçi Sigortaları Kanunu çıkarıldı. İnönü'nün "Değişmez Genel Başkan" sıfatına son verildi, her kesimden grupların siyasal parti kurabileceği ve sendikaların kurulabileceği kabul edildi. Ayrıca yine CHP Hükümeti din derslerinin seçmeli olarak okutulması uygulamaya konuldu, imam-hatip yetiştirilmesi için kurslar ve Ankara'da bir İlahiyat Fakültesi açıldı.¹⁶¹

Demokrat Partinin iktidara gelmesi ile dış politikada önemli gelişmelerin olduğu yıllardı. Savaş sonrası başlayan iki kutuplu dünya içinde Türkiye, savaş sonrasında Batılı ülkelerle işbirliği yolunu seçmiş, ABD ve onun müttefiki olan ülkelerle ikili ve çokuluslu ittifaklar ve antlaşmalar sistemine girmişti. Türkiye Kore Savaşı sonrasında NATO'ya katılmış ve ABD ile Ortadoğu 'da bir Denge Politikası uygulamaya başlamıştır. Sovyet baskısının artması ile oluşan bu işbirliği politikası her alanda gelişti. Bu Türk Dış politikasında ABD ile Sovyetlerin yıkılmasına kadar sürecek olan inişli çıkışlı müttefiklik sürecini başlatacaktır.¹⁶²

Türkiye'nin NATO'ya üye olması Sovyetler Birliğini daha da rahatsız etmiştir. Türk - Sovyet ilişkileri bu dönemde Ortadoğu bölgesindeki meydana gelen buhranlarında etkisi ile artık tamamen gerginleşmiştir. DP hükümetlerinin ülke içindeki özellikle sosyalist ve komünist hareketlere karşı sertlik politikalarının da etkisi ile peş peşe gerginliklere sebep olacak ve Türkiye'nin ABD'nin güdümünde dış politika uyguladığı söylemiyle Türkiye, dış politikada sürekli Sovyet baskısına

¹⁶¹Sait Dinç, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*, Nobel Kitabevi, Adana, 2004, s.233 -234.

¹⁶²Fahir Armaoğlu, *Yirminci Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914 – 1980)*, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1988, s.511.

onlarca yıl maruz kalacaktır.¹⁶³ Sovyet baskısının özellikle Balkanlar'da 1950'li yıllarda şiddetlenmesi üzerine ve Yugoslavya'nın da Sovyet modelinden bağımsız bir politika izlemesi Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya'yı ortak bir ittifak kurma fikrine yöneltti. 28 Şubat 1953 'te Ankara'da imzalanan ön anlaşma ve 9 Ağustos 1954'de Yugoslavya'nın Bled kentinde Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında "Balkan İttifakı" imzalandı. Güçlü bir işbirliğine dayanmasa da bu ittifak, bölgedeki Sovyet tehdidine karşı kurulması önemli bir anlam taşımıştır. Ancak Türk - Yunan gerginliğinin 1955'te başlaması ve Sovyetlerin Yugoslavya uyguladıkları politikalarını değiştirmesi bu ittifakın güçlenmesini engelledi.¹⁶⁴

Aynı şekilde Türkiye, Ortadoğu'nun hızlı bir şekilde savaşa sürüklenmesi ve Arap - İsrail anlaşmazlığı ve Sovyetler'in bu olaylar sonrasında Ortadoğu'ya müdahalesinin artması üzerine bölgedeki güvenlik sorununu "Bağdat Paktı" kurarak çözmeye çalıştı. Bağdat Paktı'nın ABD tarafından da desteklenen bir siyasal ve askeri bir örgüt olması hedefleniyordu. Bu pakta özellikle Türkiye Başbakanı Adnan Menderes büyük önem veriyor ve paktın genişletilmesi ve Ortadoğu'daki rolü konusunda büyük gayret gösteriyordu.¹⁶⁵ Bu, Başbakan Adnan Menderes'in birazda bölgede liderliğe soyunması olarak ta değerlendirmekte ancak bunda başarılı olamadığında birleşilmektedir.¹⁶⁶

1980'lerin ortasından itibaren uluslararası politikaya yaklaşık 40 yıldır hakim olan iki kutuplu düzen değişmeye başlamıştır. Bu değişim Türkiye için de yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Soğuk savaşın sona ermesi ve

¹⁶³Fahir Armaoğlu, a.g.e. , s.520-521.

¹⁶⁴Fahir Armaoğlu, a.g.e. , s.522-523.

¹⁶⁵ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi, Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye**(27 Mayıs 1960 – 12 Eylül 1980) , Bilgi Yayınevi, Ankara, 2002,s.168-169.

¹⁶⁶ Şevket Süreyya Aydemir, **Menderes 'in Dramı**, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 272.

SSCB'nin bölünmesi Türkiye'nin uluslararası çerçevesini en az I. ve II. Dünya Savaşları döneminde olduğu kadar değiştirmiştir. SSCB'nin dağılması ile geçmişte kendisinden daha güçlü bir devlet tarafından çevrelenmiş olan Türkiye, artık gerek askeri gerekse ekonomik açıdan kendisinden daha küçük devletlerle komşu olmuştur. Böyle bir ortamda Türkiye yine tarafsızlığı seçerek etrafında olup bitenlerden uzak kalabilirdi ancak böyle olmadı, çünkü 1980'lerin dünyası 1920'lerden çok farklıydı. Öncelikle Türkiye'nin yeni jeopolitik konumu böyle bir tarafsızlığın önündeki en büyük engeldi. Türkiye, Soğuk Savaş'ın sona erdiği dönemde çatışmaların su yüzüne çıktığı bölgelerin,-Kafkaslar, Balkanlar ve Ortadoğu üçgeninin- tam merkezinde yer alıyordu. Dolayısıyla yanı başında yaşanan istikrarsızlık ve çatışmalara kayıtsız kalamazdı.¹⁶⁷

Soğuk Savaş'ın dominant düzeni çökmeye başladığında Türk karar mercileri dünyanın en istikrarsız bölgelerinden birinde olduklarının farkına vardılar. Etnik ve ulusal çatışmalar Balkanlar'dan Orta Asya'ya kadar Türkiye'nin çevresinde patlak verdi. Bu çatışmalardan bazıları ise Türkiye'yi ilgilendirmekteydi. Çünkü bu çatışmalarda taraf olanlar Türkiye ile güçlü etnik, kültürel, dini bağlara sahipti.

Türkiye'yi aktif dış politika izlemeye yönlendiren bir başka olay ise, Batı'daki stratejik konumundan kaynaklanan öneminin Soğuk Savaş'ın sonlarına doğru ortadan kaybolması algısı olmuştur.¹⁶⁸1991'de SSCB'nin aniden çökmesi Türk dış politikasının temeli haline gelen tek ilkeye (Batıyla sağlam bağlar oluşturma) ciddi bir darbe indirdi ve hem SSCB ile hem de Batı ve Ortadoğu ile ilişkilerini derinden etkiledi. Soğuk savaş'ın sona ermesiyle Türkiye, Osmanlı mirası ile yüz yüze

¹⁶⁷ İdris Bal, *Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikası İçin Türk Cumhuriyetlerinin Önemi*, 21. Yüzyılda Türk Dış Politikası, Ankara, Nobel Yayınları, 2004, s.42

¹⁶⁸ Mustafa Aydın, *a.g.e.*, s.3.

kalmaya, kendi stratejik konumunu yeniden düşünmeye ve NATO kalkanının bulunmadığı olası bir geleceği düşünmeye zorlandı. Soğuk Savaş boyunca Avrupa'nın bittiği nokta olmak, NATO'nun en doğudaki üyesi olmak, Türkiye'ye, Batı bloğunda stratejik bir önem ve buna bağlı olarak siyasi bir ağırlık getirmekteydi. Türkiye NATO sınırlarının % 37'sini savunuyordu ve olası bir savaş halinde SSCB'ye karşı duracak öncü kuvvet rolünü oynuyordu. Dolayısıyla NATO'ya (daha genelde Batı'ya) karşı olan tehdidin ortadan kalkması Türkiye'nin Soğuk Savaş boyunca üstlendiği rolün de ortadan kalkmasına neden oldu.¹⁶⁹ Buna ek olarak NATO'nun gelecekte önemini yitireceği ve Batı Avrupa Birliği gibi kıtasal savunma yapılarıyla yer değiştireceği iddialarının yoğunlaşması, AB üyesi olmayan Türkiye'nin, NATO'lu müttefiklerinin gözünde yeniden sorgulanmasına yol açtı. Böyle bir durumda Türkiye, Batı için değer taşımaktan çok stratejik ve politik yükümlülük getirecekti. Çünkü bulunduğu bölge itibariyle bölgesel çatışmaların merkezindeydi ve güvenlik sorunları vardı. İç politikada Kürt sorunu yaşanıyor ve kötü bir insan hakları karnesi vardı.¹⁷⁰

1989 sonrası dönemde Batı'nın insan hakları ve demokratikleşme konusundaki politikaları Türkiye'yi uluslararası arenada zor durumda bırakmıştır. Batılı ülkelerin ve kuruluşların Türkiye'ye karşı izlediği demokratikleşme insan hakları konusundaki baskıları artmıştır. "Avrupalıların uzun süre bastırılmış eskiden kalma Türk karşıtı önyargılarının da su yüzüne çıkmasıyla sonuçlanmıştır."¹⁷¹ Aslında Türkiye'de insan hakları sorunlarının uluslararası bir boyut kazanması 1980 askeri darbesiyle başlamıştı ancak Soğuk Savaş döneminin stratejik yapısı Türkiye'nin bu konuda

¹⁶⁹ İdris Bal, **a.g.e.**, s.45.

¹⁷⁰ Kemal H. Karpat, **Türkiye ve Orta Asya**, Çev: Hakan Gür , İmge Kitabevi, Ankara,2003, s.227.

¹⁷¹ Kemal H. Karpat, **a.g.e.**, s.228.

eleştirilmesine engel olmuştu. Ancak Soğuk Savaş'ın sonlarına doğru bu kavramlar dünya düzeninin temel taşları olmaya başlayınca Türkiye de bu konuda büyük muhalefetle karşılaşmıştır. Batı Avrupa, özellikle Fransa bu dönemde Kürt sorununu sahiplenerek Türkiye'nin bölgede olası bir güçlenmesi ve söz sahibi olmasının önünü kesmeye çalıştı. ABD ile olan "stratejik ortaklık" bile ABD yönetiminin insan hakları ve Kürt sorunu konusundaki eleştirilerini engellemedi. Tüm bunlara ek olarak; 1987 yılında AT ile ilişkilerin Ankara Anlaşması düzleminde pek de ilerlemeyeceği kanaatine varan Turgut Özal hükümeti tam üyelik başvurusunda bulunmuştu. Çok geç de olsa (18 Aralık 1989) verilen cevapta Türkiye'nin tam üyelik için gerekli şartları taşımadığı açıklandı. Raporla Türkiye'nin entegrasyon sürecine bağlanacak bir ekonomik seviyeye henüz ulaşmadığı, demokrasi ve insan hakları uygulamalarının AT standartlarına uymadığı ve Yunanistan'la olan gerginliğin önemli bir engel teşkil ettiği açıklandı. Ama AT yine de Türkiye'nin bu cevaptan olumsuz etkilenmemesi için bir işbirliği paketi sundu. Matutes Paketi olarak adlandırılan bu işbirliği paketi gelecek için hedeflenen dört madde sunuyordu:

"1-AT ve Türkiye arasındaki Gümrük Birliği'ni 1995 sonuna kadar gerçekleştirebilmek,

2-Mali işbirliğinin yeniden başlatılması,

3-Gümrük Birliği'ne doğrudan ve dolaylı olarak bağlı alanların bütününde işbirliğinin yoğunlaştırılması.

4-Siyasi işbirliğinin geliştirilmesi."¹⁷²

¹⁷²Nail Alkan, *AT İle İlişkiler, Türk Dış Politikası 1919-2008*, Edit: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008, s.769.

Türkiye'nin 1989'da AT' ye kabul edilmemesi kararı Türkiye'de tam bir şok etkisi yaratmış hatta bazı çevrelerce AT' ye üye olabilmek için "eski Varşova Paketi üyesi sıfatına mı sahip olmak gerekiyordu?" tartışmaları ortaya atılmıştır. Türk dış politikasında aktif olmaya neden olan belki de en önemli etkenlerden biri de iç politikada karar mercilerinin Türkiye'nin içinde bulunduğu durum göz önüne alındığında daima aktif olması gerektiğini savunmalarıdır. Yeni Osmanlıcılık¹⁷³ olarak adlandırılan bu düşünce akımının başını Turgut Özal çekiyordu. Özal, dış politikada aktif olmayı savunmaktaydı. Örneğin; Körfez Savaşı'nda Özal, Saddam Hüseyin'e karşı uluslararası koalisyonu aktif olarak destekledi. Diğer bir örnek; Özal'ın Mayıs 1991'de bir Yunan gazetesine verdiği demeçte "On iki ada asla Yunanlılara ait değildir. Osmanlı İmparatorluğu'na aittir. Eğer İsmet İnönü'nün yerinde olsaydım (1944'te) gidip o adaları alırdım. Türkiye bu konuda tarihi bir hata yaptı." demesidir. Ayrıca KEİP'i ortaya atan Özal, Ermeni-Azeri çatışmasında Azerbaycan'a aktif desteği savunmuştur.¹⁷⁴

Soğuk Savaş sonlarında ortaya çıkan olumsuz durum ve bu durum karşısında Türk dış politika yapıcılarının, Türkiye'nin uluslararası alanda öneminin azaldığı duygusuna kapılması dış politikanın aktif olması gerektiği sonucuna varmalarına neden olmuştur. Ancak hem Türk karar mercilerinde hem de Batı nezdinde stratejik önemin azaldığına ilişkin kanı çok uzun sürmemiştir. Soğuk Savaş'ın sonu Türkiye'yi sadece olumsuz etkilememiştir. Özellikle Kafkaslar ve Orta Asya'da yeni Türk

¹⁷³Bu görüşü savunanlara göre; Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı'dan devraldığı dış politikadaki çok yönlülüğe dönük mirası, daha önce başarılı bir şekilde kullanamamıştır. Bunun nedeni yeni stratejiler üretmesine engel olan Batı bağımlılığıdır. Bundan dolayıdır ki, İslam devletleri ile işbirliğinde Ortadoğu'daki gelişmelerde ve özellikle SSCB'nin dağılması sonucunda Türk Dünyası ile ilişkilerinde boşlukta kalmış gibidir. Oysa Türkiye'nin Osmanlı'dan gelen devlet geleneği ve jeopolitiğinin sağladığı avantajlar onu bir dünya gücü yapabilir. Bu potansiyel çevre ülkelerdeki ve Orta Asya'daki Türk varlığı ile kendi içinde zaten vardır. Ayrıca İslam dünyası ile kurulacak olumlu ilişkiler Türk dış politikasına yeni hareket alanları da sağlayacaktır. <https://osmanislamoglu.wordpress.com/tag/neo-osmanlilik-nedir/>

¹⁷⁴ İdris Bal, **a.g.e.**, s.366.

Cumhuriyetleri'nin ortaya çıkışı Türkiye'nin Batı nezdinde önemini yeniden artırmıştır. Bunun yanında Körfez Savaşı'nın hemen Türkiye'nin yanı başındaki topraklarda yaşanması da stratejik önemin azaldığına ilişkin kanıtı tekrar gözden geçirmeye neden olmuştur. 1990 yılında Irak'ın Kuveyt'i işgali ile başlayan Körfez Savaşı, Türkiye'nin mutlaka tepki göstermesi gereken bir durumdu. Türk karar mercileri de savaşa aktif destek vererek uluslararası güçlerle birlikte hareket etti.

Körfez krizi aynı zamanda Türkiye'nin Batı gözündeki önemini bir kez daha ortaya koydu. Bu sebeple ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Richard Holbrook, eskiden Almanya'nın oluşturduğu Avrupa sınır çizgisini şimdi Türkiye'nin oluşturduğunu savunmuş ve Türkiye'yi ABD'nin "yeni Avrupa cephesi" olarak betimlemiştir.¹⁷⁵ Körfez Krizi bunun yanında Batılı güçlere bir gerçeği daha sundu: O da çatışmaların merkezinde bulunan Türkiye'nin Batılı değerlere sahip çıkan bir istikrar noktası olmasıydı. Çünkü coğrafi konumuyla, ekonomik düzeyi ile insan gücü kaynağı ile Balkanlar, Kafkaslar, Karadeniz, Akdeniz, Ortadoğu gibi tüm çevre bölgeler açısından çok önemli bir konuma sahip olan Türkiye'nin saf dışı bırakılmasının yaratacağı olası bir boşluğu dolduracak başka ülke yoktu. Yunanistan, Balkanlarda bir güç olmasına rağmen Kafkaslar ve Orta Asya'da pek etkili olacak kapasitede değildi. Rusya ise Ortadoğu'da ve Akdeniz'de Türkiye kadar etkili olabilecek bir konuma sahip değildi.¹⁷⁶

ABD'li siyaset bilimci Brzezinski, Türkiye'yi bu alanlarda istikrarlı ve güçlü bir ülke olarak göstermiş ve bu düşüncesini; "Türkiye, Karadeniz Bölgesi'nde

¹⁷⁵William Hale, **Türk Dış Politikası 1774-2000**, Çev. Petek Demir, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2003, s.231-232.

¹⁷⁶ Şule Kut, **1990'larda Türk Dış Politikasının Ana Hatları, Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası**, Barry Rubin, Kemel Kirişçi, (Der), Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2002, s.13.

istikrar sağlamakta, Akdeniz'e geçişi kontrol etmekte, Rusya'yı Kafkaslarda dengelemekte, İslami köktendinciliğe panzehir sunmakta, Güneydeki dayanak noktası olarak NATO'ya hizmet etmekte" olduğu şeklinde vurgulamıştır.¹⁷⁷ Ankara'nın izlemeye başladığı aktif dış politika Bosna-Hersek ve Dağlık Karabağ'daki çatışmalarda da kendini göstermiştir. Ancak tek taraflı politikalarla ziyade Ankara, sorunların çözümlünü sürekli BM, AGIK, NATO gibi uluslararası kuruluşların gündemine taşımaya çalışmıştır. Böylece uluslararası alanda Batı'nın değerlerinden ayrılmadığı imajını çizmeye çalışmış ve başarılı da olmuştur. Ayrıca bu bölgelerdeki çatışmalarda arabulucu rolünü üstlenmeye, Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasındaki kutuplaşmaları önlemeye çalışması da Türkiye'nin bölgede barış yapıcı, barışı destekleyici bir istikrar unsuru olarak ön plana çıkmasını sağlamıştır. Ancak belirtilmesi gereken nokta Türkiye'nin bu aktif dış politikasının hiçbir zaman Batıyla olan ilişkilerine bir alternatif olarak görülmediğidir. Tam tersine bu politikaların Batı ile olan bağları sıkılaştıracağı ümidi sürekli olarak tekrarlanmıştır.¹⁷⁸

Jeopolitik konumunun yanı sıra Soğuk Savaş'ın sona ermesinin Türkiye'nin önüne getirdiği en önemli fırsatlardan biri de SSCB'nin dağılması sonrasında Kafkasya ve Orta Asya'da bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetleri'nin varlığı olmuştur. Her ne kadar SSCB'nin hızla dağılması, Türkiye'de beklenen bir gelişme değildiyse de yeni durumda ortaya çıkan Türk Cumhuriyetleri, yıllardır süren yalnızlık duygusunu sona erdirmiş ve Türkiye'nin bu coğrafyadaki önemini artıracak unsurlar olduğu sık sık vurgulanmaya başlanmıştır. Eski akrabaların yeniden

¹⁷⁷Haktan Bırsel, **Eski Dünyanın Karanlık Yüzü Orta Asya Jeopolitiği**, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2006, s.193.

¹⁷⁸Erman Akıllı, **a.g.e.**, s.69.

keşfedilmesi Türk karar mercileri için ümit kaynağı olmuş, artık jeopolitik önemin sona erdiği kaygılarının ortadan kalkmasına yol açmıştır. Nitekim Cumhurbaşkanı Özal, 1 Eylül 1991'deki Meclis konuşmasında SSCB'nin dağılması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesinin Türkiye'ye bölgesel lider olma şansı verdiğini ve bu şansın sadece 400 yılda bir geldiği için mutlaka iyi değerlendirilmesi gerektiğini, 21.yüzyıl'ın Türk asrı olacağını dile getirmiştir. Başbakan Demirel de Şubat 1992'de Davos'taki Dünya Ekonomik Forumu'nda Adriyatik'ten Çin Seddi'ne kadar olan coğrafyada bir Türk dünyasının ortaya çıktığını belirtmiştir.¹⁷⁹ Türk liderlerin bu ifadeleri, duygusal yanları ağır basmasına rağmen, Türk Cumhuriyetleri'nin ortaya çıkmasıyla bölgede Türkiye'nin öneminin arttığını vurgulamak açısından önemlidir. Türkiye'nin, Türk Cumhuriyetleri ile ilişkileri sadece coğrafi olarak değil, soy, ırk, ortak kültür ve tarih birliğinden kaynaklanmaktadır. Bu ülkelerin ortaya çıkması; Türkiye'nin hem bu ülkelerle ortak- bağlara sahip olması hem de Batı ile kurulacak ilişkilerde köprü olması nedeniyle Batı nezdinde de öneminin artmasına neden olmuştur. Türkiye yeni dönemde Batı'nın teşvik ve desteğini arkasına alarak hararetle kendisini bölgede bir "model" olarak ortaya koymuştur.¹⁸⁰

2.TÜRK CUMHURİYETLERİ'NE YÖNELİK TÜRK MODELİ KAVRAMI

Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsız olması ve sonrasında ortaya çıkan bu cumhuriyetlerin dünya ile entegrasyonunda nasıl bir model izlemesi gerektiği tartışmalarında Türkiye bazı özellikleri ile ön plana çıkmış bulunuyordu. Türkiye, SSCB'nin dağılmasıyla Orta Asya ve Kafkasya'da ortaya çıkan Türk Cumhuriyetleri ile dil, din, etnik köken ve kültürel olarak birçok ortak özelliğe sahipti. İlk etapta bu

¹⁷⁹ Fatih Özay, Çağdaş, **Türk- Rus İlişkileri: Sorunlar ve İşbirliği Alanları (1992-1995)**, Tasam Yayınları, İstanbul, 2006, s.24-26.

¹⁸⁰ Erman Akıllı, **Türkiye'de Devlet Kimliği ve Dış Politika**, Nobel Yayınevi, Ankara, 2013, s.78.

özelliği bile hem Türk Cumhuriyetleri hem de Türkiye açısından ilişkilerin geliştirileceği yeni dayanaklar olarak görülmüştür.

Bağımsızlığın ilk dönemlerinde tüm Türk Cumhuriyetleri devlet başkanlarının konuşmalarında bu ortaklıkların yarattığı duygusallığın izleri görülmektedir. Örneğin; İslam Kerimov, Türkiye'ye yaptığı ilk resmi gezisinde "Biz kandaş halk olduğumuza göre, önce kime omuzlarımızı dayamamız gerekiyor. Bize en yakın olan Türkiye bizi tanıyacak olursa, Allah da bize yardım edecektir."¹⁸¹ Derken, Kırgızistan Cumhurbaşkanı Askar Akayev Türkiye'yi yol gösterici bir "çoban yıldızı"¹⁸² olarak betimliyordu. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ayaz Muttalibov ise ilk olarak Türkiye tarafından tanınmalarının kendilerini çok mutlu ettiğini belirterek Türkiye Azerbaycan'a karşı kardeşliğini bu davranışla bir defa daha kanıtladı." sözleriyle devletin Türkiye'ye bakışını ifade ediyordu.¹⁸³ Türk Cumhuriyeti'nin liderleri de ortak bağlara vurgu yaparak gelecek beklentilerini vurguluyorlardı. Turgut Özal 22 Mayıs 1991'deki konuşmasında ; "21. asır bizim asrımız, Türklerin asrı olacaktır. Bunu SSCB'yi gezdiğim zaman gördüm. Kazakistan'a gittim, Azerbaycan'a gittim. Bize yakın toplulukları Türk kavimlerini gördüm. Hepsinin gözü Türkiye'de, biz önder ülke olarak görülüyoruz."¹⁸⁴ Diyordu. Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel ise Şubat 1992'de ve daha sonraki Türk zirveleri ya da Türk Dünyası Kurultayları'nda da "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne" büyük bir Türk dünyasının doğmakta olduğundan sürekli bahsediyordu.¹⁸⁵ İfadelerdeki duygusallığın üst seviyeye çıktığı konuşma ise Şubat 1992'de Davos'ta yapılan Dünya Ekonomik

¹⁸¹Yalçın Toker, **Büyük Uyanış**, Toker Yayınları, İstanbul,1992, s.151.

¹⁸²Yalçın Toker, **a.g.e.**, s.175.

¹⁸³Yalçın Toker, **a.g.e.**, s.176.

¹⁸⁴Gökhan Koçer, **Türk Dış Politikasında İslam-Arafat Olmak Ya Da Bir Pragmatizm Örneği**, Pegem Yayınları Ankara, 2003, s.113.

¹⁸⁵Gareth M. Winrow, "Türkiye'nin Orta Asya Trans-Kafkasya Politikası", **Türkiye'nin Yeni Dünyası**, Der. Alan Makovsky, Sabri Sayarı, Çev:Hür Güldü, Alfa Yayınları, İstanbul 2002, s.159.

Forumu'nda Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov'un yaptığı açıklamada kendini göstermiştir. Kerimov, Türkiye'yi kendilerine model seçtiklerini belirterek, "Kültürü, dili, dini bir olan bizleri birbirine yaklaştırdığı için Başbakan Süleyman Demirel ağabeye teşekkür ederim" sözleriyle el işlemeli bir kutu hediye etmiş ve "Bu sandıkta size yüreğimizi sunuyoruz, ne zaman isterseniz alın"¹⁸⁶ demiştir.

Türk Cumhuriyetleri tarafından Türkiye'nin gelişme modeline gösterilen ilginin çeşitli kaynakları bulunmaktaydı. İlk olarak, Türkiye'nin devletin ön planda olduğu ve zirai üretimin büyük bir kısmının devlet kurumları tarafından karşılandığı bir iktisadi düzenden piyasa ekonomisine başarılı bir geçiş yaptığı düşünüldüğünden Türk deneyiminin kendileri için anlamlı olduğunu düşünüyorlardı.¹⁸⁷

Türkiye'nin 1980'den sonra Özal döneminde yaptığı transformasyon, merkezi planlı ekonomiden, piyasa ekonomisine geçiş bağlamında başarılı bir örnekti. Türk Cumhuriyetleri'nin yapmaya çalıştıklarını Türkiye 1980'lerde yapmış ve pazar ekonomisini oluşturma sürecini tamamlamıştır. Türk Cumhuriyetleri temsilcileri de sık sık bu ekonomik modele duydukları ilgiyi dile getirmişlerdir. Mesela, Nazarbayev Eylül 1991'deki ziyaretinde "Kazakistan ekonomik alanda serbest pazar ekonomisini uygulamada kararlıdır. Önümüzdeki tek model Türkiye'ninkidir. Yakınımızda Güney Kore gibi bir ülke de var, ancak tarihi bağlarımız ve Türkiye'nin kısa zaman içinde gerçekleştirdikleri, bu önceliği Türkiye'ye vermemizi gerektiriyor."¹⁸⁸ Şeklindeki açıklamasıyla Türkiye'nin ekonomik modeline duydukları ilgiyi ifade etmiştir. İkinci olarak; Türk modelini vurgulamak, Türk

¹⁸⁶Gökhan Koçer, **a.g.e.**,s.45.

¹⁸⁷Yalçın Toker, **a.g.e.**,s.183.

¹⁸⁸Yalçın Toker, **a.g.e.**,s.184.

Cumhuriyetleri için İran ve Suudi Arabistan gibi bazı ülkelerin önerdiği İslami formüllere ilgi duyulmadığının dolaylı bir ifadesiydi.

Türk Cumhuriyetleri bağımsız oldukları dönemde İslami köktendinci rejimler tarafından çevrilmiş durumdaydılar. Müslüman niteliklerinden dolayı İran gibi rejimlerin ya da Afganistan gibi istikrarsız devletlerde bu bölgelere sızabilecek radikal İslam örgütlerinin etkisi altına girme olasılıkları vardı. Ancak Türkiye bu insanların dünya ile iletişimlerinin kesildiği 1917 yılından sonra bu konuda büyük bir gelişim göstermişti. 1922'de saltanatın ve 1924'te halifeliğin ortadan kaldırılması ile birlikte Türkiye ulusal çıkarların ve büyük ölçüde etnik-dilsel köklerden türetilmiş bir siyasal kimliğe bağlı bölgesel bir ulus devlet haline gelmiş ve laikliği devletin temel prensiplerinden biri olarak kabul etmesiyle, İslam yazılı bir kural olmadan yavaş yavaş kültür, kişisel etik ve ahlakın kaynaklarından birisi haline gelmişti.³Dolayısıyla M. Kemal Atatürk'ün modernleşen Türkiye'si 1990'larda İslami köktencilikten daha iyi bir model olarak görülmüştür. Bu konuda Nazarbayev; "Hareketimiz geniş ölçekli dinsel ya da etnik şovenizm içermemektedir... Halkımız iyi yaşamak ve evrensel kültürü benimsemek istiyor ve eğer onlara tarihte geri gitmelerini söylerseniz hiç şansınız olmaz"¹⁸⁹ demiştir. Özbek muhalefeti lideri de daha açık sözlü davranarak " Biz Türk asıllı insanlarız ve Türkler hiçbir zaman aşırı uçları desteklememişlerdir. Bence dini konular hukuk ve politika işlerine karıştırılmamalı ve bunu yapan örnek ülke Türkiye'dir." sözleriyle Türkiye'nin laik yapısına işaret etmiştir.¹⁹⁰

¹⁸⁹Oral Sander,**a.g.e.**, s.269.

¹⁹⁰Kemal Karpat,**a.g.e.**, s.359.

Üçüncü olarak; iktisadi yatırım, yatırım sermayesi ve yeni teknolojilerin gelmesi beklenen Batı dünyasıyla Türkiye'nin daha iyi bağlantıları olduğu ve Türkiye üzerinden bu ülkelere ulaşımın daha kolay olacağı düşünülüyordu. Ulus devlet deneyimi içerisinde Batı tipi uygarlığı tüm unsurlarıyla benimsemiş bir devlet olarak Türkiye, kuruluşundan itibaren dış politikasındaki Batı bağlantısına verdiği önemin Soğuk Savaş sonrasındaki getirisini Türk Cumhuriyetleri'yle ilişkilerindeki bir kolaylık olarak görebilirdi. Batı merkezli dış politika sonucu Batıyla çok çeşitli ilişkiler içine girebilen Türkiye'nin bu bağlamda Batı sistemine entegre olmada yeni bağımsız Türk Cumhuriyetleri'ne model olacağı öngörülüyordu. Son olarak; Türkiye'nin demokratik bir ülke olması da Türk Cumhuriyetleri'ni cezbeden bir özellik olarak ortaya çıkmıştır. Bağımsızlığın ardından bir sistem oluşturma çalışmalarına başlayacaklarını ilan eden Türk Cumhuriyetleri başkanlarının, bu konuda da Türk modelini örnek almaları bekleniyordu. Aslında demokratikleşme konusunda, Türkiye ile yeni Türk Cumhuriyetleri'nin bazı benzerlikleri vardı. Örneğin; Türkiye, İslami esaslara göre yönetilen Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüyle kurulmuştu ve 1946'ya kadar tek parti yönetiminde kalmıştı. Aynı şekilde Türk Cumhuriyetleri de SSCB'nin tek partili yönetimine kadar dini esaslara göre yönetilmişlerdi. Ayrıca Türk Cumhuriyetleri bağımsız olduğunda dünyada var olan 43 Müslüman ülkeden yalnızca Türkiye - Müslüman olmakla birlikte- demokratik ve laik bir düzen ile yönetiliyordu. Dolayısıyla hem demokratikleşme sürecindeki benzerlikler hem de bölgede çok partili demokrasiyi temsil eden bir ülke olarak Türkiye, Türk Cumhuriyetleri'ne model olabilecek bir özelliğe sahipti.¹⁹¹

¹⁹¹ Oral Sander, a.g.e., s.247

Türk Cumhuriyetleri açısından olduğu kadar Türkiye için de bölgede üstlenilecek bir "rol model" görevi birçok avantajı beraberinde getirecekti. Öncelikle Türkiye böyle bir görevle, Soğuk Savaş sonrasında ortaya çıkan stratejik önemin azaldığına dair yaygın kanıyı ortadan kaldıracıyordu. Bunun yanında karar alıcılar ve iş adamları bölgede etkin olmanın ekonomik açıdan yaratacağı avantajlardan da maksimum faydalanmayı istiyorlardı. Dünya ekonomik sistemine kapılarını açan bu ülkeler, Türk mallarına yeni pazar olanakları sunuyor, alternatif ham madde ve enerji kaynaklarıyla Türk siyasetçi ve iş adamlarının büyük ilgisini kendinde topluyordu. Türkiye'nin model olma konusundaki bu istekliliği ve Türk Cumhuriyetleri'nin bu alanda teşviki de uluslararası alanda Türk Cumhuriyetleri'ne yönelik olarak Türkiye'nin konumunun ne olması gerektiği tartışmalarında ortaya çıkan sonuçla çakıştı.¹⁹²

SSCB'nin dağılmasından sonra, birçok politikacı, akademisyen ve medya yorumcusu yeni bağımsız olan Türk Cumhuriyetleri için Türk modelini muhtemel gelişim ve yönetim modeli olarak tanıtmıştır. Batı özellikle ABD-SSCB'nin yıkılmasından sonra bölgede bir güç boşluğu (power vacuum) oluştuğunu varsayarak bu boşluğun İran tarafından doldurulmasında ve İran modelinin yeni bağımsız cumhuriyetler tarafından kabul ve takip edilmesinden çekinmiştir. Çünkü bölgede genel itibarıyla kanla özdeşleştirilen radikal İslam'ın etkisinin yayılması demek; Batı için Ortadoğu'dan Çin sınırlarına kadar uzanan Batı karşıtı fundamentalist bir bloğun oluşması demektir. Oysa Türkiye, 1979'daki İran devrimi ve siyasal İslam'ın yükselişine karşı, bölgede laiklik ve Batı yanlısı tutumundan taviz vermeyen bir ülke olarak kalmıştır. İslami hareketler Ortadoğu'ya yayıldıkça Türkiye siyasal İslam'ın

¹⁹²Oral Sander, a.g.e., s.246.

her türüne karşı takındığı hasmane tutum ile radikal İslam'la savaşmada güvenilir bir ortak olduğunu göstermiştir.¹⁹³ Ayrıca, Batı; bölgede yeni ortaya çıkan Türk Cumhuriyetleri'nin bölgeye girişinden rahatsız olmayacakları, iyi niyetinden kuşku duymayacakları bir devlete ihtiyaç duyuyordu. Dolayısıyla bölgedeki devletlerle dil, din, kültür, tarih bakımından ortak özelliklere sahip, Müslüman bir ülke olmasına rağmen Batı uygarlığını tüm yönleriyle kabul etmiş ve Batı yanlısı tutumundan hiç vazgeçmemiş olan Türkiye, Batının bölgedeki Türk devletlerine sunduğu bir model olarak ön plana çıkmıştır. Bu bağlamda birçok politikacı ve gazeteci, Türkiye'yi Türk Cumhuriyetlerine örnek alması gereken bir model olarak sunmuştur. Örneğin, Şubat 1992'de dönemin Başbakanı Süleyman Demirel ile Washington'da yaptıkları görüşmenin ardından ABD Başkanı Bush: Türkiye'yi bölge devletlerinin örnek olarak alabileceği güvenilir demokratik ve laik bir model olarak göstererek; "akımların yön değiştirebildiği bir bölgede Türkiye istikrar kalesi olarak ayakta durmaktadır" demiştir.¹⁹⁴ Aynı şekilde Avrupa Konseyi Genel Sekreteri Catherine Lalumier'e 1992 Haziran'ında Orta Asya'yı ziyareti sırasında Türkiye'yi işaret ederek: "Türkiye Asya'daki pek çok yeni özgürlüğüne kavuşmuş ülke için geçerli ve önemli bir modeldir." demiştir. Şubat 1992'de Moskova'yı ziyaret eden NATO eski Genel Sekreteri Manfred Wornik ise; NATO'nun, Orta Asya konusunda Türkiye'den Batı ittifakına destek vermesini ve İslam'ın orada yayılması tehlikesini önlemesini beklediğini belirtti. ABD Dışişleri Bakanı James Baker ise, Şubat 1992'deki Orta Asya gezisi sırasında ABD'nin amacının bölgeyi aşırı İslam'dan korumak olduğunu belirtmiş ve bu nedenle Türkiye'yi Orta Asya'da Batı'nın nöbetçisi rolünü üstlenmeye

¹⁹³Gökhan Koçer, **a.g.e.**, s.181.

¹⁹⁴Oral Sander,**a.g.e.**, s.247.

davet etmiştir.¹⁹⁵ Tüm bunların yanı sıra Batı'daki birçok tirajı yüksek gazete de Türkiye'nin bölgede artan rolüyle ilgili yazılar yazmıştır. Türkiye'nin rol modeli konusunda yapılan açıklamaların hemen hepsinde bölgede radikal İslam'ın yükselişe geçme olasılığına işaret edilerek, Türkiye'nin bu konuda Batılı değerleri sahiplenmiş bir ülke olması dolayısıyla önleyici bir role bürünmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Özellikle İslam devriminden sonraki İran'ın dış politikadaki ideoloji ihracının, SSCB sonrası Türk Cumhuriyetleri'nde İslam'ın kültürel hayattaki yükselişiyle başlayan ve Batı'nın endişelerini bir kat daha artırmıştır. Bu etkiyi önleyebilecek hem de kendisine bağlı olacak bir devlet olarak Türkiye'yi ve Türk modelini bölgede en geçerli model olarak sunmuştur. Batı'nın Türk modelini ileri sürmesi, Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye'nin stratejik öneminin azaldığı kaygılarını sona erdirmesi açısından da önemlidir. Çünkü böyle bir destek hem halen stratejik olarak önemli olduğunun Batı tarafından teyit edilmesi demektir, hem de Türkiye'nin halen bu iddia ile Batı'daki konumunu korumasına yardım etmiştir. Ayrıca bölgede Batı desteğini arkasına alan Türkiye, Türk Cumhuriyetleri'ne yönelik dış politikasına kapsamlı bir çerçeve bulma problemine de çözüm getirmiş oluyordu. Yeni Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerini Türk modeli şemsiyesi altında, herhangi bir suçlamaya maruz kalmadan yürütme imkânı doğmuştu. Dolayısıyla Türkiye, Batı'nın Türk modelini ileri sürmesinden son derece mutluluk duydu.¹⁹⁶

SSCB'nin yıkılmasının ardından Rusya da bölgede İran kaynaklı muhtemel bir İslam etkisinden çekinerek Türk modelini bir dönem de olsa destekleyici bir tavır takınmıştır. Daha SSCB dağılmadan önce 5 Mart 1991'de imzalanan Türkiye ile

¹⁹⁵Turan Cavlan, **1992-1993 Arası Türkiye ve İran'ın Orta Asya'ya Bakışı ve Uygulanan Politikalar**, Özgür Üniversite Yayınları, S.10, İstanbul, 2000, s.64-65.

¹⁹⁶İdris Bal, **a.g.e.**, s.387.

SSCB arasındaki “Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Antlaşması'nın” 16. ve 17. maddesinde Türkiye'nin bölgede yaşanan gelişmeleri kendi nüfuzu için kullanmayacağı taahhüdüne dayanarak, Türkiye ile SSCB'yi oluşturan federe Cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerin geliştirilmesine karşı çıkmayacağını belirtmiştir. SSCB dağıldıktan sonra bu sefer Rusya ile Türkiye arasında Mayıs 1992'de imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu Arasındaki İlişkilerin Esasları Antlaşmasında" da, Türkiye'nin yeni bağımsız olan Türk Cumhuriyetleri ile ilişki kurmasını destekleyici ifadelerle yer verilmiştir.¹⁹⁷ Batı gibi, Rusya'nın da bölge ile alakalı en önemli endişesi -özellikle İran kaynaklı radikal İslam'ın yükselerek kendisine tehdit oluşturması riski olmuştur. Çünkü halen kendi toprakları içinde hatırı sayılır sayıda Müslüman'ın yaşıyor olması ve İslami hareketi rehber kabul ederlerse yaşadıkları bölgede çıkartacakları sorunlar ve ayrılıkçı eğilimler Rusya'yı ikinci bir parçalanmaya götürebilirdi. Bunun yanında yeni Türk Cumhuriyetleri'nin de İran'ın etkisi altına girmesi bu halkları son derece etkileyebilirdi.

Rusya'nın bu konudaki yaklaşımı, Komsomolkaya Pravda gazetesinde şöyle ifade edilmişti; "BDT'nin Müslüman ülkeleri, Türkiye'ye net bir şekilde yönelmeksizin, Slav kardeşlerinden uzaklaştıkça, fundamentalist rejimlerin ve başta İran rejiminin kaçınılmaz hâkimiyeti ağır olacaktır."¹⁹⁸

SSCB'nin dağılmasını izleyen ilk dönemde kendi sorunlarıyla meşgul durumdaki Rusya, yeni ortaya çıkan cumhuriyetlerdeki istikrarsızlığın önlenmesinde Türkiye'nin olumlu katkı yapacağını düşünmüştür. Ama bu ülkelerde yaşayan hatırı

¹⁹⁷ Turan Aydın, Olgun Bekar, **Türkiye'nin Orta ve Uzun Vadeli Çıkarları Açısından Türk-Rus ilişkileri**, Tesev Yayınları, İstanbul, 1997, s.93.

¹⁹⁸ Gün Kut, **Yeni Türk Cumhuriyetleri ve Uluslararası Ortam, Bağımsızlığın İlk Yılları**, Edit. Büşra Ersanlı Behar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s.15.

sayılır Rus ve Slav azınlıkların varlığı, Rusya'nın bölge istikrarını düşünmesi için önemli bir etmen olmuştur. İstikrarsızlıklardan özellikle İran'ın ideoloji ihracı ile yararlanması riskine karşı da, Türkiye'nin Müslüman bir toplumla laik ve demokratik devlet kurumlarını bağdaştırmadaki öncülüğü bu dönemde Rusya'nın istikrar kaygılarının nispeten hafiflemesine ve Türkiye'yi bölgede desteklemesine neden olmuştur.

Rusya'nın bu dönemde Türkiye'ye verdiği desteğin en önemli göstergesi 1992'deki "Rusya Federasyonu'nun Dış Politika Konsepti" başlıklı belgedir. Bu belgenin "Güney ve Batı Asya'nın Müslüman Ülkeleriyle ilişkiler bölümünde "Güney ve Batı Asya'nın Müslüman ülkeleriyle ilişkiler, bu ülkelerin Müslümanlarca meskun BDT ülkelerine ve Rusya içindeki Müslümanların yaşadığı bölgelere yaklaşımının yanı sıra yakın çevre ülkelere nüfuz etme konusunda birbirleriyle rekabetleri dikkate alınmadan oluşturulamaz. Türkiye ile dostluk ilişkileri gerek karşılıklı ticari ekonomik ilişkilerin iyi bir perspektife sahip olması gerekse de Rusya'nın güneyindeki BDT'li komşularında sivil toplumun oluşması yönünde olumlu etki etmesi açısından önem arz etmektedir şeklinde açıklanmıştır.¹⁹⁹

3. TÜRK MODELİ ÇERÇEVESİNDE İLİŞKİLERİN GELİŞTİRİLMESİ

SSCB'nin dağılması ile bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetleri'nin dünya ile entegre olma yolunda izlemesi gereken model ilk dönemde "Türk Modeli" olarak ifade edilmiştir. Bölgede İran yanlısı İslami rejimlerin kurulmasından çekinen Batı'nın bu nedenle açıkça Türkiye'yi desteklemesi ve Rusya'nın aynı nedenle

¹⁹⁹Oleg A.Koblov,Çağdaş Türk-Rus İlişkileri: Sorunlar ve İşbirliği Alanları (1992-1995), Çev. Elnur Osmanov, Vügar İmanov, Ramil Memmedov, Tasam Yayınları, İstanbul,2006,s.135.

Türkiye'nin bölgedeki varlığına göz yummasına ek olarak; ilk dönemdeki Türk karar vericilerinin heyecanı, yeni ortaya çıkan Türk Cumhuriyetleri'nin de aynı heyecanla Türkiye'yi bu yönde teşvik etmesiyle birleşince, "Türk Modeli" 1990'lı yılların başında en popüler model olarak ortaya çıkmıştır. Bölgedeki Türk Cumhuriyetleri'ne yönelik politikalar da bu model altında geniş bir yelpazede uygulamaya konmuştur.²⁰⁰

Soğuk Savaş sonrası dönemde Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarını kazanması ile Türk dış politikasının yelpazesinin genişlemesi bölgeye yönelik dış politika hedeflerinin belirlenmesini gerektirmiştir. Türkiye'nin bölgeye yönelik resmi dış politika hedefleri şu şekilde ortaya konmuştur:

- 1-Türk dış politikası ideolojik değil, pragmatist ekonomik ve dış politik amaçları gerçekleştirme temeline dayalıdır.
- 2-Türkiye bölgede kendisini laik ve demokratik bir toplum ve devlet yapısına sahip bir cumhuriyet olarak tanıtmayı amaçlamaktadır.
- 3-Türkiye bölge ülkelerine ekonomik destek verilmesinden yanadır.
- 4-Türkiye bölgedeki doğal kaynak ve ekonomik zenginliklerden azami derecede faydalanmak istemektedir.
- 5-Türkiye bölge ülkelerinin uluslararası sisteme entegrasyonunu sağlamak için uluslararası kuruluşlara üye olmalarında her türlü yardımı yapmaya hazırdır.

²⁰⁰ Şatlık Amanov, **ABD'nin Orta Asya Politikaları**, Gök Kubbe Yayınları, İstanbul, 2007, s.325.

6-Türkiye bölge cumhuriyetlerine yönelik politikalarında Batı ve özellikle ABD'nin desteğini almak istemektedir.²⁰¹

Türkiye dış politika hedeflerini bu şekilde saptadıktan sonra bölge ülkeleri ile ilişkilerini özellikle 1991'in sonlarından itibaren azami derecede yoğunlaştırmıştır.

4. TÜRK CUMHURİYETLERİ İLE GELİŞTİRİLEN SİYASİ İLİŞKİLER

Her ne kadar bağımsızlık sonrası Türk Cumhuriyetleri ile ilişkiler"model" olma çerçevesinde 1991'in sonlarından itibaren yoğunlaşmış olsa da, özellikle Mihail Gorbaçov döneminin sonlarına doğru da Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ilişkileri yavaş yavaş hareketlenmeye başlamıştır. Ancak bu dönemde soğukkanlı ve ihtiyatlı dış politika üretme zorunluluğu hisseden Türkiye ilişkilerini aynen Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi Moskova merkezli yürütmeyi tercih etmiştir. Nitekim 1990 Ocak ayında Sovyet tanklarının Azerbaycan'a müdahale ettiği “Bakü Olayları” karşısında o sırada New York'ta olan dönemin Başbakanı Turgut Özal "Onlar Şii, biz Sünni" değerlendirmesini yaptıktan sonra Türkiye ile Azerbaycan'ın çok az ortak noktası olduğunu ve olayların SSCB'nin iç politikasıyla ilgili olduğunu ilan etmişti.²⁰² Ancak Mart 1991'e gelindiğinde Cumhurbaşkanı Özal'ın ziyareti Türkiye'nin bölge ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmeye hevesli olduğunu gösteriyordu. Özal, Mart 1991'de iş adamlarından oluşan büyük bir heyetle önce Moskova'ya ardından Azerbaycan, Kazakistan ve Ukrayna'ya ziyaretlerde bulundu. Özal'ın bu ziyareti bir Türkiye Cumhurbaşkanı'nın tarih boyunca yapmış olduğu ilk ziyareti.

²⁰¹Şatlık Amanov, **a.g.e.**, s.326-327.

²⁰²Kemal Karpat, **a.g.e.** s.378.

Özal SSCB turunda ilk önce Moskova'ya gitmiş burada "Dostluk, Kardeşlik, İyi Komşuluk ve İşbirliği Antlaşması'nı" imzaladıktan sonra Azerbaycan ziyaretini gerçekleştirmiştir.²⁰³ Yeni bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye arasındaki ilişkilerde enönemli dönüm noktalarından biri belki de 19 Ağustos'ta SSCB'de yaşanan ve dağılmayı hızlandıran darbe girişimi olmuştur. Gorbaçov'a karşı girişilen bu darbenin başarısızlıkla sonuçlanması ile birliğin Türk Cumhuriyetleri liderleri de artık sonun yaklaştığına inanmaya başladılar. Bu dönemde halen gelişmeleri soğukkanlılıkla izleyen Türkiye, Azerbaycan'ın 30 Ağustos 1991'deki bağımsızlık ilanının ardından bu tutumunu devam ettirdi.24 Ağustos'ta Dışişleri Müsteşarı Özden Sanberk'in basına verdiği demeç Türkiye'nin tutumunu yansıtmaya bakımından önemliydi. "Türkiye bu aşamada gelişmeleri Moskova ağırlıklı olarak izlemektedir. Ankara-Moskova ilişkileri, Ankara-Türk Cumhuriyetleri ilişkilerinden daha önemlidir. Türkiye'nin temkini bundan kaynaklanmaktadır.(...) Türkiye, bağımsızlık ilan eden cumhuriyetleri tanıma konusunda kimseyle yarışa girmeye niyetli değildir. Kendi stratejisinin doğrultusunda hareket edecektir. Azerbaycan, Kazakistan gibi Müslüman-Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını ilan ettiklerinde ise Türkiye aktif olacak ve bu cumhuriyetleri tanıyacaktı. Bunun gerekçeleri Sovyetlere geniş şekilde anlatılmaya başlandı.²⁰⁴

Türkiye, bu cumhuriyetleri tanıma konusunda bir ikileme karşı karşıya kalmıştır. Her ne kadar basına verilen demeçte böyle bir yarışa girilmeyeceği beyan edilse de Türkiye bu devletleri tanıyan ilk ülke olmak istiyordu. Bunun için

²⁰³Ali Faik Demir, **SSCB'nin Dağılmasından Sonra Türkiye-Azerbaycan ilişkileri, Değişen Dünya ve Türkiye**, Der: Faruk Sönmezoğlu, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1996, s.32.

²⁰⁴ Mustafa Aydın, **a.g.e.**, s.375.

Eylül 1991'de bölgeye incelemelerde bulunmak üzere iki heyet gönderdi. Heyetlerden biri Azerbaycan ve Orta Asya Cumhuriyetleri'ni, diğeri Ukrayna, Moldova, Ermenistan ve Gürcistan'ı ziyaret ederek bu ülkelerin Türkiye'den beklentilerini saptamaya çalışacaktı. Heyet, Türk Cumhuriyetleri'ne dışarıdan bir ülkeden giden ilk heyet olması münasebetiyle Türkiye'nin bölgede prestijini arttırmakla beraber, gezinin sonundaki raporda bu ülkelerin hemen tanınmaması gerektiğine işaret ediyordu. Yine aynı dönemde Eylül 1991'de Kazakistan Cumhurbaşkanı Türkiye'yi ziyarette bulunmuş, başlangıçta nezaket ziyareti olarak planlanan gezi "Amaç ve Hedefler Bildirgesi" imzalanması ile sonuçlanmıştır.²⁰⁵

29 Ekim 1991'e gelindiğinde Azerbaycan'ın bütün dünya ülkelerine yaptığı tanınma çağrısı Türkiye için bir başka dönüm noktası olmuştur. Çünkü Türkiye, yeni bağımsız olmuş ve tanınma çağrısında bulunmuş bir Türk Cumhuriyeti'ni ya ilk tanıyan ülke olarak prestij ve etkinliğini artıracak ya da belirlenmiş Moskova merkezli politikayı devam ettirerek bu ülkeler için uluslararası alanda herhangi bir ülke olarak kalacaktı. Türkiye, kendi modeli ile etkin olabilmek için ilk yolu tercih etti ve 9 Kasım 1991'de Azerbaycan'ı tanıyan ilk ülke oldu.²⁰⁶ Daha sonra 9 Aralık'taki Bağımsız Devletler Sözleşmesi, SSCB'nin feshinden son anda ince bir ayarla vazgeçildiği görüntüsü yaratsa da Türkiye 16 Aralık 1991 günü Rusya dahil tüm eski SSCB Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarını tanıyarak, Ermenistan hariç²⁰⁷ tüm ülkelerde konsolosluklar açma ve zamanla bunları büyükelçiliklere dönüştürme kararı almıştır. Kararın uygulamaya geçirilmesine kadar olan dönemde ise eski

²⁰⁵Mustafa Aydın, **a.g.e.**,s.378.

²⁰⁶A. Ahat Andican, **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye**, Doğan Kitap Yayınevi, İstanbul, 2009,s.528.

²⁰⁷Yukarı Karabağ nedeniyle Azerbaycan- Ermenistan arasındaki ihtilafta Ermenistan'ın izlediği tutum ve Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal etmesinden ötürü" Türkiye, Ermenistan'a konsolosluk açmamıştır."Mustafa Aydın, **a.g.e.** ,s.375

Sovyet Cumhuriyetleri ile ilişkiler Moskova Büyükelçiliği'nin güdümünde gerçekleştirilecekti.1991'in sonu geldiğinde Türkiye artık Moskova merkezli politikasını terk ederek bölgedeki aktif siyasetine hız vermiştir. Hatta bu dönemden sonraki iki yıl için belki de Türkiye'nin model ve lider olma çabaları sergilediği bir dönem olacaktır denilebilir. Bu dönemde duygusal yoğunlukta azami derecede kurulan yoğun ilişkilerde Türkiye, Rusya'yı göz ardı eden hatta Rusya'nın bölgede etkisini kırmaya yönelik aktif politika benimsemiştir.²⁰⁸

21 Aralık'taki Alma-Ata Bildirgesi'nin imzalanmasından bir gün sonra Türkiye'ye gelen Kırgızistan Cumhurbaşkanı Askar Akayev ile imzalanan "Dostluk ve İşbirliği Antlaşması" Türkiye'nin bölgede bağımsız bir devletle imzaladığı ilk antlaşma olmuş ve bundan sonraki dönemde Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye arasında ikili ve çok taraflı yüzlerce antlaşma imzalanmıştır. İmzalanan antlaşmaların yıllar itibariyle yoğunluğuna bakıldığında en fazla 1991-1993 yılları arasında olduğu görülecektir. Özellikle bu dönemde antlaşma sayısında ortaya çıkan patlama, ilişkilerin normalleşmeye başladığı 1993 yılından itibaren daha düşük olmuştur.²⁰⁹

Türkiye'nin ve Türk Cumhuriyetleri'nin birbirleri arasındaki üst düzey ziyaretlerde de 1991-1993 yılları arasında müthiş bir hareketlilik yaşandığı görülmektedir. Mart 1991'deki Özal'ın bölgeye ilk ziyaretiyle başlayan üst düzey ziyaretler dizisi yine modellik heyecanı ile bağlantılı olarak 1991-1993 tarihleri arasında zirveye ulaşılmıştır.Özal'ın gezisini müteakip Türk Cumhuriyetleri liderlerinin iade-i ziyaretlerinden ve Aralık 1991'de Türkiye'nin bağımsızlıkları

²⁰⁸Mustafa Aydın, **a.g.e.** , s.33.

²⁰⁹Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında ispat edilebildiği kadarıyla 1986-1996 yılları arasında 472 adet ikili ve 43 adet çok taraflı olmak üzere 515 anlaşma imzalanmıştır. Cumhuriyetler itibariyle Azerbaycan'la 129, Kazakistan'la 96, Kırgızistan'la 73, Özbekistan'la 93, Türkmenistan'la 81 adet anlaşma imzalanmıştır. Hasan Kanbolat, "**Bağımsızlıklarının Beşinci Yılında Türkiye Cumhuriyeti İle Yeni Türk Cumhuriyetleri Arasında İmzalanan Anlaşmalar**", Yeni Türkiye Dergisi, S.15, Ankara 1997, s.1105.

tanınmasından sonraki dönemde Türk Cumhuriyetleri liderleri 1993'e kadar yedi kez bir araya gelmişlerdir.²⁶ Şubat-6 Mart 1992'de Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'in Türk Cumhuriyetleri'ne yaptığı ziyaretten sonra Türkiye'nin yoğunlaşan diplomatik atakları iki ay sonra Başbakan Demirel'in Orta Asya turuyla daha da hareketlenmiştir.²¹⁰ Özellikle Demirel'in 27 Nisan-3 Mayıs 1992 tarihinde yaptığı gezi ve bu gezi esnasındaki söz ve tutumları Türkiye'nin ilk dönemlerdeki politikasını terk ettiğinin açık bir delili olmuştur. Demirel bu gezisinde Türkiye'nin kapasitesini çok fazla zorlayacak 1,1 milyar dolarlık ithalat kredisi ve dış yardım sözü vermiştir. Bunun yanında çeşitli kültürel ve ekonomik işbirliği protokollerinin de imzalandığı gezide, Demirel'in, bölge ülkelerine Ruble bölgesinden çıkmaları yönündeki tavsiyesi o zamana kadar görülmemiş bir açıklıkla bölgede Rus çıkarlarına meydan okumak demektir. Bunlara ek olarak Türkiye'nin, Türk Cumhuriyetleri'ne askeri eğitim sağlaması, enerji kaynaklarının boru hatlarıyla Türkiye üzerinden taşınması ve Latin alfabesine geçmeleri konusundaki Demirel'in tavsiyeleri, "model olma" konusunda Batı'nın desteğini alan Türkiye'nin ne kadar büyük bir yük altına girdiğini hesaplamadan bölgede faaliyetlere ve sözlere giriştiğinin göstergesi oluyordu.²¹¹ Üst düzey ziyaretler sadece devlet başkanları düzeyinde değil, yüksek düzey parlamenterler ve akademik delegasyonlar düzeyinde de gerçekleşti.

Türkiye Cumhuriyeti siyasal anlamda Türk Cumhuriyetleri ile ikili ilişkilerini bu derece yoğunlaştırırken onların uluslararası sisteme entegrasyonu noktasında da yardımcı oldu. Bu bağlamda BM ve onun uzmanlık kuruluşları, NATO, DB, OECD, AGIK gibi uluslararası kuruluşlara ve ECO, İKÖ gibi bölgesel örgütlere üye

²¹⁰Mustafa Aydın, *a.g.e.*,s.380.

²¹¹Mustafa Aydın, *a.g.e.*,s.384.

olmalarına destek veren Türkiye ilk dönemde bu uluslararası kuruluşlardaki temsillerinde bizzat bu ülkeler adına temsilci de olmuştur. Örneğin Ocak 1992'de Prag'da Türk Cumhuriyetleri'nin AGİK üyeliğinin görüşüleceği toplantıya Türkmenistan temsilci bile göndermeyerek Türkiye'nin kendisini temsil etmesini istemiştir. Özbekistan ise Şubat 1992'deki Türk Dışişleri Bakanı'nın ziyareti sırasında bir öneri sunarak bu öneri doğrultusunda protokol imzalamış ve Türkiye'ye uluslararası forumlarda Özbekistan'ı temsil yetkisi" vermiştir.²¹² İlişkilerdeki duygusallık dönemi olarak adlandırılabilir bu dönemde Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarının pekiştirilmesi ve uluslararası alanda tanınmak adına Türkiye'ye ne kadar çok güvendiklerini göstermişlerdir. Bunun nedeni ise Türk Cumhuriyetleri'nin Batı ile entegre olmaya verdiği önem dikkate alındığında Türkiye'nin Batı bağlantısının bu cumhuriyetler için son derece kilit bir öneme sahip olmasıdır. Gerçekten de Batı'nın desteği ile bölgede model olma heyecanını pekiştiren Türkiye, ilk dönemlerde bu cumhuriyetler için alternatifsiz bir ülke olarak görülüyordu. Duygusallığın had safhada olduğu 1992 yılının Ekim ayında Ankara'da toplanan 1. Türk Zirvesi'nde Türkiye, Türk Cumhuriyetlerinin de itirazsız kabul edeceğini düşündüğü bazı protokollerle ortaya çıktı. Bu hedefler; Türkiye ile Azerbaycan tarafından desteklenen ve ekonomik entegrasyonu güçlendirmeye dönük olan Türk Ortak Pazar ve Türk Yatırım Bankası kurulması, KKTC'nin tanınması, Dağlık Karabağ sorununda Azerbaycan'ın yanında yer alınması ve Ermenistan'ın kınanması olarak sıralanabilir. Ancak Azerbaycan -ki Elçi Bey Türkiye'nin her dediğine evet diyen bir liderdi- hariç diğer Türk Cumhuriyetleri Türkiye'nin ortaya attığı bu plan ve

²¹²Cengiz Çandar, **Değişmekte Olan Dünyada Türkiye'nin Bağımsızlığını Kazanan Yeni Türk Cumhuriyetlerle İlişkileri, Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1994, s. 138.

hedeflere imza koymaya pek yanaşmadılar. Bunda Rusya-Çin gibi diğer bölge devletlerinin tepkisini çekmeme isteğinin yanı sıra, hem bir yıl içinde Türkiye'nin abartılı kapasitesini daha yakından tanıma imkânı bulmaları, hem de özgüvenlerinin yerine gelmesi ile sadece Türk kaynaklı oluşumlarda yer almak istememeleri gibi nedenler etkili olmuştur.²¹³

I. Türk Zirvesi, bölgeye yönelik politikaların daha planlı, ayakları yere basan, gerçekleştirilebilir politikalar olması gerektiğini hatırlatan belki de ilk sinyal olması bakımından önemlidir. II. Zirve'nin toplanma süreci ise Türk Cumhuriyetleri'nin I. Zirve'deki çekincelerini kanıtlayan özellikler taşımaktaydı.1993 yılında Bakü'de yapılması planlanan zirve Rusya'nın tepkileri sonucu gerçekleşmemiş, ancak, 1994 Ekim'inde Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in kişisel çabalarıyla İstanbul'da toplanabilmiştir. I. Türk Zirvesi'nde yaşadığı fiyasko yüzünden daha temkinli davranan Türkiye Cumhuriyeti zirve sonunda imzalanmasını istediği belgeleri daha önceden diğer devlet başkanlarına göndererek onaylarını almıştır. Böylece II. Türk Zirvesi sonunda imzalanan bildiride, Azeri-Ermeni çatışmasında, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne saygı duyulması gerektiğini vurgulayan BM Güvenlik Konseyi kararların uygulanması talebi ve petrol boru hatlarının Türkiye üzerinde Batı'ya aktarılmasına yönelik faaliyetlerden memnuniyet duyulduğuna yönelik daha somut ifadeler yer almıştır.²¹⁴

Türkiye Cumhuriyeti özellikle bağımsızlığını ilan eden Türk Cumhuriyetleri'ne yönelik olarak rol modellik kapsamında hatta belki de bu rol

²¹³ Kemal Karpat, **a.g.e.** s.379.

²¹⁴Türk Zirveleri'nin üçüncüsü Manas Kutlamaları çerçevesinde Ağustos 1995'te Bişkek'te; dördüncüsü, 20-22 Ekim 1996'da Taşkent'te; beşincisi 9 Haziran 1998'de Astana'da gerçekleştirilmiştir. Beşinci zirve'de sürecin kurumsallaştırılmasına yönelik daimi bir sekreteryanın kurulmasına karar verilmiştir. Mustafa Aydın, **a.g.e.** ,s.71-72.

model olma özelliğinin nimetlerinden faydalanarak 1992 ve 1993 yıllarında siyasal bağlamda çok aktif bir tutum izlemiştir. Ancak kurulan bu ilişkiler sadece siyasi olarak üst düzey ziyaretler, zirveler ya da yapılan anlaşmaların yoğunluğu ile geçmiş değildir. Türkiye serbest piyasa ekonomisini benimsemiş bir ülke olarak Türk Cumhuriyetleri'ne bu bağlamda da örnek olabileceğini düşünmüş ve ekonomik ilişkileri de bu dönemde son derece geliştirmeye çalışmıştır.²¹⁵

4.1.Türkiye Azerbaycan İlişkileri

SSCB'nin dağılmasının ardından Türkiye, Yeni Türk Cumhuriyetleri içinde ilk ve en üst düzeyde Azerbaycan'la ilişki kurmuştur. Azerbaycan uzun bir dönem SSCB'nin kapalı, totaliter siyasal yapısı içerisinde kaldığı için liberal ve demokratik özellikleri bünyesinde eritmesi ilk başta kolay olmamıştır. Bu sistemde otoriter yönetim anlayışı ve buna uygun olarak meydana gelmiş bir siyasal yapı söz konusudur. Komünist partisi yönetimi elinde tutan itici güç olup dayanağını anayasadan almaktadır. 1980'li yılların sonuna doğru Mihail Gorbaçov'un ortaya attığı “perestroyka” (yeniden yapılanma) ve “Glasnost” (açıklık) politikaları totaliter sistemi aşındırmaya başlamış ve toplumun demokratikleşme sürecinin temelleri atılmıştır.²¹⁶

SSCB'nin yaşamış olduğu değişimler birliğin içinde bulunan Azerbaycan'ı da etkilemiştir. Azerbaycan'da siyasal hareketler başlamıştır. Ermenistan'ın haksız toprak iddiaları Karabağ'da Ermenilerin yaptığı ayrılıkçı faaliyetler ve bunların SSCB'den destek görmesi, bu hareketi körükleyen sebepler arasındadır. Azerbaycan

²¹⁵Kemal Karpat, a.g.e. s.379.

²¹⁶Gabil Hüseyinli, “Azerbaycan'da Siyasi Partiler ve Siyasi Gruplar”,TİKA Avrasya Dosyası, (Azerbaycan Özel) C.7 Ankara,2001 s.161.

içinde yaşanan siyasi hareketler daha sonra bağımsızlık ve ayrılma hareketine dönüşmüştür.17 Temmuz 1989'da Azerbaycan bünyesinde faaliyetlerde bulunan tüm örgütlenmeler "Azerbaycan Halk Cephesi" adı altında birleşerek ilk toplantılarını yapmışlardır.²¹⁷

Azerbaycan'da yaşanan demokratikleşme hareketleri, SSCB tarafından baskı altına alınmaya çalışılmış, ancak başarılı olunamamıştır.1991 yılında SSCB dağılmış ardından birliğin içinde bulunan ülkelerde bağımsızlıklarını birer birer ilan etmeye başlamışlardı.31 Aralık 1991 tarihinde Azerbaycan bağımsızlığını hukuki olarak ilan etmiş ve Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan devlet ise Türkiye olmuştur.²¹⁸

Azerbaycan'ın bağımsızlıkla birlikte yaşadığı temel sorunları, Rusya karşısında ülkenin bağımsızlığını korumak, toprak bütünlüğünü tehdit eden Karabağ meselesi ve İran'da yaşayan Azeri Türkleri olmuştur.²¹⁹

Türkiye bağımsızlığın ardından Azerbaycan'a siyasi ve diplomatik alanda da önemli girişimlerde bulunmuş Azerbaycan'a 25 Mayıs 1991 tarihinden itibaren konsolosluk, 14 Ocak 1992 tarihinden itibaren de büyükelçilik düzeyinde temsil edilmeye başlanmıştır.²²⁰ Azerbaycan ile ticari ve ekonomik ilişkiler, 1 Kasım 1993 tarihli "Ticari ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması" çerçevesinde yürütülmektedir. Buna göre tarafların birbirlerine "En çok kayırılan ülke" statüsünün verilmesi kararlaştırılmıştır. 1992 de aralarında ayrıntılı bir "Kara Ulaştırma Antlaşması"

²¹⁷Emin Çarıkcı,"**Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik Gelişmeler ve Türkiye'nin Rolü**" TİKA Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel Sayısı, S.103, Ankara,1998,s.2.

²¹⁸Gabil Hüseyinli, **a.g.m.** s.163-164.

²¹⁹Nazım Cafersoy, **Azerbaycan'da Bağımsızlığın Diğer Adı: Ebulfez Elçibey**, Stratejik Analiz Dergisi ,C.1, Ankara,2001 ,s.21.

²²⁰Sinan Oğan, "**Azerbaycan'ı Tanımlayan Ekonomisi ve Türkiye ile Olan Ekonomik İlişkileri**" TİKA Avrasya Dosyası, (Azerbaycan Özel) C.7 S.1, Ankara, 2001 s.75.

imzalanmıştır ve Nahcivan yolu ile direk bağlantı sağlanmıştır. Nahcivan kapısının açılmasıyla ticari faaliyetler yoğunlaşmaya başlamıştır.²²¹

Azerbaycan'ın bağımsızlığını güçlendirecek sağlam bir devlet yapısı oluşturabilmesi, bağımsızlık öncesi başlayan Ermeni işgali, toprak bütünlüğünün sağlanması ve uluslararası sistemle bütünleşmeyi sağlayacak ekonomik sisteme geçiş gibi halledilmesi gereken problemleri bulunmaktaydı. Azerbaycan bu konuda Türkiye'yi kendisine güçlü bir dayanak olarak görmüş ve Türkiye ile yakınlaşmayı dış politika hedefi olarak belirlemiştir. İki ülke arasında pek çok alanda antlaşma ve protokol imzalanarak ilişkiler daha sağlam bir zemine oturtulmaya çalışılmıştır. Bu anlaşmalardan önemli olanlar aşağıdaki gibidir.²²²

Azerbaycan-Türkiye arasında imzalanan bazı sözleşmeler ve protokoller

1. Türkiye, Azerbaycan Ticari ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması, (2 Ocak 1992)
2. Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Dostluk, İşbirliği ve İyi Komşuluk Anlaşması, (24 Ocak 1992)
3. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Eğitim, Kültür ve Haberleşme Anlaşması, (6 Mart 1993)

Türkiye Azerbaycan'ın dış politikasında kilit ülke konumunda olmuştur. Azerbaycan Türkiye'yi dış politikasının temeline yerleştirmiş Azerbaycan Türkiye ile stratejik ortaklık anlaşması imzalamak istemiştir. Bunun üzerine Türkiye ile Azerbaycan arasında "Dostluk ve İşbirliği" Anlaşması imzalanmıştır.²²³ Diğer Türk

²²¹ Sinan Oğan, **a.g.m.**, s.75.

²²² Ali Mesimov, **Bağımsızlık Yıllarında Türkiye Azerbaycan İlişkileri, TİKA** Avrasya Dosyası, (Azerbaycan Özel) C.7 S.1, Ankara, 2001 s 277.

²²³ Nazım Cafersoy, **a.g.m.**, s.22.

Cumhuriyetlerinde bu anlaşmanın süresi beş yıl olmasına karşın Azerbaycan ile on yıl olarak belirlenmiştir.

4.2.Türkiye Kazakistan İlişkileri

SSCB'nin dağılmasının ardından 16 Aralık 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiş ve Kazakistan'ı tanıyan ilk ülke Türkiye olmuştur. Türkiye bağımsızlığın hemen ardından Kazakistan'a uluslararası topluluklarla bütünleşme konusunda yardımcı olmaya başlamıştır. Kazakistan daha bağımsızlığını ilan etmeden Türkiye ile politik, ticari, bilimsel, kültürel ve sosyal konularda uzun vadeli karşılıklı yararı genişletme ve derinleştirme isteklerini ifade ettikleri işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Daha sonra bu anlaşma Ekim 1994 tarihinde "Dostluk ve İşbirliği Anlaşması" şeklinde geliştirilmiştir.²²⁴

Türkiye'nin Kazakistan ile münasebetleri Rusya tarafından, bölgede ideolojik ve ekonomik açıdan meydana gelen boşluğun doldurulması şeklinde yorumlanmıştır. Rusya'ya göre Türkiye "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Büyük Turan'ın" yaratılması çabası içerisindedir. Türkiye uluslararası örgütlere üye olmanın avantajını kullanarak "Büyük Ağabey" rolünü üstlenmek istemektedir. Aslında Rusya'nın düşüncelerine rağmen Türkiye hem Batı devletleri için hem de yeni kurulan Türk Cumhuriyetleri için önemli bir ülke konumundadır. Zira yeni kurulan Türk Cumhuriyetleri başından itibaren Türkiye ile aralarındaki etnik kültürel bağlarla Türkiye'nin konumunun faydalarını birleştirerek hareket etmişlerdir.²²⁵

²²⁴Dosım Satpayev, **Kazakistan Türkiye İlişkilerinin Dinamizmi: On Yıllık Deneyim**, TİKA Avrasya Dosyası, (Kazakistan-Kırgızistan Özel) C.7 S. 41, Ankara, 2001,s.115.

²²⁵Dosım Satpayev, **a.g.m.**, s.115.

Kazakistan'da geçiş süreci Komünist Parti kadroları tarafından yönlendirilmiştir. Nursultan Nazarbayev, yönetiminde, kültürde ve eğitimde “Kazaklaştırma” politikasının güdüldüğünü belirtmişlerdir. Ancak ülkesinde yoğun Rus nüfusunun bulunmasından dolayı dengeli bir politika izlemeye çalışmıştır. Kazakistan'ın zengin doğal kaynaklarının bulunduğu bölgelerde yoğun Rus nüfus yaşamaktadır. Aynı zamanda bu bölge Rusya ile uzun bir sınıra sahiptir. Bu nedenlerden dolayı yeni kurulan Türk Cumhuriyetleri içerisinde Rusya etkisinin en fazla hissedildiği ülke Kazakistan olmuştur.²²⁶

Kazakistan Nüfus yapısı bakımından diğer Türk Cumhuriyetlerinden oldukça farklı bir yapıya sahiptir. SSCB bünyesinde bulunan bütün Türk Müslüman ülkelerde, üst siyasi kadrolara planlı bir şekilde Rus kökenlilerin yerleşmesini sağlamıştır. Bu nedenle de Kazakistan içinde Rus ve Kazak oranı eşit durumdadır. Kazak nüfusu 20.yy. sonuna doğru artışa geçmiş ülke nüfusunun yarıdan fazlasını oluşturmuştur.²²⁷

Bağımsızlığın kazanılmasıyla Kazakistan da diğer Türk Cumhuriyetleri gibi ulusal yapılanma, bölgedeki uluslararası sistemdeki konumun ve ulusal güvenlik politikasının belirlenmesi, uluslararası sistemle bütünleşme gibi sorunlarla karşılaşmıştır. Kazakistan'ın jeopolitik konumu çok yönlü bir politika izlemesini gerektirmiştir. Rusya-Çin faktörlerini göz önüne alarak dış politika stratejisini belirleyen Kazakistan, Türkiye ile başta ekonomik olmak üzere askeri ve kültürel ilişkiler kurup geliştirmiştir.

²²⁶Halim Nezihoğlu, **Bağımsızlıktan Günümüze Rusya-Türk Cumhuriyetleri İlişkileri**, Asya Yayınevi, İstanbul, 1999, s.44.

²²⁷ Dosım Satpayev, **a.g.m.**, s.116.

4.3. Türkiye Kırgızistan İlişkileri

Kırgızistan ile Türkiye arasındaki ilişkiler 1991 yılından itibaren oluşturulmaya başlanmış ve Kırgızistan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan ülke Türkiye olmuştur. (16 Mart 1991) İki ülke arasında imzalanan 29 Ocak 1992 tarihli “Diplomatik İlişkilerin Tesisine İlişkin Protokol” gereği Türkiye Büyükelçiliği kurulmuş ve faaliyete geçmiş, 31 Ekim 1992 tarihinde ise Kırgızistan Büyükelçiliği Ankara’ da faaliyet göstermeye başlamıştır. Türkiye, Kırgızistan’ın tanınması, uluslararası ve bölgesel örgütlere katılması, üçüncü ülkelerin ve uluslararası kuruluşların destek ve yardımlarının sağlanması gibi konularda girişimlerde bulunmuştur. Kırgızistan Cumhurbaşkanı Asker Akayev Türkiye’ye ilk resmi ziyaretini diğer Türk Cumhuriyetleri devlet başkanları ile birlikte 1991 yılının sonbaharında gerçekleştirmiştir. Türkiye ile Kırgızistan arasında bağımsızlığın ardından cumhurbaşkanı, başbakan ve bakan düzeyinde karşılıklı ziyaretler gerçekleştirilmiş, çeşitli alanlarda ilişki kurulmasını ve işbirliğini içeren anlaşma ve protokoller imzalanmıştır.²²⁸

Kırgızistan doğal kaynaklar bakımından diğer Türk cumhuriyetleri kadar zengin değildir ve Rusya ile de ortak bir sınırı bulunmamaktadır. Bu nedenle diğer Türk Cumhuriyetleri kadar Rusya’nın ilgi alanına girmemektedir.²²⁹

Kırgızistan bağımsızlıktan sonra bünyesindeki sosyal tabaka ve etnik grupları bir bütün olarak kabul edip, demokratik bir yapı oluşturmaya çalışmıştır. Kırgızistan da diğer Türk cumhuriyetleri gibi ekonomik ve siyasi durumunu bir birlik içinde düzeltmeye çalışmıştır. Bu yüzden diğer Türk Cumhuriyetleri ile ilişki kurup

²²⁸Kırgızistan Ülke Raporu, www.tika.gov.tr/Dosyalar/Kırgızistan.do (05/06/2014)

²²⁹Halim Nezihoğlu, **a.g.e.**, s.47.

geliştirmeye gayret göstermiştir. Çin, İran, Pakistan, Afganistan ve Hindistan ile de ekonomik ilişkileri öncelikli tutmaya çalışmıştır.²³⁰

4.4. Türkiye Özbekistan İlişkileri

Orta Asya'da Avrupa ve Uzak Doğu arasında "İpek Yolu" olarak bilinen güzergâhın merkezinde yer alan Özbekistan ile Türkiye arasındaki ilişkiler Kasım 1990 tarihinde İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Nurettin Sözen'in Taşkent'i ziyareti ile başlamış ve resmi temaslar olarak devam etmiştir. Özbekistan, 31 Ağustos 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiş ve Türkiye tarafından 16 Aralık 1991' de resmi olarak tanınmıştır. Taşkent Büyükelçiliği Nisan 1992'de, Özbekistan'ın Ankara Büyükelçiliği ise Ocak 1993 tarihinde faaliyete geçmiştir.²³¹

Özbekistan bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte, bozuk olan ekonomisini düzeltme ve geliştirmeye çalışmıştır. Ekonomik olarak diğer Türk Cumhuriyetleri kadar zengin değildir ancak nüfus açısından en kalabalık cumhuriyettir. Özbekistan bağımsızlıkla beraber siyasi alanda milli siyaset ve strateji oluşturma yoluna gitmiştir. Özbekistan'ın jeopolitik konumu ve tarihi Orta Asya'da liderlik iddiasında bulunmasına imkân verse de ekonomik yapısı buna engel olmaktadır.²³²

Özbekistan yeni kurulan Türk Cumhuriyetleri arasında milliyetçiliğin ve milli duyguların en güçlü olduğu ülkedir. Rusya'ya bağımlılığın azaltılması için ülke'de milli dil ve kültürü öne çıkaran milliyetçi hareketler artmıştır. Bu hareketler ılımlı bir

²³⁰Halim Nezihoğlu, **a.g.e.** , s.47.

²³¹Hamit Ersoy ve Lale Ersoy, **Küresel Dünyada Bölgesel Oluşumlar ve Türkiye**, Siyasal Kitapevi, Ankara,2002,s.17.

²³²Anar Somuncuoğlu, **Özbekistan'ın Gelişme Stratejisi**, TİKA Avrasya Dosyası (Özbekistan Özel Dosyası) C.7, S.3, Ankara, 2001, s.18.

milliyetçi politika izleyen İslam Kerimov tarafından bastırılmaya çalışılmıştır.²³³ Özbekistan bağımsızlığının ilk yıllarında Türkiye'ye etnik bağlar ile bağlı olduğu verdiği önemi belirtmek adına, Türk Birliği çerçevesinde Türkiye ile ilişkilerin geliştirileceğini, İran'ın kendilerine asla model olamayacağını, Türkiye'nin yeni kurulan cumhuriyetler için en uygun model olduğunu belirtmiştir.²³⁴

4.5. Türkiye Türkmenistan İlişkileri

SSCB'nin yıkılmasından sonra 27 Ekim 1991 tarihinde bağımsız olan Türkmenistan'ı ilk tanıyan ülkelerden biri yine Türkiye olmuştur. Tanıma konusunda Ankara'yı harekete geçiren unsur iki ülke arasındaki sosyal ve kültürel yakınlıktır. Türksoy'un üyesidir. Resmi para birimi Manat'tır. Yönetim şekli cumhuriyettir.²³⁵

Türkmenistan da nüfusun büyük bir bölümü Türkmenlerden oluşmaktadır. Türkmen nüfus oranı %81 olup geri kalan kısmını ise Özbek, Rus, Kazak, Tatar, Azeri, Ermeni ve diğerleri oluşturmaktadır. Toprakların büyük bir kısmı çöller ile kaplı olan Türkmenistan'ın sahip olduğu en büyük kaynak doğalgazdır. Doğalgaz bağımsızlık öncesi olduğu gibi günümüzde de Türkmenistan'ın en önemli gelir kaynağıdır. Türkmenistan doğalgaz rezervleri bakımından Rusya ve İran'dan sonra dünyada en önemli ülke konumundadır.²³⁶

Tarihsel olarak iki ülke, ideolojik farklılıkların yakınlaşmayı engellediği soğuk savaş politikalarının bir gereği olarak yirminci yüzyılda uzun bir süre birbirlerinden tamamen yalıtılmışlardır. Soğuk Savaşın sona ermesi ve SSCB'nin çökmesiyle birlikte, dünya siyaseti köklü bir değişime uğramıştır. Türkiye'de bu

²³³ Halim Nezihoğlu, **a.g.e.** , s.47.

²³⁴ Halim Nezihoğlu, **a.g.e.** , s.47.

²³⁵ Türkmenistan Ülke Raporu, <http://www.tika.gov.tr/dosyalar/Turkmenistan.doc> (13/11/2013)

²³⁶ Kadir Dikbaş, **Türkmenistan Gazının Bağımsızlık Mücadelesi**, TİKA Avrasya Dosyası, Türkmenistan Özel Sayısı, C.7, S.2, Ankara, 2000 , s.74.

değişim döneminde yeni bağımsız olan Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine yönelik önemli adımlar atmaya başlamıştır.²³⁷

Türkiye ile Türkmenistan ilişkiler, iki ülkenin büyüyen ekonomik gücünün yanı sıra bölgesel ve küresel meselelerde üstlendikleri aktif diplomatik girişimlere paralel olarak giderek gelişmiş ve ilerlemiştir. Türkmenistan, Avrasya'nın en hızlı gelişen ekonomilerinden biri olmasından dolayı bölgede giderek önem kazanmakta ve kendisini bölgenin bağımsız bir enerji oyuncusu olarak inşa etmektedir.²³⁸ Türk dış politikası bu potansiyele değer vermekte ve Aşkabat ile ilişkilere son derece önem verilmektedir.²³⁹

Öte yandan Türkmenistan da Türkiye ile olan ilişkilerine büyük önem atfetmekte, Türkiye Cumhuriyetini güvenilir ve stratejik bir ortak olarak görmektedir. Hem Saparmurat Türkmen başı hem de Gurbanguly Berdi Muhammedov'un Devlet Başkanı seçildikten sonraki ilk ziyaretlerini Türkiye'ye yapmaları da dikkat çekicidir. Ortak tarih dil, din ve kültürel bileşenlere sahip iki ülke dengeli yakın ve işbirliğine dayalı ilişkileri sürdürmektedir.²⁴⁰

5. TÜRK CUMHURİYETLERİ İLE GELİŞTİRİLEN EKONOMİK İLİŞKİLER

Sovyetler Birliği'nin dağılması ve yeni Türk devletlerinin kurulması iyimserlik ve büyük beklentilerin egemen olduğu bir dönemi başlatmıştı. Yeni Türk devletlerinin Türk gelişme modelini izleyebilecekleri düşüncesine sık sık atıfta bulunuluyordu. Birçok gözlemci, Türkiye'nin yeni Türk Cumhuriyetlerinin liderlerine cazip gelecek bazı niteliklere sahip olduğuna

²³⁷Türkmenistan Ülke Raporu, <http://www.tika.gov.tr/dosyalar/Turkmenistan.doc> (13/11/2013)

²³⁸ Haydar Çakmak, Türkiye Türk Cumhuriyetleri İlişkileri, Barış Kitapevi, Ankara 2013, s.166.

²³⁹ Haydar Çakmak, a.g.e., s.167.

²⁴⁰ Halim Nezihoğlu, a.g.e.s.78.

işaret etmekteydi.²⁴¹ Ancak bölgedeki rejimlerin zayıflığı ve hukuk dışılığı, bölgenin ekonomik yönden gelişmemişliği, halkların memnuniyetsizliğinin artması, güçlü sivil kuruluşların ve kanun hâkimiyetlerinin bulunmaması, organize suçların ve beyaz zehir ticaretinin artmış olması ve sınır güvenliğinin korunmaması gibi yapısal problemler kendi finansal sıkıntıları ile de birleşince, bölgedeki ülkelerle çok yakın dil, kültür ve din bağları bulunmasına rağmen Türkiye'nin Orta Asya'da etkinliğini daha fazla artırma imkânını sınırlamaktadır.²⁴² Ancak Sovyet sisteminin meydana getirdiği birçok ekonomik ve politik sorun Türk devletlerini 'stratejik' olarak etkilemişti.²⁴³ Bölgedeki ülkeler çok fakirdi ve bölge içerisinde kökleri derinlere inen husumet ve etnik rekabet vardı. Teşkilat, politikaların koordinesinde güçlü yöntemlere sahip değildiler. Pek çoğu Türkiye'den finansal yardım beklemekteydi. Ancak pek azı bu yardımın karşılığını verecek güçteydi. Bu yüzden ekonomik işbirliği Ankara'nın beklediği kadar çabuk gelişmemiştir. Buna rağmen halen Türkiye'nin ticaret fazlası olan pek az bölgeden biri Orta Asya'dır. Türkiye'nin Orta Asya Cumhuriyetleri'ne yönelik ilişkilerini geliştirmek için birbirini destekleyen üç farklı strateji izlediğini görüyoruz; ilkolarak, ikili ilişkiler bağlamında mali, ticari ve kültürel nitelikteki belirli politikalar izlenmiştir. İkinci strateji ise, Türkiye'nin bu ülkelere yönelik politikalarını ve projelerini yönlendirecek ve birbirleriyle uyumlaştıracak kurumların oluşturulmasıydı. Üçüncü olarak da, devletin dışında özel

²⁴¹Gül Turan, İlter Turan, Türkiye'nin **Diğer Türk Cumhuriyetleriyle İlişkileri** , Editör: Faruk Sönmez oğlu, Türk Dış Politika Analizi, Der Yayınları, İstanbul,2003, s. 765.

²⁴²F.Stephen Larrabee ve Ian O.Lesser, **Türk Dış Politikası**(Belirsizlik Döneminde) Çev: Mustafa Yıldırım; İstanbul, Ötüken Yayınları,2004,s.138.

²⁴³ Güngör Turan, **Türkiye-Türkmenistan Siyasi ve Ekonomik İlişkileri**: Ekonomik Fırsat Penceresi Olarak Değerlendirilebilir mi? Türkiye ve Asya Ülkeleri Siyasi ve Ekonomik ilişkiler, Editör: Atilla Sandıklı, Tasam Yayınları, İstanbul,2006,s.115.

girişimcilerinde dış politika aktörleri olarak tanınması söz konusuydu ve bu bağlamda, Özal ile başlayan ve Demirel ile devam eden gelenekte özel sektör kuruluşlarının ve girişimcilerinin Türkiye'nin yönlendirmelerinden bağımsız bu ülkelere gidip yatırımlarda bulunmalarının teşvik edilmesiydi.²⁴⁴

Türkiye, dış politikasında Türk Cumhuriyetlere öncelik vermiş ve hala da veriyor olmasına rağmen, bu ülkelerle olan ilişkilerinde dikkate alması gerekli başka önemli bağlantıları da vardır. Benzer şekilde, Rusya'nın bölgedeki etkisi ve Türk Cumhuriyetleri'nin Rusya Federasyonu'na iktisadi bağımlılığı konusu irdelenerek görüldüğü üzere, bu ülkelerden her birinin siyasal tercihleri Türkiye'nin tercihlerinden sapma gösterebilmektedir. Rus varlığı ve etkisi, Rusya'ya iktisadi olarak bağımlı olmaları, Türk cumhuriyetlerini temkinli hareket etmeye zorlanmaktadır. Nitekim Rusya'yı bir taraftan idare etmeye çalışırken diğer taraftan Rus taleplerinin tümüne karşılık vermeyerek bir tür özgür çizgi sürdürmek isteyen Azeri bakanı Haydar Aliyev, en az iki kere, muhtemelen Rusya kışkırtmalı askeri darbelerle iktidardan uzaklaştırılmak istenmiştir.²⁴⁵

Rusya'ya olan bağımlılık sadece Rusya'nın sürdürmek istediği bir ilişki de olmayabilir. Küçük ekonomilere sahip olan, piyasa ekonomisinin egemen olduğu dünyalara uzak olup bu dünya ile bütünleşebilmek için gerekli kurumsal yapılara sahip olmayan Türk cumhuriyetleri, Rusya ile olan özel ilişkilerini tehlikeye düşürecek yeni politikalar başlatmakta isteksizlerdir.

²⁴⁴ Erhan Büyükakıncı, **Sovyet Sonrası Türkiye'nin Dış Politika Açılımları: Özbekistan ve Türkmenistan ile İlişkileri**, Editör: Faruk Sönmezoğlu, **Türk Dış Politika Analizi**, Der Yayınları, İstanbul, 2003, s. 794.

²⁴⁵ Ali Faik Demir, **Türkiye'nin Güney Kafkasya'ya Yönelik Dış Politikası**, Editör: Faruk Sönmezoğlu, **Türk Dış Politika Analizi**, Der Yayınları, İstanbul, 2003, s. 722.

Örneğin, bağımsızlığını ilan eden tüm ülkeler, ilk başta, ödeme dengelerindeki açıklarını kapamak amacıyla, Rusya'dan mal ithaline bazı engeller koyarak bunları azaltmak istemişlerse de, bir süre önce Kazakistan ve Kırgızistan Rusya ile gümrük birliğine girmiştir. Bu Özbekistan'ın da ilgi duyduğu bir tercihtir.²⁴⁶

Tablo 2:SSCB Dönemi Bağımlılık İlişkileri Temel Göstergeleri

Bağımlılık Alanları	Kzk.	Özb.	Trkm.	Azby.	Krgz.
Teşviklerin dağılımı(1990)					
*Alan Ülkelerin GSYİH'sındaki Payı	13,6	19,4	9,6	15,9	10,9
*Toplam Gelirine Oranı	33	43,2	22,5	34	29,3
Yerli sanayi Bağımlılığı (1989)					
*Sanayi Üretimindeki Oran	46	33	36	31	33
*Emek Gücü Stokundaki Oran	50	35	30	39	45
İthalat Bağımlılığı					
*Enerji ve Sıvı Yakıt Payı	30,3	30,4	11,5	36,1	32,6
*Elektrik Üretimindeki Payı	35,8	29,2	7,6	39,2	22,7
Toplam sanayi Üretiminde Ağır Sanayinin Payı (1990)	64,1	42,1	44,5	35,4	44,1

Kaynak: Alpaslan Eroğlu, Özbekistan'da Bölgesel Entegrasyon Teşebbüslerinin Analizi, Akademik Araştırmalar Dergisi, S.7, TTK Yayınları, Ankara,2000.

Türkiye ile ekonomik ve ticari ilişkilerin yeterince gelişmemesinde özellikle Türk Cumhuriyetleri'nden kaynaklanan güçlüklerin etkileri büyüktür. Düşük nitelikli üretimleri nedeniyle Türkiye'ye ihracat potansiyelleri daralmakta; finansman sorunları, transit geçilen İran ve Gürcistan'da ki uygulamaların olumsuz etkileri, bankacılık sistemlerinin yetersizliği ve ticari ihtilafların çözümü için düzenli ve

²⁴⁶ Erhan Büyükakıncı, a.g.e. , s.795.

tarafsız tahkim mekanizmalarının bulunmaması gibi nedenlerle ticaret hacmi gelişmemektedir.²⁴⁷

Tablo3: Türk Cumhuriyetlerinin Doğal Kaynakları

Kazakistan	Kırgızistan	Özbekistan	Türkmenistan	Azerbaycan
Petrol	Petrol	Doğalgaz	Doğalgaz	Petrol
Doğalgaz	Doğalgaz	Petrol	Petrol	Doğalgaz
Kömür	Kömür	Kömür	Kükürt	
Demir	Cıva	Bakır	Tuz	
Kurşun	Altın	Altın		
Bakır	Uranyum	Gümüş		
Çinko	Mermer	Demir		
Uranyum		Tungsten		
Altın		Kurun		
Gümüş		Çinko		
Nikel				
Krom				
Titan				

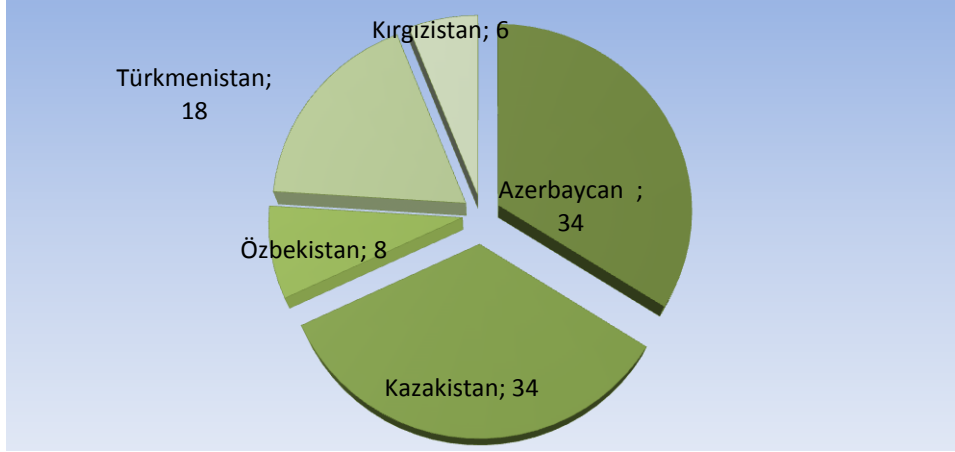
Kaynak: <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/DisTicaretGelistirmeDb/turk%20cumhuriyetleri/sayfa105.doc> "Türk Cumhuriyetleri Doğal Kaynaklar",1993.

Bu durumun temel nedenleri arasında gelişmeler karısında Türkiye'nin hazırlıksız yakalanmış olması ve bölgeye yönelik uzun vadeli uygulanabilir stratejilerin geliştirilmemesi olması bulunmaktadır. Türk Cumhuriyetleri ilişkiler günün şartlarına göre şekillenmiş ve zamana bırakılmıştır. Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleriyle olan iktisadi ilişkileri, bu sınırlamaların etkisi altında gelişmeye başlamıştır.²⁴⁸

²⁴⁷B.Tuğberk Tosunoğlu, **Türkiye'nin Bölgeye Yönelik İzlediği Ekonomik Politikalar ve Bu Politikaların Etkileri , Orta Asya'da Değişen Dengeler ve Türkiye**, Serem Yayınları, İstanbul,2000, s.146.

²⁴⁸Gül Turan, İler Turan, a.g.e. ,s.764.

Tablo 4:Türk Cumhuriyetleri ile Dış Ticarete Ülkelerin Payları

Kaynak:<http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/DisTicaretGelistirmeDb/turk%20cumhuriyetleri/sayfa103.doc> "Türk Cumhuriyetleri ile Dış Ticaret",1993.

Türkiye'nin gelişme modeline gösterilen ilginin çeşitli kaynakları bulunmaktaydı. İlk olarak, Türkiye'nin devletin ön planda olduğu ve sınaî üretiminin büyük bir kısmının devlet kurumları tarafından karşılandığı bir iktisadi düzenden piyasa ekonomisine başarılı bir geçiş yaptığı düşünüldüğünden, Türk deneyimlerinin bu ülkeler için anlamlı olduğu ileri sürülüyordu.²⁴⁹Bölge ülkeleri ile Türkiye arasında birçok anlaşma imzalanmasına rağmen Türkiye'nin katkıları ile Kasım 1992'de kurulan Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO) ve ABD'nin desteğiyle tesis edilen Orta Asya Bölgesel Birliğinin mevcudiyeti Türkiye'yi siyasi beklentiler açısından Türk Cumhuriyetleri'nde kapasitesinin çok üstüne çıktığı için hedeflerini

²⁴⁹Gül Turan, İter Turan a.g.e.,s. 765.

tutturamamıştır.²⁵⁰ İktisadi ilişkilerin geliştirilmesi, Türk Eximbank ve Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu(DEİK) gibi birçok resmi ve özel kuruluştan da destek görmüştür.

Tablo5:Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasında İmzalanan Anlaşmalar

Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasında İmzalanan Anlaşmalar			
Ülke	Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması	Yatırımların Karşılıklı Teşvik ve Korunma Anlaşması	Çifte Vergilerin Önlenmesi Anlaşması
Azerbaycan	01.11.1992	09.02.1994	09.02.1994
Kazakistan	10.09.1997	01.05.1993	15.08.1995
Kırgızistan	24.10.1997	28.04.1992	02.07.1999
Özbekistan	13.04.1998	28.04.1992	08.05.1996
Türkmenistan	03.12.1991	02.05.1992	17.08.1995
Kaynak: FatihTuran ,AtakanÖzdemir, Türkiye-Türk Cumhuriyetleri Ticari ve Ekonomik İlişkileri Hakkında Değerlendirme http://foreigntrade.gov.tr./ead/dt/dergi/fatih.html			

DEİK iki tarafın ticaret ve yatırım ortaklarını bir araya getirerek iktisadi ilişkilerin gelişmesini sağlamaya gayret etmektedir. DEİK 1986 yılında, aralarında Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Türkiye Ziraat Odaları Birliği, Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği ve Yabancı Sermaye Koordinasyon Derneği'nin bulunduğu Türk özel sektörünün dokuz kuruluşu tarafından kurulmuştur. Türk devletleri bağımsız olduklarında Türkiye, bu ülkelere yapılacak ihracatı ve yatırımları finanse etmek amacıyla hibe ve kredi türünden iktisadi yardımda bulunacağına söz vermişti. Türkiye önemli sayılacak miktarda finansal yardımda bulunmuşsa da, bu amaç için ayrılan

²⁵⁰Ahmet Taşagıl, **Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Politikaları, Orta Asya'da Değişen Dengeler ve Türkiye**, Serem Yayınları, İstanbul, 2001,s. 109.

fonlar önceden söz verilen seviyelere ulaşmamıştır.²⁵¹ Örneğin bir gözlemci Türkiye'nin 1992'de döviz rezervlerinin %80'ine tekabül edecek kadar yüksek tutarda finansal yardım teklif ettiğini ve bu nedenle sözünden dönmek zorunda kaldığını belirtmiştir.²⁵²

Yeni bağımsızlığını kazanan bu ülkelerde yatırım girişimlerinin başını çekmesi beklenen Türk işadamları bu pazarlara girmenin ve iş yapmanın düşünüldüğünden daha zor olduğunu kısa sürede anlamışlardır. Türk işadamları bu ülkelerin gelişmiş bir idari yapıya sahip olduklarını düşünürken, verilen sözleri yerine getirmekte sanıldığından daha donanımsız olduklarını görmüşlerdir.²⁵³ Türk işadamları bölgede yerleşmiş, bölgenin ticaret ve Pazar imkânlarını yavaş yavaş da olsa öğrenmeye başlamış, iç ticaret ve yatırımda ciddi bir kararlılık potansiyeli görmeye başlamışlardır²⁵⁴. Türk Eximbank yatırımları teşvik için, siyasi riske karşı garanti vermeyi uygulamaya sokmuştur. Banka ise, kendi yatırım riskini sigortalamak ve model sözleşmeler oluşturabilmek için, Dünya Bankası Çokuluslu Yatırım Garanti Bürosu'nun yardımını istemiştir.²⁵⁵

Türk Cumhuriyetleri'nde ekonomi yönetimini güçlendirmek için yapılan reformlar, istikrar programları ve yapısal reformlar, aralarında Avrupa Birliği TACIS Komitesi, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası(EBRD) ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın (UNDP) bulunduğu, çoğunlukla

²⁵¹ **Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye İlişkileri için Ekonomik Model Arayışı**, T.C.Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 166.

²⁵² Gül Turan, İlter Turan , **a.g.e.**,s.764-773.

²⁵³ Gül Turan, İlter Turan **a.g.e.** 773.

²⁵⁴ **Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye İlişkileri için Ekonomik Model Arayışı**, T.C.Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 166.

²⁵⁵ Gül Turan ve İlter Turan **a.g.e.** s.778.

resmi ve istisnai olarak da özel, çok taraflı bağış ve kredi veren kurulularca desteklenmiştir. Yeni cumhuriyetlerin bağımsızlıklarını ilan etmelerinden sonraki ilk yıl içinde üyesi oldukları Uluslar arası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (IBRD) ise, bu ülkelerin iktisat politikaları için bir çerçeve oluşturmalarına yardımcı olmuşlardır. Örneğin, Avrupa Birliği, EBRD, Türk Hazinesi ve Türkiye Bankalar Birliği'nin ortak çalışmaları sonucunda Kırgız Cumhuriyeti, Tacikistan ve Özbekistan bankacılarını eğitmek amacıyla Taşkent'te bir bölgesel banka eğitim merkezi kurulmuştur.²⁵⁶

Sovyetler Birliği'nin bir şekilde varlığını sürdüreceği beklentisi ve bunun doğal sonucu olarak ilişkilerin sınırlı kalması, Azerbaycan ve Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarına kavuştuklarında, Türkiye'nin bu ülkelere dönük dış politikasına yön verecek iyi planlanmış bir stratejisinin olmamasını doğurmuştur. Ülke ülke inceleyecek olursak; Türkiye'nin Azerbaycan veya Kazakistan'la ilk aşamada iktisadi bağlar kurması ve çerçevede gerçekleşmişse, bu ilişkilerin geçici mi, uzun vadeli mi olacağınıo anda kestirmek mümkün olmamıştır. Ancak Sovyetler Birliği'nin ortadan kalkmasından sonra, kısa sürede her alanda ilişkiler kurulması imkân dâhilinde girmiştir. Özellikle Azerbaycan ile ilişkiler iyice güçlendirilmiştir. Esasen bu iki ülke, çok güçlü tarih, kültür ve dil bağları ile birbirine bağlıdır. XIX' uncu yüzyılın sonları ve XX' inci yüzyılın başlarında Azerbaycan'ın aydınları, Türk Milli bilincinin yeniden canlanmasında önemli roller oynamışlardır.²⁵⁷

²⁵⁶Gül Turan, İlder Turan, **a.g.e.**,s.779.

²⁵⁷F.Stephen Larrabee, LanO. Lesser, **a.g.e.** , s.139.

5.1.Türkiye Azerbaycan İlişkileri

Azerbaycan'ın bağımsızlığının ardından Türkiye ile Azerbaycan arasında kültürel, siyasi, sosyal, ekonomik ve diğer başka alanlarda ilişki kurulup geliştirilmiştir. Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ekonomik ilişkilerin hukuki altyapısını oluşturan Türkiye -Azerbaycan Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması 1992 yılında imzalanmıştır.

Azerbaycan'ın Türkiye ile olan dış ticaret hacmi her geçen yıl artan bir seyir izlemiştir.1992 yılında Azerbaycan'ın Türkiye ile 137,7 milyon dolar olarak hesaplanan dış ticaret hacmi 2000 yılında 233,5 milyon dolara yükselmiştir. Azerbaycan'ın Türkiye'ye ihraç ettiği mallar arasında dizel, benzin, ham petrol, politein, pamuk, deri, meyan kökü, alkollü içecekler, çay ve elektronik cihazlar bulunmaktadır. Türkiye'nin Azerbaycan'a ihraç ettiği mallar arasında ise, gıda ürünleri, tekstil ürünleri, elektronik aletler, otobüs, otomobil, traktör, jeneratör vb ürünler yer almaktadır.²⁵⁸

İki ülke arasındaki ticaret artarak devam etmekle birlikte sahip oldukları potansiyelin altında kalmıştır. Türk girişimciler Azerbaycan' a giderek pek çok alanda yatırım yapmaya başlamışlardır. Azerbaycan' da yatırım yapan yabancı şirketler arasında en büyük pay Türk şirketlerine aittir. Türkiye Azerbaycan' a bankacılık ve sigortacılık alanlarında da yatırım yapmış ve Azerbaycan'a banka ve sigorta şirketleri kurmuştur.²⁵⁹

²⁵⁸Ali Mesimov, **a.g.e.** , s.277.

²⁵⁹Ali Mesimov, **a.g.e.** , s.279.

Azerbaycan'da faaliyet gösteren Türk şirketlerini diğer ülkelerininkinden farklı kılan temel husus, söz konusu şirketlerin ekonominin bütün sektörlerinde faaliyet göstermesidir. Türk şirketleri Azerbaycan'da petrol dışı sektörlerin gelişmesinde özel rol oynamaktadırlar. Özellikle inşaat, gıda, tarım, hizmet, bankacılık ve finans sektörlerinde yeterli durumundadırlar. Diğer taraftan dikkat çeken farklı bir durum ise, Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi'nin (SOCAR) Türkiye'ye değeri milyar dolarla ölçülen yatırımlar yapmaya başlaması ve iki ülke arasında sermaye akışı karşılıklı olarak hız kazanmaya başlamasıdır.²⁶⁰

5.2.Türkiye Kazakistan İlişkileri

Türk sermayesinin dünyada en fazla yatırım yaptığı beşinci ülke olan Kazakistan, Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra bağımsızlığını kazanan ülkeler arasında en derin ekonomik kriz yaşayan ülkelerden biriydi. Tabiri caizse büyük bir ekonomik çöküş yaşadı. Fakat başta petrol ve doğalgaz olmak üzere çok önemli kaynaklara sahip olması, kısa sürede kendini toparlamasında büyük etken oldu. Sahip olduğu zengin maden, metal, mineral, doğalgaz ve petrol kaynaklarından çıkan ham maddelerin uluslararası piyasa fiyatlarının son yıllarda giderek yükselmesi Kazakistan'ı gelecekte uluslar arası arenada daha da önemli bir noktaya getirmesi bekleniyor. Bağımsızlığı kazandıktan sonra Kazakistan'ı ilk tanıyan ülke Türkiye olmuştu. Türkiye'nin 1992 yılında 19 milyon dolar olan ihracatı 1998 yılında 214 milyon dolara ulaşmış ve genel ihracatın yüzde 0,8'ini oluşturmuştu. 2000-2001 yıllarında 120 milyon dolar düzeyinde gerçekleşen ihracatı, 2002 yılından itibaren

²⁶⁰Kemal Karpat, **a.g.e.**, s.374.

tekrar artış eğilimine girmiş ve 2003-2004, 2005 ve 2006 yıllarında sırasıyla 233, 353, 459 ve 694 milyon dolar olarak gerçekleşmişti.²⁶¹

Kazakistan hükümeti tarafından açıklanan, yatırım için öncelikli alanlarda iki ana başlık ön plana çıkıyor. Altyapıda, demiryolları, karayolları, havaalanları, deniz ve nehir limanları, köprüler ve geçitler, termal elektrik santralleri, elektrik hatları ve telekomünikasyon ağları ön plana çıkarken, imalat sektöründe tekstil ve konfeksiyon, mobilya, tarım ürünleri işleme, gübre, balıkçılık, çocuk gıdası, şekerleme, içecek, şarap, yüksek teknolojili ekipmanlar, otomotiv, elektrikli aletler, ev aletleri, ilaç, veteriner malzemeleri, parfüm ve kozmetik, yüksek teknoloji ile demir ve alüminyum işleme, yapı malzemeleri, atık yönetimi ön plana çıkıyor.²⁶²

5.3.Türkiye Kırgızistan İlişkileri

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetleri arasında Kırgızistan zengin enerji kaynaklarına sahip olmaması, daha demokratik yapısı ve pazar ekonomisine doğru attığı hızlı adımlarla diğer ülkelerden ayrılan bir yapı sergiledi. Hatta o dönemde, Kırgızistan'ın "Orta Asya'nın İsviçre'si" olabileceği yorumları bile yapılmıştı. Kırgızistan, yaşadığı iç istikrarsızlıklar nedeniyle bu beklentiyi karşılayamadı.²⁶³

Türkiye, Kırgızistan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan ülke oldu. Türkiye-Kırgızistan ilişkilerinde her dönemde asıl odak noktası ekonomik ilişkiler oldu. Türkiye'nin Kırgızistan'a yaptığı dış yardımlar Türkiye ekonomisindeki duruma ve istikrara göre dalgalı bir seyir izlese de 5,4 milyon nüfusa sahip Kırgızistan için

²⁶¹Dosım Satpayev, **a.g.m.** , s.118.

²⁶² Halim Nezihoğlu, **a.g.e.** , s.48.

²⁶³ Halim Nezihoğlu, **a.g.e.** , s.47.

önemlidir. Kırgızistan'ın bağımsızlığını izleyen ilk yıllarda “Türk Modeli” tartışmalarıyla birlikte ekonomik olarak da bölgeye hızlı bir giriş yapan Türkiye'nin Kırgızistan'a yaptığı yardım 1992 yılında 25,9 milyon dolar olarak gerçekleşti. 1993 yılında ise bu rakam 53,9 milyon dolara çıktı. Ancak Türkiye'de ekonomik krizin olduğu yıllarda Kırgızistan'a yapılan yardımlarda da azalmalar oldu. Örneğin 2001 yılında bu yardımlar 1,5 milyon dolara kadar geriledi. 2004 sonrası artmaya başlayan yardımlar 2010 yılında 83,8 milyon doları buldu.²⁶⁴

Türkiye-Kırgızistan ilişkileri, Türkiye'deki ekonomik koşullardan kaçınılmaz olarak etkileniyor. Ancak Kırgızistan'daki siyasi istikrar sorunu da ilişkilerde etkili bir faktördü. Kırgızistan'ın kuzeyi ile güneyi arasındaki farklılıklar ve pazar ekonomisinin kurumsallaşmamış olması birçok soruna neden oluyor. Yatırımcılar için önemli olan siyasi istikrar ve güvenlik açısından eksiklikleri olan Kırgızistan, iç yapılanmasını tamamlayıp yatırımcılara güven verebilirse yabancı sermayeyi çekme potansiyeline sahiptir. Türk yatırımcıları Kırgızistan'a pek çok alanda yatırım yapmışlar, Türkiye'den Eximbank aracılığı ile kredi olanağı tanınmış ve bu krediler sayesinde çeşitli alanlarda yatırım imkânları doğmuştur.²⁶⁵

5.4.Türkiye Özbekistan İlişkileri

Orta Asya'nın merkezi ve kuzey bölümlerinde yer alan Özbekistan Cumhuriyeti Aral Gölü, Kazakistan, Tacikistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Afganistan'ın küçük bir kısmı ile çevrilmiş bulunmaktadır. Özbekistan nüfus itibariyle Orta Asya Cumhuriyetleri içinde ilk sırayı almaktadır.²⁶⁶

²⁶⁴Kırgızistan Ülke Raporu, <http://www.tika.govtr/dosyalar/Kırgızistan.doc>

²⁶⁵**Türk Eximbank** - Diğer adı Türkiye İhracat Kredi Bankası - 21 Ağustos1987 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan Bakanlar Kurulu Kararı ile kurulmuş, ihracatın geliştirilmesi amacı ile kredi veren bir kurumdur.

²⁶⁶Anar Somuncuoğlu, **a.g.m.**, s.19.

Özbekistan 31 Ağustos 1991 tarihinde bağımsızlığını kazandı ve 1992 yılından itibaren başlatılan reform süreci 1994 yılına kadar tedrici ve kontrollü bir şekilde devam ettirildi. Türkiye ile Özbekistan arasındaki ikili ilişkiler 24 Şubat 1991 tarihinde Taşkent'te imzalanan "Türkiye ile Özbekistan Arasında İşbirliği Protokolü" ile başlamış; 19 Aralık 1991 tarihinde Ankara'da imzalanan Mutabakat zaptı ile iki ülke arasında iş konseyi kurulması, ulaştırma ve haberleşme alanında iş birliği yapılması gibi hususlar öngörülmüştür.²⁶⁷ Ticari ilişkiler 1992 yılından itibaren kurulmuş, geçen süre içinde başlangıca göre dış ticaret hacminde artış kaydedilmiş olmakla beraber, ilişkiler istikrarsız bir seyir izlemiştir. Bunda iki ülke arasında yaşanan siyasi sorunlar yanında ekonomik faktörler de etkili olmuştur.²⁶⁸

Türkiye ile Özbekistan arasında dış ticaret hacmi 1992 yılında 75 milyon dolar kadar iken, 1993 yılında 246 milyon dolara çıkmış, ancak 1994 yılında ani bir düşüşle 144 milyon dolar seviyesine gerilemiş ve izleyen yıllarda da dalgalı bir seyir izlemiştir. 2000 Yılına gelindiğinde iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi 168 milyon düzeyinde gerçekleşmiştir. Türkiye, Özbekistan ile dış ticaretinde, istisnai yıllar dışında, fazla vermektedir.²⁶⁹

5.5. Türkiye Türkmenistan İlişkileri

Orta Asya'nın güneybatısında yer alan Türkmenistan Cumhuriyeti, Kazakistan, Özbekistan, Afganistan, İran ve Hazar Denizi ile çevrilmiştir. Türkmenistan'da dış ticaret hacmi bağımsızlığını kazandığı 1991 yılından itibaren izleyen yıllarda artmaya başlamış, çeşitli iç ve dış nedenlerle 1996-1998

²⁶⁷ Milli Eğitim Bakanlığı, **Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları Arasında Yapılan Anlaşmalar, İlişkiler ve Faaliyetler**, Ankara, 1993, s.36.

²⁶⁸ Halim Nezihoglu, **a.g.e.**, s.49.

²⁶⁹ www.deik.gov.tr/ozbekistan/doc

yıllarındaki görülen dalgalanma dışında, artış trendi günümüze dek sürdürülmüştür.²⁷⁰

Türkiye 16 Aralık 1991'de Türkmenistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olmuş, 29 Şubat 1992'de de diplomatik ilişkiler kurulmuştur. İki ülke arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin 3 Aralık 1991 tarihinde Ankara'da yapılan "Ticari ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması" kapsamında yürütülmektedir. Diğer önemli anlaşmalar 2 Mayıs 1992 tarihli "Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması" ve 17 Ağustos 1995 tarihli "Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması" dır.²⁷¹

Türkiye ile Türkmenistan arasında dış ticaret ilişkisi 1992'den itibaren kurulmuş ve zaman içinde giderek gelişmiştir. Bazı yıllardaki dalgalanmalar dışında dış ticaret hacmi artış trendi izlemiş olmakla beraber mevcut potansiyele göre henüz arzulanan seviyeye ulaşmış değildir. İki ülkeler arasındaki dış ticaret hacmi 1992 yılında 28.470 bin dolar seviyesinde iken, 1993 yılında 160.740 bin dolara çıkmış, 1994'de 149.887 bin dolar, 1995'de 168.109 bin dolar olmuş ve 1997 yılında 191.081 bin dolara ulaşmıştır. 1998 ve 1999 yıllarında Türkmenistan dış ticaretinde yaşanan daralmanın etkisiyle dış ticaret hacmi 137.808 bin dolara kadar gerilemiş olmakla beraber 2000 yılına gelindiğinde 218.033 bin dolar düzeyine ulaşmıştır.²⁷²

6.SOSYAL VE KÜLTÜREL İLİŞKİLER

Uluslararası anlaşmazlıklar sadece kültür değişkeniyle çözülmez. Ama en azından bir kısmı, kültürden yola çıkarak açıklanabilir. Kültür, diğer taraftan

²⁷⁰ Haydar Çakmak, a.g.e. , s.168.

²⁷¹ Milli Eğitim Bakanlığı, **Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları Arasında Yapılan Anlaşmalar, İlişkiler ve Faaliyetler I**, Kitap, Ankara, 1993,s.42.

²⁷² www.deik.gov.tr/turkmenistan/doc (21/05/2014)

bireyin veya grubun hatta bir ulusun tekil karakterlerini de temsil eder.²⁷³ Orta Asya ve Kafkasya'da Türkiye'nin kültürel gelişmesi devlet ve özel sektör vasıtasıyla eğitim, kültür, basın ve sanat alanlarında olmuştur. Devletten devlete ilişkiler Kültür Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, TİKA, Milli Eğitim Bakanlığı, TRT Genel Müdürlüğü, Diyanet İşleri Bakanlığı, Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü, Atatürk Dil Tarih Kültür Yüksek Kurumu, Yüksek Öğrenim Kurumu gibi kurulularca yapılmıştır.²⁷⁴

Türk Dünyasından her ülkeden sayıları 10-15'i geçmeyen toplam 40-50 aydın Türklüğün geleceği için dünyaya giydirilmek istenilen kültür elbisesinin ölçülüp biçilmesinde provasının yapılmasında Türklerinde bulunmasını haklı olarak istemektedir. Yeni ve şimdilik cılız olan bu noktalara gelmesinde 8-10 yıllık bir sürecin geçmesi gerekmiştir. Bu olumlu gelişmeler için maddi fedakârlık büyük ölçüde Türkiye'den gelmiştir.²⁷⁵

1989 yılında Sovyetler Birliği'nin çökmesi ile bağımsızlıklarını ilan etmeye başlayan Türk Cumhuriyetleri (Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Türkmenistan) bu bölgedeki toplam 12 ülke içerisinde yer alan ve kökü, dili, dini ve kültürü birbirlerine enbenzer cumhuriyetler olarak Türkiye'ye yakınlığı ile bilinmektedir. Aynı zamanda Türk dili konuşan ülkeler topluluğu (TDKÜT) şeklinde de ifade edilen Türk cumhuriyetleri, ilk kez Türkiye tarafından tanınan ülkeler olma özelliğini de taşımaktadırlar. Bu özellikleriyle adı geçen cumhuriyetler, bağımsızlıklarından buyana Türkiye ile

²⁷³Cumhur Mumcu, “**Türkiye ve Avrupa Birliği Müzakerelerinde Kültürel Etkenler**”, Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi, Avrupa Topluluğu Enstitüsü Yayınları, C.14,S.1,İstanbul,2006,s. 133.

²⁷⁴ Yaşar Kalafat, **Türkiye-Türk Cumhuriyetleri Kültür İlişkileri**, Editör: İdris Bal, Türk Dış Politikası Nobel Yayıncılık, Ankara,2004,s.463.

²⁷⁵Yaşar Kalafat, **a.g.e.**, s.463.

gerek eğitim, gerek ekonomik, gerek uluslararası ilişkiler ve gerekse teknoloji alanlarında işbirlikleri gerçekleştirmişlerdir.²⁷⁶Türkiye'nin bu ülkelerle olan ilişkileri tarihsel bağlara, ortak dil ve kültüre dayandığı için, ilişkilerin ilk yıllarından itibaren kültürel bağların kuvvetlendirilmesine özellikle önem verilmiştir.²⁷⁷

İlk olarak, 1991 Kasım'ı gibi erken bir tarihte (Bağımsızlıklarını kazanır kazanmaz), Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü tarafından, Türk dilleri için standart bir alfabe geliştirilmesi imkânlarının araştırılması konusunda bir "Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu" düzenlenmiştir. Benzer temaları konu edinen diğer toplantılar da 1992 'de Milli Eğitim ve Kültür Bakanlarınca, 1993'de ise Dışişleri Bakanlığı tarafından tertip edilmiştir. Ortak bir alfabenin benimsenmesi durumunda, Latin karakterlerinin esas alınacağı üzerinde fikir birliğine varılmıştır.²⁷⁸Zaten, Türk kökenli cumhuriyetler 1920'li yılların sonlarına doğru Arap alfabesinin terk ederek Latin alfabesine geçmişlerse de 1940'da Moskova'nın baskısıyla bu uygulama terk edilmiş, Kiril alfabesine geçilmiştir. Sık sık alfabe değişikliği sonuçlarının yavaş alınması bakımından kolay bir uygulama değildir. Bugünkü Rusya'nın ilerde kuvvetlenmesi halinde cumhuriyetlerdeki bu akımı tekrar durdurmaya çalışması beklenir. Şimdiye kadar, önce Azerbaycan daha sonra da Türkmenistan ve Özbekistan'da olmak üzere Latin alfabesi benimsenmiştir.²⁷⁹

²⁷⁶ Mustafa Sağsan, **Türk Cumhuriyetlerinde yeni Açılımlar: Türkiye ile bilgi Teknolojilerine Doğru mu? 21. yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği**, C. 4, Tasam Yayınları, Ankara, 2003,s.151.

²⁷⁷ Gül Turan, İlter Turan, **a.g.e.** s.771.

²⁷⁸ Yaşar Kalafat, **a.g.e.**, s.463

²⁷⁹ Gül Turan ve İlter Turan **a.g.e.**, s.763.

Daha sonraları, Kültür Bakanlığı, Temmuz 1993'te Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi Türksoy projesini geliştirerek, Türk Cumhuriyetlerine yönelik ortak kültür girişimlerine hız vermeye çalışmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı ve Kültür Bakanlığı'nın ortak girişimleriyle Orta Asya ülkelerine yönelik Latin alfabesiyle yazım çalışmalarının yaygınlaştırılması ve Türkiye Türkçesi ile söz konusu ülkelerin dil ve lehçeleri arasında ki farklılıkların ya da uyumsuzlukların giderilmesi amacıyla işbirliği olanakları araştırılmıştır.²⁸⁰

Bu gelişmelerin hemen akabinde, 21-23 Mart 1993 tarihlerinde Antalya'da Türk Dünyası 1.Kurultayı yapılmıştır. 2.kurultay ise, 20-21 Ekim 1994'te İzmir'de gerçekleştirilmiştir. Bu kurultaylar, Rusya çevrelerince “Türk halklarının Türkiye'nin tartışmasız liderliği altında birleşmesi amacıyla organize edilen, kendine has ideolojik toplantılar” şeklinde yorumlanmıştır.²⁸¹Rusya'yı her şeyden çok kaygılandıran, bu kurultay ve kongreler sırasında sarf edilen milliyetçi ifadelerdir. Rusya Dışişleri Bakanlığı'nın basın ataşesi, ülkesinin Türk dili konuşan ülkelerin bu tür toplantılarına kaygı ile yaklaştığını açıklamıştır.²⁸²

6. 1.Türkiye Azerbaycan İlişkileri

Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk devlet olan Türkiye, bağımsızlık döneminin ilk yıllarından başlayarak gerçek bir kardeşlik yardımı göstermiştir. Türkiye Azerbaycan Kültürel ilişkileri denildiğinde ilk akla gelen iki ülke arasındaki tarihi ve etnik bağlar gelmektedir. Osmanlı devletinin son yıllarında I. Dünya Savaşı

²⁸⁰Yasar Kalafat , **a.g.e.**,s.463.

²⁸¹Gül Turan, İlter Turan, **a.g.e.**, s.755.

²⁸²Hamit Ersoy ve Lale Ersoy, **a.g.e.** , s.14.

sırasında Azerbaycan'ı Rus işgalinden kurtarmak için Enver Paşa tarafından görevlendirilen Kafkas İslam Ordusu'nun kahramanca yapmış olduğu mücadele gelmektedir.²⁸³ Bu mücadele sonucunda şehit olan askerler için yapılan şehitliğin iki ülke arasında ayrıca bir öneme sahip olup; bu anıtlar 1918 ruhunu bugüne taşımaktadır.²⁸⁴

Bağımsızlık yıllarında Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde göze çarpan işbirliği çalışmaları arasında eğitim, kültür ve turizm alanında gerçekleşen tedbirler önemli bir yere sahiptirler. Azerbaycan'da Türkiye'nin yardımı ile açılmış 1 üniversite, 15 ortaokul ve 11 lisenin faaliyeti de kardeş ülkenin Azerbaycan için kadro yetiştirme işine önem verdiği ciddi bir göstergesidir. Sözü geçen eğitim kurumlarında 5000 kadar üniversite, ortaokul ve lise öğrencisi eğitim görmektedir.1999/2000 eğitim yılında Azerbaycan'ın üniversitelerinde eğitim alan 1259 öğrencinin 1059'u yada yüzde 84'ü Türkiye'den gelen gençler olmuştur. Azerbaycan'la Türkiye arasında karşılıklı biçimde eğitim alan öğrencilerin, üniversitelerde ve diğer kurumlarda ders veren öğretim görevlilerinin ve araştırma yapan uzmanların toplam sayısı 6000'den fazladır.²⁸⁵

Tablo 7: Azerbaycan'ın Eğitim Durumu

	1980/81	1985/86	1990/91
Orta Okulların Sayısı	4237	4525	4534
Öğrenci Sayısı (bin kişi)	1567	1462	1409
Lise Sayısı	75	77	78
Öğrenci Sayısı (bin kişi)	79	76	59
Yükseköğretim Kurumu Sayısı	17	18	19
Öğrenci Sayısı (bin kişi)	107	106	105

Kaynak: <http://ekutup.dpt.gov.tr/kuresell/oik471.pdf>

²⁸³ **Kafkas İslam Ordusu**, Osmanlı Devleti'nin Mart-Ağustos 1918 tarihleri arasında kurduğu Doğu Ordular Grubu'na bağlı bir askeri birim olup amacı Enver Paşa'nın Turancılık idealini gerçekleştirmek için kargaşa içinde bulunan Azerbaycan ve Dağıstan'ı Rus işgalinden kurtararak bağımsızlıklarını ilan etmelerine yardımcı olmak. Kaynak:http://tr.wikipedia.org/wiki/Kafkasislam_Ordusu (21/08/20104)

²⁸⁵ Halim Nezihoğlu, **a.g.e.** , s.58.

Türkiye Azerbaycan ilişkileri çerçevesinde TÜRKSOY'un (Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı) ayrı bir yeri vardır. Kuruluşunda Türkiye ve Azerbaycan'ın etkin olduğu kuruluş, Türk dili konuşan ülkelerin kültür ve sanat alanlarında işbirliği sağlamak amacıyla Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Türkiye'nin kültür bakanları 1992 yılında İstanbul ve Bakü'de bir araya gelerek oluşturmaya karar vermişler ve bu kuruluş 1993 yılında Almatı'da yapılan toplantı sonucunda resmileşmiştir.²⁸⁶ Kültürel ilişkilerin geliştirilmesinde en önemli etkenlerin başında bu ülke insanların birbirlerini anlamaları yani dil unsurudur. Bu bağlamda Türk Cumhuriyetleri ve akraba topluluklarına yönelik uygulanan öğrenci değişim projesi son derece önem arz etmektedir.

6.2.Türkiye Kazakistan İlişkileri

Türkiye Kazakistan ilişkilerinin tarihine baktığımız zaman her iki ülkenin de dost karakter taşıdığı aralarında hiç bir husumet olmadığı aksine tarihi ve kültürel önemli paydaşların olduğu görülür. Tarihsel yakınlık ve tamamlayıcılık iki ülke ilişkilerini en ileri aşamaya taşıma noktasında önemli bir unsurdur.

Kazakistan ulusal bağımsızlığını kazandıktan sonra, Türkiye'nin desteği sayesinde uluslararası kurumlara başarılı bir şekilde uyum sağlamaktadır. Türkiye ile Kazakistan; önemli küresel ve bölgesel sorunlarla ilgili hedefleri ortak, uluslararası kurumlar bünyesinde yaklaşımları aynı, ikili siyasi ve ekonomik ilişkileri hızla gelişmekte olan stratejik ortak devletlerdir.²⁸⁷

İki ülke bilim ve eğitim alanlarındaki karşılıklı yakınlaşmanın başarılı örnekleri olarak Türkistan'daki Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk

²⁸⁶ <http://www.turksoy.org.tr/trbelge1-773883/hakimizda/html>

²⁸⁷ Dosım Satpayev, **a.g.m.** , s.119.

Üniversitesi'ni, Almatı'daki Süleyman Demirel Üniversitesi'ni, Jambıl şehrindeki Ekonomi Koleji'ni, Kazak-Türk Lisesi'ni, “Dostluk” Eğitim Merkezi'ni, Kazakistan'da yaşayan Türk vatandaşlarının çocuklarının eğitim aldıkları “Şahlan” İlkokulunu saymak mümkündür. Bunun yanı sıra, Mayıs 2003 tarihinde, İstanbul'da Kazakistan Devlet Başkanı N. Nazarbayev'in Türkiye resmi ziyareti sırasında açılan Abay İlköğretim Okulu da faaliyetlerini başarıyla devam ettirmektedir.²⁸⁸

Tablo 8: Kazakistan'ın Eğitim Durumu

	1984/85		1990/91	
	Kurumlar	Öğrenciler	Kurumlar	Öğrenciler
Ortaokullar (1. sınıftan- 10. sınıf dahil)	8689	3347512	8771	3225030
Özelliği Olan Okullar	243	278625	274	247600
Yükseköğretim Kurumları (Üniversite / Enstitü)	55	287774	55	287400

Kaynak: <http://ekutup.dpt.gov.tr/kuresell/oik471.pdf>

6.3. Türkiye Kırgızistan İlişkileri

Kırgızistan ve Türkiye arasındaki ilişkiler esasen 1991 yılından itibaren oluşmaya başlamış ve Türkiye Kırgızistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olmuştur. Daha sonra Kırgızistan Devlet Başkanı Askar Akayev ilk ziyaretini Türkiye'ye yapmış ve bu ziyaret neticesinde birçok anlaşmalar yapılmıştır.²⁸⁹ Ayrıca Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal Kırgızistan'ı 1992 yılında ziyaret ederek iki ülke arasındaki sosyal, kültürel ve tarihi ortak yönleri vurgulamıştır.²⁹⁰

²⁸⁸www.kazakhstan.org.tr/multimedia/files/İlişkiler.docx

²⁸⁹Halim Nezihoğlu, **a.g.e.** , s.71.

²⁹⁰Haydar Çakmak, **a.g.e.** ,s.113.

Türkiye ile Kırgızistan arasında her zaman en üst düzeyde çok sıcak ilişkiler yaşanmıştır. İlişkilerimizde kültür ve eğitim her zaman önceliğimiz olmuştur. Her iki ülke de zengin tarihi ve kültürel mirasını araştırmak ve paylaşmak, bilim ve eğitim alanının da ortak projeleri hayata geçirmek amacını taşımaktadırlar. Türkiye Türk Cumhuriyetleri ilişkileri çerçevesinde Türksöy'un (Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı) ayrı bir yeri vardır. Amacı Türk dili konuşan ülkeler ve topluluklar arasında dostane ilişkiler kurarak, ortak Türk kültürünü, dilini, tarihini ve sanatının araştırmak ve geliştirmek olan örgüt, kuruluşundan itibaren Türk Kültürünün araştırılmasında, ortak değerlerin korunmasında ve kardeş ülkeler arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinde son derece önemli bir rol oynamıştır.²⁹¹

Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarının ardından onlara destek vermek amacıyla 1992 yılında kurulan Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) tarafından yapılan teknik, sosyal, kültürel ve eğitim alanındaki çalışmaların da Türk devletleri arasındaki ilişkilerin güçlenmesinde etkili olmuştur.

Kültürel ilişkilerin güçlendirilmesinde kuşkusuz en önemli araçlardan biri eğitimidir. Türkiye Cumhuriyeti Kırgızistan'a bağımsızlığını ilanından itibaren eğitim alanındaki çalışmalarına destek olmuştur. Kırgızistan Devleti ile Türkiye arasında eğitim, kültür ve bilim alanında yapılan çok sayıda anlaşma ve protokol vardır. Bu anlaşmalara dayalı olarak başlatılan öğrenci değişim projesi kapsamında Kırgızistan'dan Türkiye'ye öğrenciler getirilmiştir. İkili ortaklık anlaşmaları ile kurulan Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi ve Uluslararası Ata Türk- Ala Too Üniversiteleri de ülkeler arasındaki ilişkilerin geliştirilmesine katkı vermişlerdir.²⁹²

²⁹¹Yasar Kalafat, a.g.e. , s.463.

Tablo 9: Kırgızistan'ın Eğitim Durumu

	1987		1990/91	
	Kurumlar	Öğrenciler	Kurumlar	Öğrenciler
Orta Dereceli Okullar	1733	912600	1806	957000
Orta Dereceli Uzmanlaştırılmış Okullar	47	50767	48	43388
Yükseköğretim Kurumları	10	57500	9	59000

Kaynak: <http://ekutup.dpt.gov.tr/kuresell/oik471.pdf>

6.4.Türkiye Özbekistan İlişkileri

Türkiye, kardeş Özbek halkıyla arasındaki ilişkilerin her alanda gelişmesine büyük önem vermekte ve siyasi ilişkilerdeki durgunluğun aşılması yönünde gayret göstermektedir. Özbekistan, tarihi ve kültürel birikimi, stratejik konumu, doğal kaynakları ve Orta Asya nüfusunun yarısını oluşturan 30 milyon civarındaki nüfusu ile bölgesel barış ve istikrar için önemli bir konumdadır. Özbekistan ve Türkiye köklü devlet geleneğine sahip ülkelerdir. Özbekistan, Türkistan Cumhuriyetleri içinde nüfus yönüyle en homojen; coğrafi olarak da üçüncü büyük ülkedir. İki bin yıllık geçmişe sahip, zengin bir kültürel mirası ve doğal kaynakları bulunuyor. Özbekistan'ın bazı şehirleri Türkiye için en az Konya, Bursa, Erzurum kadar bilinen kentler. Buhara, Semerkant, Hive gibi şehirler İmam Buharî, Şeyh Nakşibendî, İmam Tirmizî gibi İslam büyükleri, İbn-i Sina, Biruni, Harezmi ve Ali Kuşçu gibi bilim adamları, Emir Timur ve Uluğ Bey gibi büyük devlet adamları ile Ali Şir Nevaî gibi şairlere ev sahipliği yapmış şehirlerdir.²⁹³

²⁹² Kırgızistan Türkiye Büyükelçiliği(T.C. Dışişleri Bakanlığı) www.mfa.org.tr (11/04/2014)

²⁹³ Anar Somuncuoğlu, **a.g.m.** , s.19.

Özbekistan'ın bağımsızlığının ilk yıllarından itibaren, iki ülke liderlerinin karşılıklı ziyaretleri ikili işbirliğinin gelişmesinde katkı sağlamıştır. 22-24 Aralık 1991 tarihleri arasında Özbekistan Devlet Başkanı İslam KERİMOV Türkiye'yi ziyaret etti ve şöyle dedi; *'Eğer Türkiye bize destek olursa, Özbekleri bundan sonra kimse boyunduruk altına alamaz. Atatürk ilkeleri bizim Özbekistan'da yapmak istediklerimizle paraleldir, ben Atatürk'e hayranım ve O'nun Türkiye'de başardıklarını Orta Asya halklarının da başaracağını ümit ediyorum. Ben Türk Halklarının birliği düşüncesini savunuyorum. Bu birlik mutlaka gerçekleşmelidir. Politik bir birlikten ziyade ekonomik bir birlik kurulabilir. Bunun adına Türk Ortak Pazar'ı da diyebilirsiniz.*' demiştir.²⁹⁴

Özbekistan, dünyanın en yüksek okur-yazar oranına (% 99.34) sahip ülkelerinden biridir. Özbekistan, hak ettiği gibi, gençlerin ülkesi olarak bilinir. Gelişmiş ülkelerin eğitim kurumlarının şubeleri de dahil olmak üzere Özbekistan'da 65'ten fazla yüksek eğitim kurumu faaliyet göstermektedir. Aynı zamanda, 1300 akademik lise ve profesyonel kolej, 9800 genel eğitim okulu ve 6400 ana okuldan müteşekkil ilk ve orta eğitim sistemi oluşturulmuştur.²⁹⁵

²⁹⁴ Anar Somuncuoğlu, **a.g.m.** s.19

²⁹⁵ [http://www.tika.gov.tr/dosyalar/Özbekistan.doc.\(01/08/2013\)](http://www.tika.gov.tr/dosyalar/Özbekistan.doc.(01/08/2013))

Tablo 10: Özbekistan'ın Eğitim Durumu

	1980/81	1985/86	1990/91
Ortaokulların Sayısı	8021	8159	8535
Öğrenci Sayısı (bin kişi)	4047	4336	4744
Teknik Kurumların Sayısı	222	249	247
Öğrenci Sayısı (bin kişi)	238	282	262
Yüksek Öğretim Kurumu Sayısı	43	42	46
Öğrenci Sayısı	278	286	341

Kaynak: <http://ekutup.dpt.gov.tr/kuresell/oik471.pdf>

6.5.Türkiye Türkmenistan İlişkileri

Türkiye, Türkmenistan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan ve Aşkabat'ta ilk Büyükelçilik açan ülkedir. Ülkemiz, Türkmenistan'ın tarafsızlık statüsüne destek vermektedir. Ortak tarihi, dili, dini ve kültürü paylaşan iki kardeş ülke ve halk arasında, “Bir Millet, İki Devlet” temelinde dengeli, karşılıklı saygı ve işbirliğine dayalı özel ilişkiler bulunmaktadır. İki ülke arasındaki işbirliği dış politika, ticaret ve ekonomi, kültür ve eğitim başta olmak üzere her alanda olumlu bir seyir izlemektedir.²⁹⁶

Sovyetler Birliği'nin yıkılmasını takip eden birkaç yıl içerisinde Türkiye, dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın aktif liderliği sayesinde ve Orta Asya'nın yeni bağımsız ülkeleriyle ilişkileri ilerletmeyi hedefleyen kapsamlı politikanın bir parçası olarak, Türkmenistan'la siyasi, ekonomik ve kültürel işbirliğini artırmaya çalışmıştır.²⁹⁷

²⁹⁶Gül Turan, İlter Turan, **a.g.e.** , s.763.

²⁹⁷Haydar Çakmak, **a.g.e.** , s.168.

Türkiye'nin Türkmenistan politikası biri eğitim alanındaki ilişkiler olan iki önemli hususa sahiptir. Bu bağlamda Ankara'nın 1992 yılında Orta Asya ve Türk ve Akraba Topluluklardan gelerek Türkiye'de okumak isteyen öğrenciler için uygulamaya koyduğu Büyük Öğrenci Projesi önemli bir rol oynamaktadır.²⁹⁸

Türkiye'nin 1992/93 öğrenim yılında Orta Asya ve Türk ve Akraba Topluluklara yönelik olarak başlattığı ve 10 bin öğrenci projesi olarak ta bilinen bu uygulamanın resmi adı Büyük Öğrenci Projesi'dir. Ankara bu proje kapsamında Aşkabat'a 1992-2008 yılları arasında 4.896 öğrencilik kontenjan vermiş olmasına rağmen, Türkmen Hükümeti bu kontenjanın 3.957'sini kullanmıştır.²⁹⁹

Tablo 11: Türkmenistan'ın Eğitim Durumu

	1984/85		1990/91	
	Kurumlar	Öğrenciler	Kurumlar	Öğrenciler
Orta Dereceli Okullar (10. yıl dahil)	1900	800000	1800	900000
Uzmanlaştırılmış Orta Dereceli Okullar	35	36900	40	34200
Yüksek Öğretim (Üniversite / Enstitü)	9	57500	9	59000

Kaynak: <http://ekutup.dpt.gov.tr/kuresell/oik471.pdf>

²⁹⁸Gül Turan, İlter Turan, **a.g.e.** , s.761.

²⁹⁹ Gül Turan, İlter Turan, **a.g.e.** , s.762

IV. BÖLÜM

1.TÜRK CUMHURİYETLERİNİN ÜYE OLDUKLARI ULUSLARARASI

TOPLULUKLAR

1.1. Bağımsız Devletler Topluluğu

Bağımsız Devletler Topluluğu Haritası

Kaynak: <http://tr.wikipedia.org/wiki/Resim:BDT.png>

Bağımsız Devletler Topluluğu'nun fikri kurucusu Soljenitsin'dir diyebiliriz, Çünkü Soljenitsin 1990 yılında Sovyet İmparatorluğu'nun bir an önce tasfiye edilmesini üzerindeki yük olan cumhuriyetlerden kurtulmasını ve Rusya Federasyonu, Beyaz Rusya, Ukrayna ve Kazakistan'ın bir bölümünden oluşan bir Rus yani slav birliğin kurulmasını teklif etmiştir. Bağımsız

Devletler Topluluğu'nun (BDT) oluşturulması, yeni Sovyet sonrası ülkelerin liderlerinin zihinlerinde halen “Birlik” duygularının derin bir şekilde yer aldığını ve yine bu liderlerin tek başlarına hareket etme ve bu problemlerin üstesinden gelebilme kabiliyetlerinin olmadığını ortaya koyması açısından önemliydi. Ayrıca, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte, hemen akabinde apar topar bir BDT'nin doğması da belki de dünya tarihinde bir ilki oluşturmaktadır.³⁰⁰

SSCB, hukuki olarak Aralık 1991 Minsk Anlaşması ve Almatı Protokolü ile sona ermiştir. Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, 21 Aralık 1991 tarihinde(Almatı Zirvesi)kurulmuştur. Katılımcı ülke sayısı 12 olan topluluğa Baltık Cumhuriyetleri ve Türkmenistan (25 Ağustos 2005'ten beri tam üye değil) hariç, tüm eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetleri üye bulunmaktadır³⁰¹ BDT'nin organları aşağıdaki gibidir:

- Devlet Bakanları Konseyi
- Parlamentolar arası Asamble
- Dış işleri Bakanları Konseyi
- Ekonomik Konsey
- İcra Komitesi
- Savunma Bakanları Konseyi
- Sınır Muhafız Komutanları Konseyi

³⁰⁰M. Seyfettin Erol, **a.g.e.**, s. 165.

³⁰¹Şatlık Amanov, **a.g.e.**, s. 367.

- Antiterör Merkezi
- Devletlerarası Banka
- Devletlerarası İstatistik Komitesi
- İşbirliği Komiteleri³⁰²

Bağımsız Devletler Topluluğu'nu oluşturan 8 Aralık 1991 tarihli Minsk ve 21 Aralık 1991 Tarihli Almatı Anlaşmaları, bütünleşmeden daha çok birer dağılma belgeleridir. Çünkü bu anlaşmalarda taraflar SSCB'nin dağıldığını açıkça ifade etmektedirler. Ancak federal bir bütünleme modeline benzeyen Sovyetler Birliği'nin sona ermesi ve onu oluşturan cumhuriyetlerin bağımsızlıklarını ilan etmeleri, söz konusu devletlerin birbirinden tamamen kopması sonucunu doğurmamıştır. İlk dağılma şokunun hemen arkasından, önce Slav kökenlilerin çoğunlukta olduğu üç cumhuriyet, BDT'yi kurmuş, daha sonra bu topluluğa diğer Sovyet Cumhuriyetleri de genel itibariyle katılmışlardır. Böylece Sovyetler Birliği'nin dağılması, yani bir bütünleme şekli ortaya çıkmıştır. Kısaca Minsk ve Almatı Anlaşmaları bir taraftan dağılma belgesi özelliği taşıırken, diğer taraftan yeni bir bütünleşmeyi düzenlemektedir³⁰³. Kuruluş aşamasında imzalanan tüm belgeler (Minsk protokolü ve Almatı Deklarasyonu vs.) Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla beliren çok kapsamlı ve ciddi sorunları çözmeye yönelik önlemler içermiştir. Eski ordunun yerine, üye ülkelerin kendi ulusal Silahlı Kuvvetleri'nin oluşturulmasını kolaylaştırarak mekanizmalar üzerinde anlaşmalar imzalanmıştır. Üye ülkelerdeki geçiş sürecinin toplumsal çalkantılara meydan vermeden sürdürülmesi ve yerel

³⁰²Bağımsız Devletler Topluluğu, <http://www.bilgi.com/Bagimsiz-Devletler-Topluluğu>

³⁰³ Abdullah Demir, **a.g.e.**, s.196.

çatışma unsurlarının barışçıl yollarla çözüme kavuşturulması, BDT'nin hedefleri arasında yer almıştır.³⁰⁴

Üye devletler, milliyetlerine ve diğer farklılıklarına bakmaksızın, vatandaşlarına eşit hak ve hürriyetler tanır. Her üye devlet, diğer bir üye devletin vatandaşlarına ve vatansız olanlara, milletlerarası hukuka uygun olarak, politik, ekonomik, sosyal ve kültürel hak ve hürriyetleri tanıyacaktır. Üye devletler, aralarındaki derin tarihi ilişkileri geliştireceklerdir. BDT, devlet ya da devletler üstü bir kurum değildir. Üye devletler arasındaki ilişkiler, yapılan anlaşmalar çerçevesinde, eşitlik ilkesine uygun olarak gerçekleştirilecektir.³⁰⁵

Bu maddelere göre, BDT'nin genel özellikleri şunlardır:

- Politik, ekonomik, askeri, sosyal, kültürel ve milletlerarası hukuk alanlarında üyeler arasında işbirliğini temin etmesi.
- Teşkilatın kurallarını ve gayelerini paylaşan diğer devletlerin katılmasına açık olması.
- Milletlerarası barış ve güvenliğin sağlanması ve güçlendirilmesi politikasını takip etmesi.
- Üyelerinin, BM Şartı'na, Helsinki Nihai Senedi'ne, AGİK Bölgeleri'ne ve diğer milletlerarası anlaşma ve kurallara bağlı olması.
- Üye devletlerin hukuk devleti tesis etmek istemeleri.

³⁰⁴Şatlık Amanov, **a.g.e.**, s.368.

³⁰⁵Şatlık Amanov, **a.g.e.**,s.205.

- Üye devletlerin self-determinasyon hakkına, eşitlik ilkesine, diğer devletlerin içişlerine karışmama ilkesine, dostluk ve iyi komşuluk gibi millet arası hukukun dünya çapında benimsenen diğer ilkelerine riayet etmeyi taahhüt etmeleri.
- Genel sağlık ve çevrenin korunması.
- Diğer devletlerin toprak bütünlüğüne ve mevcut sınırların dokunulmazlığına riayet etmeleri.
- Silahlanmayı ve askeri harcamaları azaltmak istemeleri.
- Devletin egemenliği ve eşitliği ilkelerine saygılı olmaları.
- Diğer devletlere karşı, güç kullanma ve sindirici baskı yollarına başvurmaktan kaçınmak
- SSCB'nin BM'de ki daimi üyelik hakkının Rusya tarafından devam ettirileceğini kabul etmeleri
- Milletlerarası medeni düzeni ve uyumu devam ettirmek istemeleri³⁰⁶

19 Eylül 2003 tarihinde Yalta'da (Ukrayna) yapılan zirve sırasında BDT Devlet Başkanları Konseyi, serbest ticaret alanının oluşturulması ve BDT arasında ekonomik işbirliğinin geliştirilmesine ilişkin karar almışlardır. Yalta'da gerçekleşen BDT Zirvesinde Beyaz Rusya, Kazakistan, Rusya ve Ukrayna Devlet Bakanları tarafından Ortak Ekonomik alanın oluşturulması hakkında bir Antlaşma imzalanmıştır.³⁰⁷ Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya ve Tacikistan arasında gümrük birliğinin sağlanmasını takiben ortak ekonomik alanın kurulmasını hedef alınmıştır.

³⁰⁶ Abdullah Demir, **a.g.e.**, s.205-206.

³⁰⁷Şatlık Amanov, **a.g.e.**,s.369.

Kurulmasından uzun zaman geçmesine rağmen BDT'nin nasıl bir yapıya kavuşacağı henüz açıklık kazanmadı. Bunun yanında topluluğu meydana getiren cumhuriyetler arasındaki problemler BDT'nin geleceği konusunda ciddi kuşkular ortaya çıkarmaktadır. Bazı cumhuriyetlerde ise azınlıkların bağımsızlık istekleri, silahlı mücadeleye dönüşmesi üzerine BDT çatışmaları önlemek için Gürcistan, Moldova ve Tacikistan'a barış gücü gönderdi. Merkezi planlamalı ekonomiden, serbest piyasa ekonomisine geçmek için özel sektöre izin veren, yabancı yatırımlara açık karma ekonomiyi hedefleyen BDT üyesi cumhuriyetlerde ciddi ekonomik problemler yaşanmaktadır. Bu problemlerin en önemlisi işsizlik ve enflasyondur.³⁰⁸

Uluslararası çevreler, Gürcistan'da iktidar, Ukrayna'da muhalif liderlerin ve en önemlisi Rusya'nın en yakın müttefiki Ermenistan'ın NATO ve Avrupa Birliği'ne yakınlaşma çabaları, üye ülkeler tarafından BDT'nin etkili bir organizasyon olmadığı yolundaki görüşlerin sıklıkla dile getirilmesi çerçevesinde, Rusya'nın, serbest ve esnek bir yapıda bir arada tutmaya çalıştığı birliğe etkinlik kazandırmak amacıyla baskıcı tutum takınmasının, BDT'nin üyelerini kaybetmesine hatta dağılmasına yol açabileceği düşüncesini taşımaktadır. Ancak yine de, BDT'nin geleceğini, Topluluğun direği olan Rusya, Ukrayna, Kazakistan ve Beyaz Rusya'nın iradelerinin belirleyecektir.

³⁰⁸ <http://tr.wikipedia.org/wiki/Bağımsızdevletlertopluluğu> (11/04/2014)

1.2.Ekonomik İşbirliği Örgütü

Ekonomik İşbirliği Örgütü Üye Ülkeler Haritası

Kaynak:<http://tr.wikipedia.org/wiki/Ekonomik>

Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından ticari ve ekonomik ilişkilerin yasal çerçevesini oluşturan ticaret ve ekonomik işbirliği anlaşmaları imzalamış ve ekonomik işbirliği örgütlerine katılmışlardır.³⁰⁹Bunlardan en önemli olanı ECO' dur. ECO Kalkınma için Bölgesel İşbirliğinin devamı olarak,10 üye ülkesinin sürdürülebilir sosyo-ekonomik büyümesinin sağlanabilmesi için bölgesel bir hükümetler arası işbirliği olarak 28 Kasım 1985'de kurulmuştur (Üyeler:Afganistan, Azerbaycan, İran, Kazakistan, Kırgızistan, Pakistan, Tacikistan, Türkiye, Türkmenistan, Özbekistan) ECO üyeleri siyasi, kültürel, ticari ve ekonomik alanda işbirliğini hedeflemektedir. Hedefleri arasında 2015 yılına kadar serbest

³⁰⁹www.kalkinma.gov.tr/,Türk Cumhuriyetleri ve Bölge Ülkeleri İlişkileri, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Özel İhtisas Komisyonu Raporu, s.87. (21/02/2014)

ticaret bölgesi oluşturmakta yer almaktadır. Hedeflerinden bir diğeri ise üyeleri arasında bir platform oluşturarak işbirliğini genişletmektir.³¹⁰ Örgütün kısa tarihçesi şu şekilde gelişmiştir. Soğuk Savaş döneminde ABD SSCB'ye yakın ülkelerde yayılmasını engellemek amacıyla askeri ve ekonomik örgütler kurmayı kendine görev bilmiştir. Bu örgütlerden biride RCD'dir (Region Cooperation For-Development) Ancak İran'da Humeyni İslam devrimi yapmış ve başarılı olmuştur. Humeyni ilk olarak batı tarafından kurulan RCD ve CENTO'yu feshetmiştir. Ancak batıdan aldığı tepkiler ve ambargolar yüzünden İran'da bir yumuşama görülmüştür ve RCD yerine ECO'yu kurmuştur. 1989'dan sonra SSCB'den hürriyetlerini kazanan Orta-Asya Türk Cumhuriyetleri olan Azerbaycan, Türkmenistan, Kırgızistan, Özbekistan, Kazakistan'la Afganistan'da teşkilata tam üye KKTC ise gözlemci üye olmuştur. İlerde bölgede barış daim olursa, ECO bölgede çok başarılı faaliyetlere imza atacaktır. Türkiye'nin ECO'daki etkinliği zamanla bölgesel aktör olmasına yardımcı olacaktır.³¹¹

ECO, Avrupa Ekonomik Birliği'ne benzer şekilde, mal ve hizmetlerin dolaşımı için "ortak bir pazarın" oluşturulmasını amaçlamaktadır. Kuruluşun çalışmaları arasında, ortak sanayi yatırımları yapılması, tercihli ticaret sisteminin oluşturulması, yatırım bankası kurulması ve haberleşme- ulaşım alanlarında işbirliğinin geliştirilmesi ile turizmde ve kültürel ilişkilerde yakınlaşma sağlanması yer almaktadır. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, Avrasya'da küreselleşme ve bölgesel bütünleme alanındaki boşluğu doldurmaya

³¹⁰<http://www.deik.org.tr/CokTaraflıKuruluslar>, (21/02/2014)

³¹¹http://www.virahaber.com.Uğur_Özgoker_Soğuk_Savaş_ve_CENTO'nun_Yeniden_Kurulması,(21/02/2014)

amaçlamaktadır.1988 yılında “Güney ve Batı Asya Posta Birliği”,1990 yılında “Sanayi ve Ticaret Odası” ve1993 yılında da “İmar ve Kalkınma Bankası” oluşturulmuştur. Tüm ECO üyesi ülkeler, aynı zamanda İslam Konferansı Teşkilatı’nın da (OIC) üyesidirler; bir örgüt olarak ECO, 1995’ten bu yana OIC’de gözlemci statüsüne sahiptir.³¹²

Örneğin İpekyolu’nun yeniden canlandırılması hem ECO bölgesine hem de komu ülkelere yarar sağlayacaktır. Ekonomik entegrasyon (önce serbest ticaret bölgesi, sonra da gümrük birliği yoluyla) bölgede ekonomik, siyasi ve güvenlik istikrarını sağlamaya önemli katkı sağlayacaktır.³¹³ Ancak Türk Cumhuriyetlerinin güvensiz tutumları ve şüpheli yaklaşımları Türkiye’nin aşması gereken bir sorundur. Çünkü bu sorunun hem ECO’yuhem de Türkiye’yi yavaşlatıcı etkisi bulunmaktadır. ECO’nun planlarında bulunan İpekyolu’nun Türkiye üzerinden batıya geçmesi yerine alternatif yollar aranmaktadır. Bunun eniyi örneği Kaşgar Özbekistan üzerinden Karadeniz’in kuzeyinden geçen bir demir yolu projesinin Paris’e ulaşması düşünülmektedir. Böylece Türkiye devre dışı kalacak Türk Cumhuriyetlerinin geleceğinde söz sahibi olamayacaktır.³¹⁴

Bölge ülkeleri ile Türkiye arasında birçok anlaşmalar imzalanmasına rağmen Türkiye’nin Kasım 1992’de kurulmasına büyük katkıda bulunduğu Ekonomik Kalkınma Örgütü (ECO) ve ABD’nin desteğiyle tesis edilen Orta Asya Bölgesel Birliğinin mevcudiyeti Türkiye’yi ön plana çıkarabilecek ciddi

³¹²Şatlık Amanov, **a.g.e.**, s.400.

³¹³Hamit - Lale Ersoy, **Küreselleşen Dünya’da Bölgesel Olumsuzlar ve Türkiye**, Siyasi Kitapevi Yayınları, Ankara,2002,s.132.

³¹⁴Ahmet Taşağıl, **Hammadde Kaynaklarının Türk Dünyasındaki Çözümüne Etkisi**, Türk Dünyasının Problemleri ve Çözüm Önerileri, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007, s.70.

adımlar olarak görülmüştür. Ancak neticede Türkiye siyasi beklentiler açısından Türk Cumhuriyetlerinde kapasitesinin çok üstüne çıktığı için hedeflerini tutturamamıştır. Özellikle hazırlanan geniş açılı planları bölgede uygulayamamıştır. Ayrıca karşılaştığı engelleri aşacak siyaseti ve stratejileri üretememiştir.³¹⁵ Örgütün gelişimini etkileyen birçok iç ve dış faktörler bulunmaktadır. Üye ülkeler Örgütün öngördüğü türden bir altyapı ve kurumsal yapılardan noksandırlar. Siyasi ve askeri-stratejik sorunlar, örgütün başarılı bir entegrasyon sürecini hayata geçirmesini ve kaynaklarını efektif bir şekilde kullanmalarını engellemektedir. Altyapı projeleri ve iletişim- ulaşım sağladığı yardımlar yüzünden, bölge ülkeleri örgütün faaliyetlerini desteklemektedirler. Daha çok ekonomik ve teknolojik kalkınma amacını güden ECO'nun, bölgedeki diğer örgütler gibi siyasi- askeri bir hedefi bulunmamaktadır ki örgütün fonksiyonelliği de buradan kaynaklanmaktadır.³¹⁶

ECO'nun 9. Zirvesinde 'Bakü Bildirisi' Kabul edilmiştir. ECO içinde 2015'e kadar serbest ticaret bölgesi kurulmasının öncelikli olduğu belirtilen bildiride, ECO Ticaret ve Kalkınma Bankasının yürürlüğe girmesi kararlaştırılmıştır. Taşımacılık konusunda bölge ülkeleri arasındaki ulaşımın önemli olduğu vurgulanarak, 'Transit Taşımacılık Koordinasyon Konseyi' kurulması gereği dile getirilmiştir.³¹⁷

³¹⁵ Ahmet Taşagıl, **a.g.e.**, s.68-69.

³¹⁶ Şatlık Amanov, **a.g.e.**, s.401.

³¹⁷ www.tumgazeteler.com/ ECO'nun 9. İşbirliği Zirvesi Sona Erdi (21/05/2014)

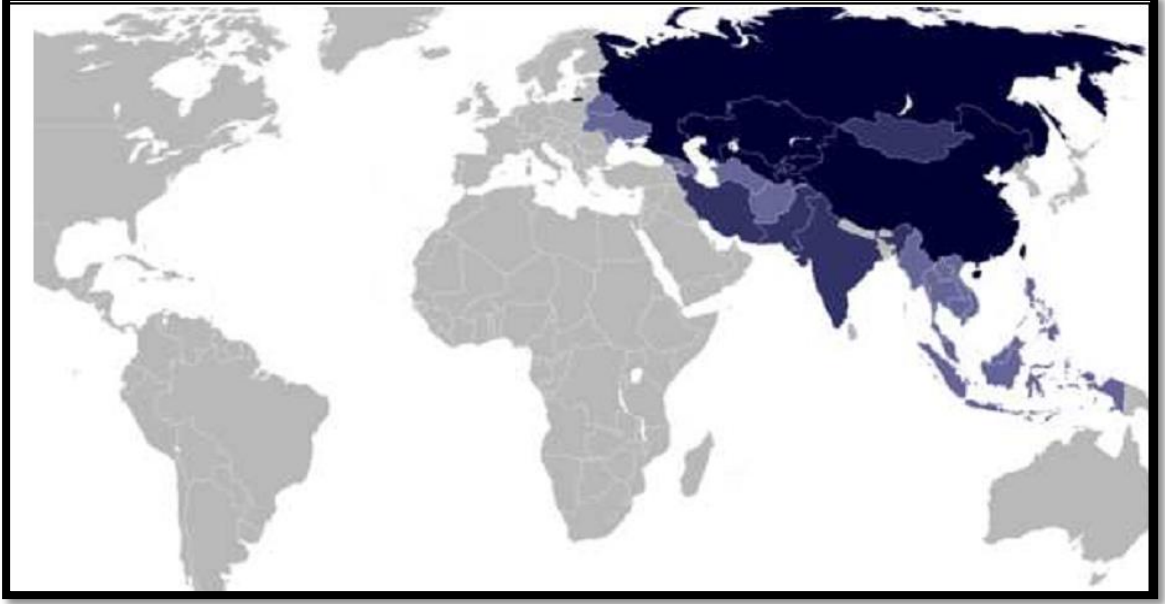
Tablo12: ECO Üyesi Ülkelerin Ekonomik Verileri

ECO Üyesi	Yüz	Nüfus	GSMH	İhracat Oranı	İthalat Oranı
Ülkeler	Ölçümü (km²)	(Milyon)	(Ülkeler/\$)	(milyon dolar)	(milyon dolar)
Afganistan	647.5	24.000	300	457	3860
Azerbaycan	86.6	8.392	1518	4347	4211
İran	1648.1	68.467	2809	60012	40969
Kazakistan	2717.6	15.147	3707	27849	17353
Kırgızistan	199.9	5.144	475	672	1102
Pakistan	796.1	153.960	715	14453	20630
Tacikistan	143.1	6.850	337	909	1330
Türkiye	774.8	72.065	5016	73122	116049
Türkmenistan	491.2	6.520	2625	4939	3638
Özbekistan	448.9	26.167	493	5409	4091
ECO Bölgesi	7953.8	386.712	2003	192169	213232

Kaynak: Almagül İsina, **Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma**, Tasam Yayınları, İstanbul, 2008,s.161.

1.3.Şanghay İşbirliği Örgütü

Şanghay İşbirliği Örgütü Haritası

Kaynak: http://tr.wikipedia.org/wiki/Resim:SCO_Map.png

Şanghay İşbirliği Örgütü Rusya Federasyonu, Çin Halk Cumhuriyeti, Kırgızistan, Kazakistan, Tacikistan ve Özbekistan'dan oluşan altı üyeli bir bölgesel örgüttür. Tarihsel süreci incelendiğinde; 1996 yılında Rusya, Çin Halk Cumhuriyeti, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında başlatılan ve Şanghay Beşlisi olarak adlandırılan, 2001 yılında Özbekistan'ın da katılımıyla Şanghay Beşlisi olarak adlandırılan, Şanghay İşbirliği Örgütü'ne dönüştürülen oluşumdur. Ancak zamanla Rusya'nın Orta Asya'da ABD ile rekabette kullandığı bir mekanizma olmuştur.³¹⁸ Şanghay İşbirliği Örgütünün üye adayları konusunda çeşitli spekülasyon ve söylentiler vardır. Pakistan, Hindistan, İran, Moğolistan, Türkmenistan, Ermenistan, Türkiye ve ABD bile muhtemel üye olarak bahse konu olmaktadır. Aslında Pakistan'ın daha açık olarak bu örgütle

³¹⁸ İhsan Çomak, **Rusya Stratejik Araştırma-1**, Tasam Yayınları, İstanbul, 2006, s. 172.

ilgilendiği bilinmektedir. Çünkü Pakistan, gelişen bölgesel ve uluslararası politikada kendine bir yer edinebilmek için bölgesel bir ekonomik ve güvenlik çatısı altına girmek istemektedir. Ayrıca 2001 'de ki Şanghay Zirvesinde Kuzey Kore'nin gözlemci olarak katılması, Kuzey Kore'nin de bu örgüte ilgisinin olduğunun bir göstergesidir.³¹⁹ Şanghay İşbirliği Örgütü'nün kısa sürede ulaştığı nokta, hem ABD'nin tek yanlı dayatmacılığına karşı güçlü bir mücadele seçeneği sunmakta hem de ABD'yi Avrasya'nın dışına itmeyi sağlamaktadır.³²⁰ Şanghay Beşlisi'nin 2001 yılında Şanghay 'da toplanan altıncı zirvesine kadar çoğunlukla üye ülkelerin sınır güvenliği sorunlarıyla ilgili kararlar aldığı görülmektedir. Söz konusu zirvede Moğolistan'ın gözlemci, Çin ve Rusya ile sınırları olmamasına rağmen Özbekistan'ın üye olarak kabul edilmesi onları örgütün içyapısında değişiklik yapmak zorunda bırakmıştır. Bu zirvede güvenlik konusunda yapılan iş birliğinin yanı sıra askeri ve iktisadi ortaklığın da kurulması kararlaştırılmış ve oluşum örgüt haline getirilerek ismi 'Şanghay İşbirliği Örgütü' olarak değiştirilmiştir.³²¹ 'Taşkent Deklarasyonu' ile her alanda tam işbirliği yolunda yeni bir aşamaya gidilmiştir. Liderlerin görüşmelerinin ardından elektronik ticaret, gümrük, kalite kontrol, yatırıma teşvik ve ulaştırma konularında bir komite oluşturulması kararlaştırılmıştır. Bu kapsamda bir anti-terör birimi kurulması benimsenirken "Şanghay Kalkınma Fonu" ve "Şanghay İş kurulu" oluşturulması kabul edilmiştir.³²² Daha sonra 5 Temmuz 2005 tarihinde yapılan zirvede, Afganistan'da ki terörle mücadele

³¹⁹ İdris Bal, **21. Yüzyılda Türk Dış Politikası**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2004, s.615.

³²⁰ Cüneyt Akalın, "Asya'nın NATO'su: Şanghay İşbirliği Örgütü" Jeopolitik Aylık Stratejik Dergisi, S.30, 2006, Çantay Kitabevi, İstanbul, 2007, s.70.

³²¹ Kutay Karaca, **Şanghay İşbirliği Örgütünün Genişleme Perspektifi ve Gelecekteki Rolü**, Orta Asya'da Değişen Dengeler ve Türkiye, Sarem Yayınları, İstanbul, 2008 s.78.

³²² Hasret Çomak, **Şanghay İşbirliği Teşkilatı ve Türkiye**, Tasam Yayınları, İstanbul, 2007, s.33.

operasyonunun aktif muharebe aşamasının tamamlandığını ve terörle mücadele koalisyonunun ilgili üyelerinin (ABD kastedilmiştir) Şanghay İşbirliği Örgütüne üye ülkelerdeki altyapı tesislerinin geçici kullanımını ile üye ülke topraklarındaki askeri varlığının sona erme tarihleriyle ilgili karar almasının gerekli olduğu belirtilmiştir. Bu kararın, Özbekistan'ın ABD askeri varlığının ülkeden ayrılması istemesinden hemen sonra alınmış olması önemlidir. Çin ve Rusya, örgütü NATO'nun 11 Eylül sonrası kendine biçtiği yeni küresel statüsüne karşı koyabilecek ya da enazından dengede tutabilecek bir tampon örgüt olarak düşünmektedir.³²³ Şanghay İşbirliği Örgütü'nün üyelerinin ortak özelliği ABD karşıtı ve ABD'nin bölgeye yönelik girişimlerinden rahatsız olan ülkelerin bir oluşumu olmasıdır. Geçtiğimiz yıllarda Türkiye için gözlemci üyelik konusu değerlendirilmiş ancak bunun uygun olmadığı sonucuna varılmıştır.³²⁴

Bu olumsuz sonuçta Türkiye'nin ABD'ye yakınlığının bir etkisi olduğu düşünülebilir. ŞİÖ üyelerinin büyük bölümünü oluşturan Orta Asya Cumhuriyetleri ile ilişkiler Türkiye için önemli imkânlar doğurabilecek kapasitedir. Duygusal yaklaşımları bir tarafa bırakacak olursak, ülkeleri birbirine bağlayan ekonomik ve siyasi çıkarlardır. Din, dil, ırk ve tarihi temellerin ortak olması ise bu ilişkilerde öncelik ve güvenilirlik sağlayacaktır. ŞİÖ, üye ülkelerin farklı konular bağlamında birbirleriyle etkili bir şekilde iletişim kurabilecekleri ve karşılıklı faaliyetlerini koordine edebilecekleri bir mekanizma yaratmıştır. Örgüt sayesinde, ülkeler arasında karşılıklı güvenin tesis edilmesi, silahsızlanma, terörizmle mücadele ve işbirliği gibi konularda

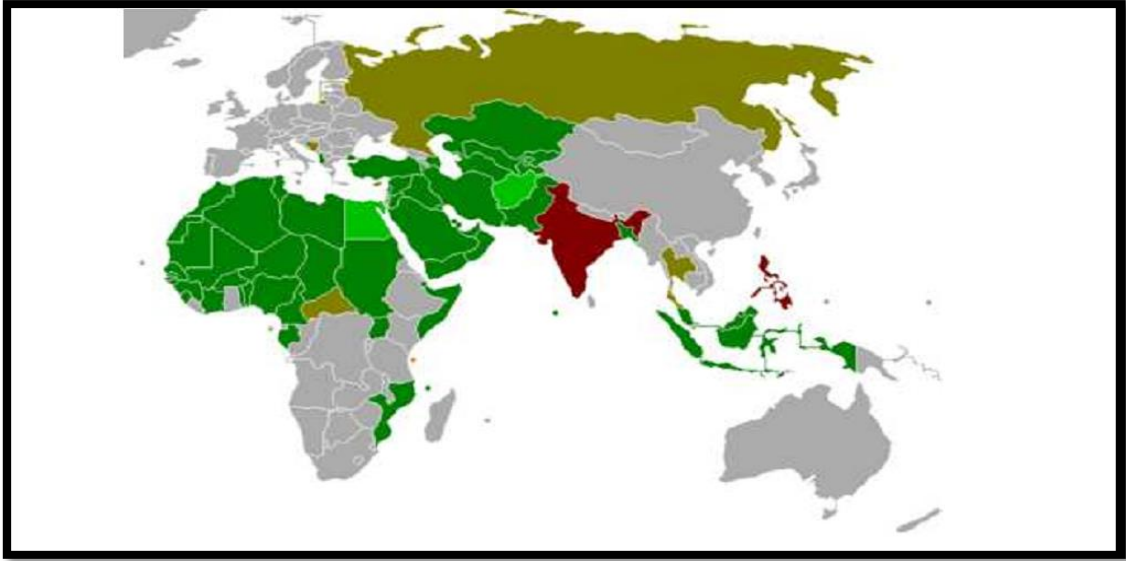
³²³Kutay Karaca, **a.g.e.**, s.81.

³²⁴Ümit Yardım, **a.g.e.**, s.122.

tarafları bağlayıcı anlaşmalara imza atılmıştır. Son gelişmeler, Şanghay mekanizmasının üye ülkelerin çıkarlarına hizmet edebilecek etkin, çok taraflı bir enstrüman olarak uluslararası arenada daha da güçleneceğini göstermektedir.ŞİÖ' nün gelecekteki rolü ve sınırları, büyük ölçüde Rusya-Çin ilişkileri, Amerika'nın Orta Asya'daki varlığı ve bölge ülkelerindeki ayrılıkçı-terörist hareketlerin durumu tarafından belirlenecektir.³²⁵

1.4. İslam Konferansı Örgütü

İslam Konferansı Örgütü Ülkeleri Haritası

Kaynak: http://tr.wikipedia.org/wiki/Resim:OIC_Map.png

Türk Cumhuriyetleri üye oldukları diğer bir örgütte İslam Konferansı örgütüdür. 57 devletten oluşan uluslararası bir organizasyondur. OIC' ye üye ülkeler Ortadoğu, Orta Asya, Kuzey, Batı ve Güney Afrika, Avrupa, Güneydoğu Asya, Hint Yarımadası ve Amerika Birleşik Devletleri bölgelerine

³²⁵ Şatlık Amanov, a.g.e. , s.395

yayılmıştır.³²⁶ Ülke vatandaşlarının tümünün veya belirli bir kısmının Müslüman olması, bu organizasyona üye olmayı olanaklı kılar. İKÖ, 25 Eylül 1969'da Fas Krallığı'nın başkenti olan Rabat'ta kurulmuştur. Kuruluşun en önemli sebeplerinden biri, İsrail'in Kudüs'ü işgal etmesidir. Yani tepkisel bir ürün olan bu kuruluş 1970 Mart'ında yapılan ilk konferans ile yapısını belirlemiş, genel sekreterliğini kurmuş ve idari genel merkezini oluşturmuştur. Buna göre Suudi Arabistan'ın başkenti Cidde, İKÖ' nün ilk genel sekreterliğinin merkezi olarak belirlenmişti. Daha sonraları, Rabat'ta yapılan konferansta İKÖ' nün işbirliği alanları genişletilerek manevi-politik ortaklığın yanı sıra sosyal, ekonomik, kültürel ve bilimsel alanlarda da işbirliği ilerletildi.³²⁷ Teşkilatın yan organlarından olan İslam Ülkeleri İstatistik, Ekonomik ve Sosyal Araştırma Eğitim Merkezi Ankara'da, İslam Tarih, Sanat v Kültür Araştırma Merkezi ise İstanbul'da bulunmaktadır.³²⁸

İslam Konferansı Örgütüne katılmak için istekli olan ülkelerin başında Rusya, Hindistan ve Filipinler gelmektedir. Ağırlıklı olarak Hıristiyan nüfusun yaşadığı Filipinler'in üyelik talebinde (Ülke nüfusunun % 5'i Müslüman), ülkedeki Müslüman azınlık gruplar tarafından haklı olarak engellenmiştir. Rusya 2005' ten itibaren gözlemci olarak teşkilata katılırken, Hindistan'ın üyeliği bazı teşkilat üyeleri tarafından engellenmektedir. Bilindiği gibi Hindistan, Müslüman nüfusa sahip dünyadaki ikinci büyük ülkedir ve bundan dolayı İKÖ'ye gözlemci olarak katılmak için büyük çaba göstermektedir. Hindistan'ın adaylığı bazı üyeler (Özellikle Suudi Arabistan) tarafından

³²⁶ Şatlık Amanov, **a.g.e.**, s.401.

³²⁷ [http://www.globalsiyaset.com/intorganizations/iko.html\(12/05/2014\)](http://www.globalsiyaset.com/intorganizations/iko.html(12/05/2014))

³²⁸ Şatlık Amanov, **a.g.e.**, s.403.

desteklenmesine karşın, Pakistan gibi İKÖ'nün bazı nüfuzlu üyeleri Hindistan'ın teşkilata üyeliğini sürekli engellemektedir.³²⁹

³²⁹Şatlık Amanov, **a.g.e.**, s.403.

V.BÖLÜM

1.TURGUT ÖZAL'IN TÜRK CUMHURİYETLERİNE SON GEZİSİ

VE VEFATI

Cumhurbaşkanı Turgut Özal 4-15 Nisan 1993 tarihinde Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine yönelik geniş çaplı bir gezi gerçekleştirmişti. Bu onun son yurt dışı gezisi oldu. Geziden geldikten 2 gün sonra 17 Nisan 1993'te vefat etti. Aslında Özal bu geziyi bir sene önce, SSCB'nin çöküşünden hemen sonra yapmayı planlıyordu. Ancak dönemin Başbakanı Süleyman Demirel ile koordinasyon sağlanamadığı için Turgut Özal bu geziyi bir yıl ertelemek durumunda kaldı.³³⁰

Geziye Özal ile birlikte Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin başta olmak üzere, çeşitli bakanlıkların üst düzey yetkilileri, yüksek rütbeli askerler ve yüze yakın iş adamının oluşturduğu 221 kişilik bir heyet katılmıştı. Sami Kohen, Özal'ın Türk Dünyasına yapacağı bu geziyi Ankara'nın dış politikasının son yıllarda gerçekleştirdiği en önemli hamlelerden biri olarak niteliyordu.³³¹

Rusya da önemli olayların yaşandığı bir döneme rastlayan bu gezi bölgedeki istikrarsızların ve gerginliklerin giderilmesi amaçlanıyordu. Milliyet Gazetesinin dış politika yazarı Sami Kohen'e göre Türkiye'nin gerçek çıkarı buydu. Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile her alanda sıkı bağlar kurması, bu amaca hizmet edecekti. Türkiye'nin Orta Asya'ya açılma planını yayımlacı niyetlere bağlayanlar veya bu çabalardan rahatsız olanlar yanılmaktaydı. Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Orta Asya

³³⁰ Sami Kohen "Özal'ın Türk Dünyası Çıkarması" Tercüman 05/04/1993,s.4.

³³¹ Sami Kohen , a.g.m.,s.4.

–Kafkasya seferi yakın komşulara ve dünyaya, bu konuda doğru mesajların verilmesi içinde bir fırsatı beraberinde getiriyordu.³³²

Özbekistan da bir yabancı diplomat Özal'ın bu gezisinin bölge ülkeleri açısından da son derece yararlı olacağını, ticaret gelişmesine ve yatırımların artmasına katkıda bulunacağını ifade ediyordu.³³³

Cumhurbaşkanı Turgut Özal Türk Cumhuriyetleri gezisinin ilk durağı olan Özbekistan'da yapılan resmi görüşmelerde, ağırlıklı olarak iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler üzerinde duruldu. Görüşmelerde, Azerbaycan-Ermenistan sorunu, Tacikistan ve Afganistan'daki durum ile Rusya'daki son durum da ele alındı.

Gazetelere yansıyan haberlere göre, iki ülke Cumhurbaşkanının yaptıkları görüşme, samimi bir hava içerisinde geçmişti. Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov görüşme sırasında Türk özel sektörü ile işbirliğinde son derece memnun olacaklarını belirterek, devletle olan ilişkilerin hızlandırılmasından mutluluk duyacaklarını kaydetti. Görüşmelerde iş adamlarının iki ülke Cumhurbaşkanlarının başkanlığında toplanarak meselelerini dile getirmeleri kararlaştırıldı.³³⁴

İki ülkenin Cumhurbaşkanının görüşmesinde uluslararası konular üzerinde de duruldu. Azerbaycan-Ermenistan sorununun genel olarak ele alındığı görüşmede, Tacikistan ve Afganistan'daki durumun biran evvel istikrara kavuşmasının önemi belirtildi. Kerimov bunun için Türkiye'nin ağırlığını koymasını istedi.³³⁵

³³² Sami Kohen , “Özal'ın Türk Dünyası Çıkarması” Tercüman 04/04/1993,s.4.

³³³ Sami Kohen, **a.g.m.**,s.4.

³³⁴ Engin Güner, **a.g.e.**, s.24.

³³⁵ Hasan Cemal, **a.g.e.**, s.116.

Turgut Özal Kerimov ile görüşmesinde özellikle kalkınma konusunda Türk Modelinden söz etmiş ve bu konuya Özbeklerin büyük ilgi gösterdiklerini fark etmiştir. Zira Türkiye Cumhuriyeti Devletinde uygulanmakta olan serbest piyasa ekonomisi, demokratik düzeni ve laikliği bağımsızlıklarını yeni kazanan Türk Cumhuriyetlerinin ilham kaynağıydı.

Özbekistan'daki geziye katılan iş adamlarından biri olan Cefi Kamhi vermiş olduğu bir röportajda geçen sene sadece duygular ile hareket ettiklerini artık, somut olarak hangi işleri yapabileceklerinin arayışı içinde olduklarını ifade ediyordu. ³³⁶

Cumhurbaşkanı Turgut Özal, gezisinin ikinci gününde Özbekistan'ın tarihi kenti ve İslam dünyasının önemli merkezlerinden biri olan Buhara Şehrini ve Nakşibendi tarikatının kutsal mekânlarını ziyaret etmek istemiş ve küçük bir uçak ile eşi Semra Hanım ve Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin ile birlikte Buhara ya gitmişlerdir. Buhara havaalanında çok renkli ve sıcak bir tören ve dostluk mesajları içeren dövizlerle karşılanmışlardır.

Buhara da Türk heyetine gösterilen ilgi Taşkent'ten kat kat fazla idi. Buhara'ya yapılan bu kısa gezinin belki de en önemli yanı Nakşibendî'nin³³⁷ Türbesinin ziyareti olmuştu. Burada Özal'ı karşılayan görevli bu kutsal yerin Komünist rejim döneminde kapalı olduğunu ve üç yıl önce açıldığını ancak bakım ve onarıma ihtiyacı olduğunu söylemiştir. Bu durum üzerine Özal heyetteki iş adamlarından 45 bin dolarlık yardım toplamış ve Türbenin onarılmasını istemişti.

³³⁶ Sami Kohen "Özbeklerin Derdi Başka", Milliyet 06/04/1993.

³³⁷ Nakşibendi tarikatının kurucusu Şah-ı Nakşibendi Hazretleri (1318-1389)
www.biriz.biz/evliyalar/htm(11/03/2014)

Heyet Özbekistan'daki temaslarını tamamladıktan sonra, Kırgızistan'ın Başkenti Bişkek'e hareket etmiştir.

Bişkek de içlerinde Kırgızistan Cumhurbaşkanı Akayev 'inde bulunduğu son derece coşkulu ve samimi bir kalabalık Türk heyetini karşılamıştı. İki Cumhurbaşkanı heyetler arası görüşmelerin yapılmasının ardından birlikte basın toplantısı düzenlemişlerdir. Özal basın toplantısında Kırgızistan'ın Orta Asya Ülkeleri içinde bulunduğu konum ve sahip olduğu doğal kaynaklar itibarıyla özel bir yere sahip olduğunu Kırgızistan'ın kalkınması için her türlü desteğin verileceğini ve Türkiye'ye gelen Kırgızların sorunlarıyla yakından ilgileneceğini, ayrıca Bosna, Ermenistan-Azerbaycan meselesi ile Kıbrıs konusunda da Cumhurbaşkanı Akayev ile hem fikir olduklarını beyan etmiştir.³³⁸

Kırgızistan Cumhurbaşkanı Akayev ise Türkiye'yi Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine yol gösteren bir "Deniz Fenerine" benzeterek 21.asrın Türk asrı olması düşüncesine katıldığını ,“sadece geçmişimiz değil geleceğimizde bir olacaktır” şeklinde açıklama yapmıştır.³³⁹

Özal Kırgızistan gezisinin ikinci gününde Kırgız Parlamentosunda yapmış olduğu konuşmada, ekonomik konula ve iki ülke arasındaki ilişkilere değinmiştir. Türkiye'nin tecrübelerine değinen Özal Kırgızlarında çok çalışmaları ve sabırlı olmaları gerektiğini söylemiştir. Bunu vurgulamak için de eski bir Kırgız atasözünü "Göç yürüye yürüye düzülür, çocuk oynamadan büyüyemez" nakletmesi parlamentoda büyük alkış almıştır.³⁴⁰

³³⁸Soner Yalçın, *The Özal Bir Davanın Öyküsü*, Doğan Yayıncılık, İstanbul,2007,s.331.

³³⁹ Soner Yalçın, *a.g.e.*,s.331.

³⁴⁰ Sami Kohen "Kırgızistan ile Özel İlişkiler" Milliyet 11/04/1993

Cumhurbaşkanı Turgut Özal Kırgızistan'dan Orta Asya gezisinin üçüncü durağı olan Kazakistan'ın Başkenti Almatı'ya geçti. Özal Almatı havaalanında Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev tarafından resmi bir törenle karşılandı. Bu Özal'ın Kazakistan'a yaptığı ikinci ziyareti idi. Daha önce 1991 yılının mart ayında gelmişti. İki ziyaret arasındaki en önemli farklılıklar arasında önceki başkentnin adının Alma-Ata yani “elmanın atası” iken Almatı ya “elmalı” dönüşmüş olmasıydı.

Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın gerçekleştirdiği bu gezi gerek Türkiye gerekse kardeş ülke Kazakistan açısından son derece önemli faydalar sağlamıştı. Özal Kazakistan Parlamentosunda yapmış olduğu konuşmada Bağımsız Devletler Topluluğunun özellikle ekonomik alanda sıkıntı içinde olduklarını, Türkiye ekonomisinin de benzer sorunlar yaşadığını ancak son 15 yılda yapılan yenilikler ile kapalı ekonomiden açık Pazar ekonomik sisteme geçildiğini bununda yapılan fedakârlıklar ile gerçekleştiğini ifade etti. Kazakistan'ında Sayın Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in tecrübe ve gayretleri başkanlığında yapılacak reformların ardından serbest piyasa ekonomisine geçişinin hızlanarak diğer gelişmiş ülkelere entegre olacağına olan inancını yineledi.³⁴¹

Özal konuşmasında ayrıca : “Kazakistan'ın sahip olduğu alt yapı ve zengin yer altı kaynakları iyi değerlendirilmesi noktasında kardeş ülke olarak bizim manevi ve siyasi bir görevimizdir. Ulaştırma, haberleşme, eğitim, kültür ve siyasi alanda yapacağımız işbirliğinin iki ülke açısından son derece önemli olduğunu gelecek asrın

³⁴¹Halit Esendir “Cumhurbaşkanı Özal'ın Son Orta Asya Yolculuğu” Zaman 24/04/1993,s.9.

Türk Halklarının olacaktır.” Diyerek sözlerine son vermiş ve parlamentoda büyük takdir ve alkış almıştı.³⁴²

Gazeteci Fehmi Kuru’ya göre Kazakistan pazarına henüz Türk mallarının giremeyişinin en önemli sebebi Türk işadamlarının kendi ülkelerinde bile pamuk ipliğine bağlı dengesini düşünüp riskli olan bu bölgeye gelemiyor olmasıydı. Bu duruma karşı Türk Devletinin işadamlarını teşvik edecek bir takım önleyici tedbirler almalıydı.³⁴³

Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Kazakistan’dan ayrılarak 2 saat süren bir uçak yolculuğunun ardından Orta Asya gezisinin dördüncü durağı olan Türkmenistan’a gitti. Türkmenbaşı Saparmurad Niyazov tarafından gayet samimi ve dostane karşılanmıştı. İki ülke heyetleri arasında görüşmeler gerçekleşmiş birtakım açılış ve temel atma törenlerinin ardından Özal tarihi bir kent olan Merv’e hareket etmişti. Burada Türkmen geçleri Özal’ı büyük bir sevinç ve coşkuyla karşılamışlardı.³⁴⁴

Zaman gazetesi yazarı Halit Esendir Merv’deki bu karşılamayı şu cümleler ile ifade ediyordu: “Merv şehrinin girişinden çıkışına kadar en az 5 km lik yol boyunca insanlar tarafından tezahürat ve alkışlar ile karşılandık. Gerçekten görülmeye değer bir manzaraydı. 120 bin kişilik Merv de adeta evde kimse kalmamacasına bir kalabalık yollara dökülmüştü.”³⁴⁵

Özal bazı görüşmeler ve ziyaretlerden sonra Selçukluların son sultanı olan “Sultan Sencer”in kabrinin bulunduğu Bayram Ali Şehrine giderek 13.yüzyıldan kalan tarihi mekânları ziyaret etti. Burada bulunan tarihimiz açısından son derece

³⁴²Halit Esendir, **a.g.m.** , s.9.

³⁴³ Fehmi Kuru ,“**Tren Kaçıyor**” Zaman 12/04/1993,s.8.

³⁴⁴ Halit Esendir, “**a.g.m.**,s.9.

³⁴⁵ Halit Esendir, **a.g.m.** , s.9.

önemli olan yerlerin bakımsız olmasını gören Özal buraların bakım ve onarımı için yeteri kadar kaynağı göndereceğini beyan etti.³⁴⁶

Cumhurbaşkanı Turgut Özal ve mahiyetindeki heyet Türkmenistan ziyaretini tamamlayarak Orta Asya gezisinin en önemli ve kritik bölümü olan Azerbaycan'a geçti. Azerbaycan ziyareti kuşkusuz diğer Türk Devletlerine yapılan ziyaretten farklı olacaktı zira Ermenistan'ın 26 Şubat 1992'de Hocalı 'da yapmış olduğu saldırı bu durumun en önemli göstergesi idi.³⁴⁷ Bu sebeple Bakü'de yapılacak görüşmelerin ağırlığı Azerbaycan-Ermenistan sorunu üzerine olacaktı. Yapılan görüşmelerde Özal Ermenilerin yaptıklarının insanlık suçu olduğunu, Türkiye olarak kardeş ülke Azerbaycan'ın yanında yer aldıklarını, Ermenistan Türkiye sınırını kapattıklarını ve konuyu uluslararası kuruluşlarda yakından takip edecekleri mesajını verdi. Ayrıca Türkiye hükümetinin de Bu konu üzerinde Rusya ile ikili görüşmeler gerçekleştirildiğini söyledi.³⁴⁸

Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Azerbaycan ziyaretindeki önemli konulardan birisi de Azerbaycan'ın sahip olduğu petrolerin Türkiye üzerinden başta Avrupa olmak üzere dünya pazarına ulaştırma meselesiydi. Bu projenin hayata geçirilmesi durumunda Türkiye'nin tüketici durumundan kurtularak üretici olmasa da en azından dağıtıcı konumuna gelecekti. Böylece Türkiye enerji koridoru olacak ve stratejik bir önem de kazanacaktı. Görüldüğü gibi Özal'ın özellikle Kazakistan, Türkmenistan ve Azerbaycan ziyaretlerinde yapılan görüşmelerde petrol ve doğal gaz boru hattı projeleri konusu öne çıkıyordu. Özal'ın başlattığı bu projelerin büyük bir kısmı

³⁴⁶Halit Esendir, **a.g.m.**, s.9.

³⁴⁷Hocalı Katliamı, Karabağ Savaşı sırasında 26 Şubat 1992 tarihinde Cumhuriyeti'nin Dağlık Karabağ bölgesindeki Hocalı kasabasında yaşanan ve Azeri sivillerin Ermenistan'a bağlı kuvvetler tarafından toplu şekilde öldürülmesi olayıdır.

³⁴⁸Abdulvahap Kara, **Turgut Özal ve Türk Dünyası**, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2012, s.224.

günümüzde hayata geçirilmiş böylece Türkiye Orta Asya ülkeleri ile Avrupa arasında petrol ve doğal gaz köprüsü haline gelmişti. Seyahat boyunca Özal'ın yanında bulunan Enver Altaylı³⁴⁹ bu gezinin Özal'ın düşüncelerini etkilediğini ve yeni ufuklar açtığını, Türkiye ile Türk Cumhuriyetlerinin güç birliği yapması ve ortak hareket etmesi durumunda dünyada yeni bir küresel güce ulaşabileceği kanaatinin oluştuğunu ifade etmektedir.

Cumhurbaşkanı Turgut Özal 15 Nisan 1993'te Orta Asya gezisini sonlandırarak Türkiye'ye dönmüş ve iki gün sonrada 17 Nisan 1993'te vefat etmiştir. Yapılan resmi açıklamada onun kalp krizinden öldüğü belirtildi. 21 Nisan 1993 'te büyük bir kalabalığın katılımıyla TBMM'de düzenlenen törenin ardından kendisinin vasiyeti üzerine naaşı İstanbul'a gönderildi. Eski Başbakan Adnan Menderes'in mezarının bulunduğu Topkapı'da kendi adına hazırlanan anıt mezara defnedilmiştir.

³⁴⁹**Enver Altaylı**, Sovyetolog ve eski istihbaratçı. 1990'lı yılların başında Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla birlikte yeni Orta Asya Cumhuriyetlerin kurulması ve yapılandırılmasında etkin bir rol oynadı. tr.www.wikipedia.org/wiki/Enver_Altaylı(18/4/2014)

SONUÇ

Turgut Özal, Türkiye'nin siyasi tarihinde, sadece dış politika alanında değil, ekonomiden bürokrasiye, liberalizmden islam düşüncesine kadar Türk siyasi ve ekonomik yaşamında izleri bugüne yansıyan derin etkiler bırakmıştır. Özal'ın Türk siyasi yaşamında bıraktığı izler ise Türk toplumunun değerlerinde ve dışa açık-rekabetçi bir sistemin kabulünde farklılaşma yaratacak izdüşümleri beraberinde getirmiştir. Özal, Atatürk'ten sonra halka 'kendine güveni' aşılayan en önemli liderlerden biri olarak tarihte yerini almıştır.

Özal, 1980li yıllarda dünyada esmeye başlayan değişim rüzgârlarının doğuracağı sonuçları herkesten önce sezmiştir. Bu değişime Türkiye'nin ayak uydurabilmesi için, dışa açık ve rekabetçi sistemin esas alınması gerektiğine inanarak, küreselleşen dünyada güçlü bir şekilde var olmanın ancak bu şekilde olacağını öngörmüştür.

Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılmasının ardından birliğin güneyinde yer alan coğrafyada Türkiye'yi yakından ilgilendiren değişimler yaşanmıştır. Etnik, kültürel ve tarihsel yönlerden Türk halkı ile pek çok ortak özelliğe sahip eski Sovyet halkları bağımsızlıklarını ilan etmiş ve Orta Asya bölgesinde bağımsız cumhuriyetler olarak belirmişlerdir. Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsız devlet olarak ortaya çıkması Türkiye için siyasi, iktisadi ve kültürel alanlarda yeni imkânlar ve fırsatlar yaratmış, aynı zamanda bir kısım sorumluluklar da yüklemiştir.

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Akraba Topluluklarının, Sovyetler Birliği'nin dağıldığı 1991 yılına kadar Türkiye Cumhuriyeti ile belli başlı bir ilişkileri olmamıştır. Buralar Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği içindeki ülkeler

olarak kalmış, merkezi idare Moskova ile karşılıklı kültürel ve ekonomik ilişkiler çerçevesi dışında herhangi bir ilişki kurulmamış, kurulmasına da imkân bulunmamıştır.

Sovyetler Birliğinin dağılmasını müteakip Türkiye, buralarda kurulan bağımsız Türk Cumhuriyetlerini ilk tanıyan ülke olmuş ve ihtiyaç duyacakları her konuda kendilerine yardım ve destek sözü vermiştir. Bugüne kadar da, Türkiye Cumhuriyeti bu coğrafyalarla yakın ilişkilerini sürdürmüş, eğitim alanında, ekonomik alanda, uluslararası ilişkiler alanında elinden gelen yardımı yapmıştır.

Uluslararası sistem, Türkiye'nin söz konusu Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye arasındaki ilişkilerin kurulmasına ve geliştirilmesinde önemli rol oynamıştır. "Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği yıkılıp, dağılınca, Soğuk Savaş sona ermiş ve ABD'nin vizyonunda, Orta Asya ve Kafkasya'da ortaya çıkan otorite boşluğunun nasıl ve neyle doldurulacağı sorusu irdelenmeye başlamıştır. Burada Amerika Birleşik Devletleri'nin kuvvetle desteklediği formülasyonlardan biri, 'Adriyatik'ten Çin Seddi'ne kadar Türk Dünyası' söylemi olmuştur. Bu söylem Türk siyasileri ve kamuoyunda çok derin etkiler bırakmış ve bu bağlamda Türk-Amerikan ilişkilerinde yeni ortaklık şekilleri görülmeye başlanmıştır." Söz konusu gelişmelerle birlikte, 16 Ekim 1992 tarihinde Cumhurbaşkanı Turgut Özal bir basın açıklamasında şunları söylemiştir: "Şimdi Türkiye'nin önünde çok önemli bir kapı açıldı. Balkanlar'dan ta Orta Asya'ya kadar Türk Cumhuriyetleri'nin bütün Cumhurbaşkanı Cumhuriyet Bayramı'nda Ankara'ya geliyor. Bu bizim için de onlar için de çok önemli bir fırsat. Bu tarihi bir fırsattır. Bundan kaçamayız. Ve 21.

asır Türkiye'nin ve Türklerin asrı olmalıdır.”³⁵⁰ Yine zamanın Başbakanı Süleyman Demirel de 5 Nisan 1993 tarihli bir basın toplantısında benzer görüşlerini dile getirmiştir: “Türkiye Adriyatik'ten Çin'e kadar doğmakta olan yeni bir dünyada yaklaşık 600 milyonun yaşadığı Avrasya bölgesinde, bu bölgenin en istikrarlı ve model olarak alınan ülkesi olmuştur...”³⁵¹

Sonuç olarak dış politikada aktif ve risk almayı seven Özal'ın Türkiye –Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkiler bakımından çok önemli bir yere sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bilhassa Özal'ın Sovyetler Birliğinin dağılması öncesinde Moskova ile yürüttüğü iyi ilişkiler bu konuda Türkiye'yi avantajlı hale getirmiştir. Türk Cumhuriyetlerini Bağımsızlıklarını ilan etmelerinin ardından ilk tanıyan ülkenin Türkiye olmasında ve bu ülkelerin Dünyaya tanıtımında ayrıca kapalı bir ekonomik sistemden serbest piyasa sistemine geçmelerinde Özal'ın çok önemli payı vardır. Ayrıca eğitim, sosyal ve kültürel alanlarda başlatılan çalışmalar da yine Özal'ın önemli katkıları vardır.

³⁵⁰Hürriyet Gazetesi, 17/10/1992

³⁵¹Hürriyet Gazetesi, 06/04/1993

KAYNAKÇA

A-BASILI ESERLER

1-Kitaplar (Basılı Eserler)

ALKAN, Nail; "AT İle İlişkiler", **Türk Dış Politikası 1919-2008** Tasam Yayınları, Ankara 2008.

AKILLI, Erman; **Türkiye’de Devlet Kimliği ve Dış Politika**, Nobel Yayınevi, Ankara, 2013.

AMANOV, Şatlık; **ABD'nin Orta Asya Politikaları** Gökkuşbu Yayınları İstanbul, 2007.

ANDİCAN, A. Ahat; **Osmanlı’dan Günümüze Türkiye**, Doğan Kitap Yayıncılık, İstanbul, 2009.

ARMAOĞLU, Fahir; **Siyasi Tarih 1789-1960** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1973.

ARMAOĞLU, Fahir; **1947-1997 Yarım Yüzyılın Türk-Amerikan ilişkileri** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

ARMAOĞLU, Fahir; **Yirminci Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914 – 1980)**, İş Bankası Yayınları, Ankara 1988.

ATAMAN, Muhittin; **"Özal ve İslam Dünyası: İnanç ve Pragmatizm"**, İçinde İhsan Sezai ve İhsan Dağı (Edit) **Kim Bu Özal? Siyaset, İktisat, Zihniyet**, İstanbul: Boyut Yayınları, 2001.

AVŞAR, B. Zakir- SOLAK Ferruh; **Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri**, Vadi Yayınları, Ankara, 1998.

AYDEMİR, Şevket Süreyya; **Menderes’in Dramı**, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1999.

AYDIN, Mustafa; **Kafkasya ve Orta Asya İle İlişkiler, Türk Dış Politikası**,(Edit: Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

AYDIN, Mustafa; **Türkiye'nin Orta Asya Politikaları**, Siyasal Kitabevi Ankara 2006.

AYDIN, Turan-BEKAR Olgun;**Türkiye'nin Orta ve uzun vadeli Çıkarları Açısından Türk-Rus ilişkileri**, İstanbul,Tesev Yayınları,1997.

BAL, İdris; **Türk Dış Politikasında Süreklilik ve Değişim**, Nobel Yayınları, Ankara, 2010.

BAL, İdris; **Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikası için Türk Cumhuriyetlerinin Önemi**, Lalezar Kitabevi, Ankara, 2006.

BAL, İdris; **21. Yüzyılda Türk Dış Politikası**, Nobel Yayın Dağıtım,Ankara, 2004.

BARLAS, Mehmet; **Turgut Özal'ın Anıları**, Sabah Yayınları, İstanbul, 1994.

BİRAND, Mehmet Ali; **Türkiye'nin Ortak Pazar Macerası 1959–1985**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1985.

BİRSEL, Haktan; **Eski Dünyanın Karanlık Yüzü Orta Asya Jeopolitiği**,IQ Yayınları İstanbul,2006.

BOZKURT, Veysel; **Geleceğin Toplumu, Dönüşümcü Liderlik ve Turgut Özal**, Boyut Yayınları, İstanbul,2001.

BRZEZİNSKİ Zibigniew, **Büyük Çöküş**, Çevirenler: Gül Keskil, Gülsev Pakkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul,1990.

BÜYÜKAKINCI, Erhan; **Sovyet Sonrası Türkiye'nin Dış Politika Açılımları: Özbekistan ve Türkmenistan ile İlişkileri**, Der Yayınları İstanbul, 2004.

CANBOLAT, İbrahim; **Küreselleşen Dünya ve Türkiye**, VipaşYayınları, Bursa 2002.

CAVLAN, Turan; **1992-1993 Arası Türkiye ve İran'ın Orta Asya'ya Bakışı ve Uygulanan Politikalar**, Özgür Üniversite Yayınları, İstanbul, 2000.

CEMAL, Hasan; **Özal Hikâyesi**, Doğan Kitapçılık, İstanbul 2000.

ÇAKMAK, Haydar; **Türkiye Türk Cumhuriyetleri İlişkileri**, Barış Kitapevi, Ankara 2013.

ÇANDAR, Cengiz; **Değişmekte Olan Dünyada Türkiye'nin Bağımsızlığını Kazanan Yeni Türk Cumhuriyetlerle İlişkileri, Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye**, , Bağlam Yayınları, İstanbul, 1994.

ÇOMAK, İhsan; **Rusya Stratejik Araştırma-1**, Tasam Yayınları, İstanbul, 2006.

ÇOMAK, Hasret; **Şanghay İşbirliği Teşkilatı ve Türkiye**, Tasam Yayınları, İstanbul, 2007.

ÇÖLAŞAN, Emin ; **Turgut Nereden Koşuyor?-Turgut'un Serüveni**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2008.

DEDEOĞLU, Beril; **Değişen Uluslararası Sistemde Türkiye-ABD İlişkilerinin Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Etkileri Türk Dış Politikasının Analizi**, Der Yayınları, İstanbul, 1998.

DEMİR, Abdullah; **Tarihten Gücümüzde Rus Yayılmacılığı ve Yeni Kurulan Cumhuriyetler**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2006.

DEMİR Abdullah; **Tarihten Günümüze Rus Yayılmacılığı ve Yeni Kurulan Cumhuriyetler**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2006.

DEMİR, Ali Faik; **Türkiye'nin Güney Kafkasya'ya Yönelik Dış Politikası**, Editör: Faruk Sönmezoğlu, Türk Dış Politika Analizi, Der. Yayınları, İstanbul, 2003.

DİNÇ, Sait, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi**, Nobel Kitabevi, Adana, 2004.

DOĞAN, Kutlay; **Turgut Özal Belgeseli**, Türk Haberler Ajansı Yayınları Ankara 1994.

ELNUR, Hasan Mikail; **Yeni Çarlar ve Rus Dış Politikası**’’IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.

ERALP, Atilla; **Değişen Savaş-Sonrası Uluslararası Sistemde Türkiye ve Avrupa Topluluğu, Türkiye ve Avrupa İlişkileri, Avrupa Topluluğuna Tam Üyelik ve Küreselleşen İlişkiler**,(Edit.)Canan Balkır, Allan M. Williams, Çev. Bülent Tanatar, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1996.

“**Ekim Devrimi**”’,Sosyalizm Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul,1998.

EROL, Seyfettin; **Hayalden Gerçeğe, Türk Birleşik Devletleri**, İrfan Yayınevi, İstanbul, 2009.

ERSOY, Hamit -ERSOY, Lale, **Küresel Dünyada Bölgesel Oluşumlar ve Türkiye**, Siyasal Kitapevi, Ankara,2002.

F.Stephen Larrabee-O.Lesser; **Türk Dış Politikası(Belirsizlik Döneminde)**Çev: Mustafa Yıldırım, Ötüken Neşriyat, İstanbul,2004.

GÖKIRMAK, Mert; **Yeni Dünya Düzeni ve Uluslararası Sistem, Değişen Dünya ve Türkiye**, Der: Faruk Sönmezoğlu, Bağlam Yayınları, İstanbul,1996.

GÖMEÇ, Saadettin ;**Türk Cumhuriyetleri Tarihi**, KonyaKömen Yayınları, 1996.

GÖZEN, Ramazan; **Amerikan Kışkacında Dış Politika: Körfez Savaşı, Turgut Özal ve Sonrası**, Liberte Yayınevi Ankara 2000.

GÖZEN, Ramazan; **Türk Dış Politikası Barış Vizyonu**, Palme Yayınları,Ankara, 2006.

GÖZEN,Ramazan; **İmparatorluktan Küresel Aktörlüğe, Türkiye'nin Dış Politikası**, Palme Yayıncılık, Ankara, 2009 .

GÖZEN Ramazan; **Türkiye'nin 2. Körfez Savaşı Politikası, Aktif Politika ve Sonuçları**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001.

GÜNER, Engin; **Özallı Yıllarım**, Babiâli Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2003.

İŞYAR, Ömer Göksel; **Karşılaştırmalı Dış Politikalar**, Dora Yayınları, Bursa,2013.

I. Wallerstein,**1980'lerden Alınacak Dersler, Eski Dünyadan Yeni Dünyaya**, Çev.Hakan Yılmaz İstanbul Hil Yayınları 1993.

HALE William, **Türk Dış Politikası 1774-2000**, Çev. Petek Demir, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2003.

HEKİMLER, Alpay; **AB ve Türkiye Endüstri İlişkileri**, Beta Yayınları, İstanbul 2004.

İSİNA, Almagül; **Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma**, Tasam Yayınları İstanbul,2007.

KARA, Abdulvahap; **Turgut Özal ve Türk Dünyası**, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul,2012.

KALAFAT, Yaşar; **Türkiye-Türk Cumhuriyetleri Kültür İlişkileri**, Edit: İdris Bal, Türk Dış Politikası Nobel Yayıncılık, Ankara,2004.

KARACA, Kutay; **Şanghay İşbirliği Örgütünün Genişleme Perspektifi ve Gelecekteki Rolü**, Orta Asya'da Değişen Dengeler ve Türkiye Sarem Yayınları, İstanbul, 2008.

KARPAT, Kemal; **Türkiye ve Asya**, Çev. Hakan Gül, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara,2003.

KISSINGER, Henry, **Diplomasi**, Çev. İbrahim Kurt , İş Bankası Yayınları,İstanbul, 2014.

KOBOLOV, Oleg; **Çağdaş Türk-Rus ilişkileri: Sorunlar ve işbirliği Alanları (1992-1995)**, Çev. Elnur Osmanov, Tasam Yayınları, İstanbul, 2006.

KOÇER, Gökhan; **Türk Dış Politikasında İslam** (Araf'ta Olmak ya da Bir Pragmatizm Örneği) Pegem Yayınları, Ankara, 2003.

KUT, Gün; **Yeni Türk Cumhuriyetleri ve Uluslararası Ortam", Bağımsızlığın ilk Yılları**, Ed. Büşra Ersanlı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994.

KUT, Şule; **1990'larda Türk Dış Politikasının Ana Hatları, Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası**, Barry Rubin, Kemal Kirişçi (Der.) Boğaziçi Üniversitesi Yayınları İstanbul, 2002.

LARRABEE, F.Stephen-LanO.Lesser;**Türk Dış Politikası** (Belirsizlik Döneminde) Çev: Mustafa Yıldırım; İstanbul, Ötüken Yayınları,2004.

MİKAİL, Elnur Hasan; **Yeni Çarlar ve Rus Dış Politikası** IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2001.

MUMCU, Cumhur; **Türkiye ve Avrupa Birliği Müzakerelerinde Kültürel Etkenler**, Avrupa Topluluğu Enstitüsü Yayınları. İstanbul,2006.

NEZİHOĞLU, Halim; **Bağımsızlıktan Günümüze Rusya-Türk Cumhuriyetleri İlişkileri**, Asya Yayınları, İstanbul, 1999.

ONAY, Yaşar; **Rus Stratejisinin Mimarları**, İlgü Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.

ÖZAY, Fatih; **Çağdaş Türk-Rus İlişkileri: Sorunlar ve İşbirliği Alanları (1992-1995)**, Tasam Yayınları, İstanbul, 2006.

ÖZDAĞ, Ümit; Türkiye **Kuzey Irak ve PKK**, Asam Yayınları, Ankara, 1999.

Resmi Gazete, Sayı: 18262, 25 Aralık 1983, s.46.

Resmi Gazete, Sayı:18262, 25 Aralık 1983, s.7.

RUBIN,Barry, **Türkiye'nin Uluslararası Alanda Değişen Rolü , Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası**, Çev.Kemal Kirişçi, İstanbul Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2002.

Samuel P. Huntington, "The Clashes of Civilizations", Çev.Mehmet Gönlübol, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996

SANDER, Oral; **Siyasi Tarih: İlk Çağlardan 1918'e** , İmge Kitapevi, Ankara, 1993.

SANDER, Oral; **Türkiye'nin Dış Politikası**, İmge Yayınları, İstanbul, 2006.

SARAY, Mehmet; **Türkmen Tarihi, Yeni Türk Cumhuriyetleri Serisi**, Nesil Yayınları,İstanbul ,1993.

SARICA, Murat; **Siyasi Düşünce Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1983.

SELÇUK, Hasan; **Türk Cumhuriyetleri'nde Yatırım İmkânları Sempozyumu**, Tasam Yayınları, İstanbul, 2004.

SONER, Yalçın; **The Özal Bir Davanın Öyküsü**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2008.

SÖNMEZOĞLU,Faruk; **Türk Dış Politika Analizi**, Der Yayınları, İstanbul,2003.

SUNGUR, Nesrin; **Yeniden Yapılanma Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Geçiş Dönemi Sorunları**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1994.

ŞEN, Sebahattin; **Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye**, Bağlam Yayınları, İstanbul 1994.

ŞAHİN Liaisan,**Batı, Rus ve Türk Tarihçiliğinde Stalin ve Stalinizm**, Editörler: Emine Gürsoy Naskali-Liaisan şahin, Stalin ve Türk Dünyası, Kaktüs Yayıncılık, İstanbul, 2007.

TAŞAĞIL, Ahmet; **Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Politikaları, Orta Asya'da Değişen Dengeler ve Türkiye**, Serem Yayınları, İstanbul, 2001.

TAŞAĞIL, Ahmet; **Hammadde Kaynaklarının Türk Dünyasındaki Çözümüne Etkisi**, Türk Dünyasının Problemleri ve Çözüm Önerileri', Edit: Necdet Öztürk-Ali Satan, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.

TELLAL, Eren; **Sovyetlerle İlişkiler, Türk Dış Politikası 1919-1980**, Edit: Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

TOKER, Yalçın; **Büyük Uyanış, Toker Yayınları**, İstanbul, 1992.

TOSUNOĞLU, B.Tuğ Berk; **Türkiye'nin Bölgeye Yönelik İzlediği Ekonomik Politikalar ve Bu politikaların Etkileri**, Orta Asya'da Değişen Dengeler ve

TURAN Şerafettin; **Türk Devrim Tarihi, Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (27 Mayıs 1960 – 12 Eylül 1980)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2002.

TURAN Güngör, **Türkiye-Türkmenistan Siyasi ve Ekonomik İlişkileri: Ekonomik Fırsat Penceresi Olarak Değerlendirilebilir mi? , Türkiye ve Asya Ülkeleri Siyasi ve Ekonomik ilişkiler**, Editör: Atilla Sandıklı, Tasam Yayınları, İstanbul, 2006.

TURAN Gül, İlter Turan; **Türkiye'nin Diğer Türk Cumhuriyetleriyle İlişkileri**, Editör: Faruk Sönmezoğlu, Türk Dış Politika Analizi, Der Yayınları, İstanbul, 2003.

Türkiye Sempozyumu. 127-149, Genelkurmay Başkanlığı Sarem, Ankara, 2007.

TÜRKKAN, Reha Oğuz; **Uyuyan Dev Türk Dünyası, Pozitif Yayınları**, İstanbul, 2006.

ULUDAĞ, İlhan - SERİN Vildan; **SSCB'deki Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye İlişkileri**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 1990.

ÜÇÖK, Coşkun; **Siyasal Tarih, 1789-1960**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1978.

William, H. Mc Neill; **Dünya Tarihi**, Çev: Alâeddin Şenel, İmge Kitapevi, Ankara, 1989.

WINROW, Gareth; **Türkiye'nin Orta Asya Trans-Kafkasya Politikası, Türkiye'nin Yeni Dünyası**, Der. Alan Makovsky, Sabri Sayarı, Çev:Hür Güldü, Alfa Yayınları, İstanbul ,2001.

YAVUZALP, Ercüment; **Liderlerimiz ve Dış Politika**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996.

YARDIM, Ümit; **Değişen Dengeler İçerisinde Türkiye'nin Orta Asya Politikası**, Orta Asya'da Değişen Dengeler ve Türkiye, Sarem Yayınları, İstanbul,2009.

YILMAZ, Hakan; **Tarih Boyunca Darbeler ve İhtilaller**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008.

YILMAZ, Aytekin; **Türk Bürokrasi Geleneği ve Özal, Kim Bu Özal? Siyaset, İktisat, Zihniyet**, (Edit.)İhsan Sezai, İhsan Dağı, Boyut Kitapları, , İstanbul, 2001.

Turgut Özal, **Başbakan Turgut Özal'ın Yurtdışı Temaslarındaki Konuşmaları, 13.12.1988– 31.10.1989**, ,Başbakanlık Basımevi, Ankara,1989.

2-Makaleler

AKALIN, Cüneyt; “Asya'nın NATO'su: Şanghay İşbirliği Örgütü” , **Jeopolitik Aylık Stratejik Dergisi**, S.30,2006,Çantay Kitabevi, İstanbul,2007.

AKDİŞ, Muhammed ;“Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile Ekonomik Sosyal Kültürel İlişkiler-Bölgeye Yabancı İlgisi ve Beklentiler”,**Dış Ticaret Dergisi**, S.14,1999.

AKTÜKÜN, İlker ; “2000'li Yılların Başında Türk Dış Politikasının Ana Yönetimleri” , **İktisat Dergisi**, Ankara S.399, 2000.

ATAMAN, Muhittin ;"Özalizm: Türkiye'de Yeniden Yapılanma Teşebbüsü",
Liberal Düşünce Dergisi Yayınları, No. 19, Ankara,1999.

CAFERSOY Nazım, **Azerbaycan'da Bağımsızlığın Diğer Adı: Ebulfez Elçibey**,
Stratejik Analiz, C.1, Ankara,2001.

ÇANDAR, Cengiz ; “ **Dış Politikada Özal**”, **Nokta Dergisi**, Özel Ek, Yıl: 3, S. 18,
25 Nisan–1 Mayıs 1993.

ÇARIKÇI Emin, . “Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik Gelişmeler ve Türkiye'nin
Rolü” **TİKA Avrasya Dosyası**, Azerbaycan Özel Sayısı, S.103, Ankara,1998.

DEMİRAĞ, Yelda ; “Soğuk Savaş Sonrası Türkiye'nin Orta Asya Siyasetinde
Gelenek Nokta”, **Jeopolitik – Aylık Strateji Dergisi**, Melisa Yayınları, İstanbul,
S.5,2009.

DİKBAŞ Kadir, **Türkmenistan Gazının Bağımsızlık Mücadelesi**, TİKA Avrasya
Dosyası, Türkmenistan Özel Sayısı, C.7, S.2, Ankara, 2001.

DONAT, Yavuz ; “Top Çankaya'da”, **Tercüman**, 1 Mayıs 1987.

Dosım SATPAYEV, “Kazakistan Türkiye İlişkilerinin Dinamizmi: On Yıllık
Deneyim” **TİKA Avrasya Dosyası**, (Kazakistan-Kırgızistan Özel) C.7, S.41
Ankara.2001.

EROĞLU, Alpaslan; Özbekistan'da Bölgesel Entegrasyon Teşebbüslerinin Analizi,
Akademik Araştırmalar Dergisi, S.7, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara,2000

ESENDİR, Halit; “Cumhurbaşkanı Özal'ın Son Orta Asya Yolculuğu” **Zaman**
24.04.1993.

HÜSEYİNLİ Gabil, **Azerbaycan'da Siyasi Partiler ve Siyasi Gruplar**, TİKA
Avrasya Dosyası, (Azerbaycan Özel) C.7 Ankara,2001.

KANBOLAT Hasan, "**Bağımsızlıklarının Beşinci Yılında Türkiye Cumhuriyeti
İle Yeni Türk Cumhuriyetleri Arasında imzalanan Anlaşmalar**",Yeni Türkiye
Dergisi Yayınları, S.15, Ankara 1997.

KARLUK, Rıdvan; " Yeni Bağımsızlığını Kazanmış Türk Cumhuriyetlerinin Serbest Piyasa Ekonomisine Geçişinde Alınması Gereken Tedbirler", **İSO Dergisi, Yayınları, Yıl:27,İstanbul, S.315, 1992.**

KAVAK, Yüksel- BAŞKAN- Gülsün Atanur; "Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri, Türk ve Akraba Topluluklarına Yönelik Eğitim Politika ve Uygulamaları", **Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Ankara, S. 20, 2001.**

KOHEN, Sami; "Kırgızistan İle Özel İlişkiler" **Milliyet**11.04.1993.

KOHEN, Sami; "Özbeklerin Derdi Başka", **Milliyet**06.04.1993.

KOHEN, Sami; "Özal'ın Türk Dünyası Çıkarması" ; **Tercüman**,05.04.1993.

KORU, Fehmi ; "Tren Kaçıyor" **Zaman**12.04.1993.

MESİMOV, Ali;"Bağımsızlık Yıllarında Türkiye Azerbaycan İlişkileri", **TİKA Avrasya Dosyası, (Azerbaycan Özel) C.7, S.1, 2001.**

MUMCU, Cumhur ; "Türkiye ve Avrupa Birliği Müzakerelerinde Kültürel Etkenler", **Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi, C.14, S.1, 2006.**

OĞAN, Sinan; "Azerbaycan'ı Tanımlayan Ekonomisi ve Türkiye ile Olan Ekonomik İlişkileri",**TİKA Avrasya Dosyası, (Azerbaycan Özel) C.7, S.1 2001.**

SAĞSAN, Mustafa; **Türk Cumhuriyetlerinde yeni Açılımlar: Türkiye İle Bilgi Teknolojilerine Doğru mu?21.yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği, C. 4, Tasam Yayınları, Ankara, 2003.**

SANBERK Özden; "Türk Dış Politikasının Dayanakları", **Stratejik Öngörü Dergisi, Tasam Yayınları, S. 5, 2005.**

SOMUNCUOĞLU, Anar;"Özbekistan'ın Gelişme Stratejisi", **TİKA Avrasya Dosyası (Özbekistan Özel Dosyası) C.7, Ankara, 2001.**

SOMUNCUOĞLU,Anar;“BağımsızlıkSonrası Kazakistan Cumhuriyeti'nde ‘Türkiye ve Türk Algısının Geçirdiği Değişim”,**Usak Dergisi**, Usak Yayınları,Ankara,C.2, S.4, 2007.

ÜLMAN, Haluk ; “Özal ve Dış Politika”, **Hürriyet**, 1 Mart 1988.

ÜLMAN, Haluk- SANDER, Oral;“Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923–1968) II”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.27, S. 1, 1972.

VELİYEV, Nail ;“Türk Cumhuriyetleri Arasında Ekonomik İşbirliği: Sorunlar, Perspektif”, **TİKA Avrasya Dosyası**, Azerbaycan Özel, C:7, S.1, Ankara, 2001.

3-Görüşmeler

“Emin Çölaşan’ın Abdullah Nejat Resuloğlu İle Pazar Sohbeti”, **Hürriyet**, 6 Ekim 1985.

“Emin Çölaşan’ın Haydar Özalp ile Söyleşisi”, **Hürriyet**, 13 Mart 1988, s.13

“Uğur Dündar’ın Özal’la Röportajı”, **Hürriyet**,23 Mart 1989, s.22

“Uğur Dündar’ın Özal’la Röportajı”, **Hürriyet**, 23 Mart 1989, s.22

“Yavuz Donatı’n Özal’la Söyleşisi”, **Tercüman**,13 Mart 1986, s. 9.

4-Dergiler

Dışişleri Bakanlığı Belleteni, S.2, Dışişleri Bakanlığı Basımevi, Ankara, Şubat, 1984.

TİKA, Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel Sayısı, S. , 103, Temmuz 1998.

TİKA, Avrasya Dosyası, Kazakistan Özel Sayısı, S. , 90, Ocak 1998.

TİKA, Avrasya Dosyası, Kırgızistan Özel Sayısı,S.84, Temmuz-1997.

TİKA, Avrasya Dosyası, Özbekistan Özel Sayısı, S.109, Ekim 1998.

TİKA, Avrasya Dosyası, Türkmenistan Özel Sayısı, S.87, Kasım-1997.

5-Elektronik Kaynaklar

Gözen, Ramazan, "Turgut Özal ve Körfez Savaşı: İdealler ve Gerçekler Açmazında Dış Politika", Sönmez, Mustafa, "Bugünden Bakınca", Hürriyet.

www.hurriyetim.com.tr/dosya/turgut_ozal/eko.asp (01.12.2013)

HÜSEYİNLİ, Gabil; Azerbaycan'da Siyasi Partiler ve Siyasi Gruplar, Avrasya Dosyası. <http://www.21yyte.org/gabil.PDF> (12/03/2014)

Turgut Özal ,Malatya Valiliği. <http://www.malatya.gov.tr/malatya/turgut.htm>.

(28 /04/ 2013)

ÖZFATURA, İrfan;"Tarihten Bir Yaprak", irfan.ozfatura@tg.com.tr. (11.06.2014)

32.Gün, CNN Türk, 17 Nisan 2003. <http://www.cnnturk.com/> (21/04/2014)

Bağımsız Devletler Topluluğu; <http://tr.wikipedia.org/Bağımsızdevletlertoplulugu>
(01.2/2014)

[http://tr.wikipedia.org/wiki/Resim: SCO_Map.png](http://tr.wikipedia.org/wiki/Resim:SCO_Map.png) (01.02.2014)

<http://ekutup.dpt.gov.tr/kuresell/oik471.pdf> (21/05/2014)

ECO'nun 9. İşbirliği Zirvesi Sona Erdi

<http://www.tumgazeteler.com/?a=1484161> (09.06.2014)

Kırgızistan Türkiye Büyükelçiliği (T.C. Dışişleri Bakanlığı)

www.mfa.org.tr (22.11/2013)

www.kazakhstan.org.tr/multimedia/files/İlişkiler.docx(22.11/2013)

<http://ekutup.dpt.gov.tr/kuresell/oik471.pdf> (03.04.2014)

www.kalkinma.gov.tr/lists/.../allitems.aspx?paged ,(01.02.2014)

http://tr.wikipedia.org/wiki/Resim:OIC_Map.png(01.02.2014)

<http://www.deik.org.tr>

<http://www.capalovizm.blogspot.com/yetismis-dindar-nesiller>. (08.02./2014)

<http://www.milliyet.com.tr/yeni-osmanlicilik/ilber-ortayli/pazar> (11.10.2013)

<http://www.gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1986/02/21s.1> (03.04.2014)

Kırgızistan Ülke Raporu”www.tika.gov.tr/Dosyalar/Kırgızistan.do(05/062014)

<http://www.usakgundem.com/makale/39>(01.02.2014)

www.biriz.biz/evliyalar/ea0391.htm(07.06.2014)

Fatih Turan, Atakan Özdemir; Türkiye Cumhuriyetleri Ticari ve Ekonomik İlişkileri Hakkında Değerlendirme,<http://foreigntrade.gov.te/dergi/fatih.html>. (11/04.20104)

Muhammet AKDİŞ, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri İle Ekonomik Sosyal Kültürel İlişkiler:Bölgeye Yabancı İlgisi ve Beklentiler,
<http://makdis.pamukkale.edu.tr/Mak5.htm>(18.8.2013)

Ek:

SSCB İçerisindeki Sosyalist Cumhuriyetler

http://tr.wikipedia.org/wiki/Sovyet_Sosyalist_Cumhuriyetler_Birligi

Açıklama: Aşağıda SSCB'yi oluşturan Sosyalist Devletler sıralamaya göre belirtilmiştir. **1.**Ermenistan SSC, **2.**Azerbaycan SSC, **3.**Beyaz Rusya SSC, **4.**Estonya SSC, **5.**Gürcistan SSC, **6.**Kazakistan SSC, **7.**Kırgızistan SSC, **8.**Letonya SSC, **9.**Moldova SSC, **10.**Moldova SSC, **11.**Rusya SFSC, **12.**Tacikistan SSC, **13.**Türkmenistan SSC, **14.**Ukrayna SSC, **15.**Özbekistan SSC.